

481

№ 362 фс



# БАТЬКІВЩИНА

І ИНШІ ОПОВІДАННЯ



Івана Ґрачка.



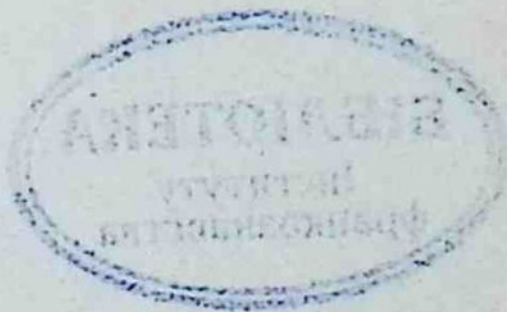
ЛЬВІВСЬКИЙ  
УНІВЕРСИТЕТ

Іван Франко.

№ 481

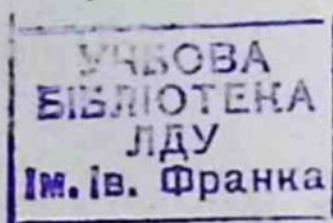
# БАТЬКІВЩИНА

і  
ІНШІ ОПОВІДАННЯ.



Київ—1911.

Друкарня 1-ї Київської Спілки Друкарської Справи,  
Трьохсвятительська 5.



Кабінет франкознавства  
ЛДУ ім. С. Франка.  
Інв. № ~~963~~.

372408



## Переднє слово.

Ще в початку 1877 р., працюючи над рядом „Бориславських оповідань“ я почув, що думка представити побут бориславських робітників та підприємців у ряді оповідань, розширяє ся в тім напрямі, щоб у більших або менших оповіданнях змалювати побут галицької Руси в різних околицях, у різних суспільних верствах та родах занять. Мали се бути „Галицькі образки“, в яких би обік етнографічного та побутового матеріялу виступали також певні психологічні проблеми. Матеріялом до них могли служити поперед усього мої власні спомини та спостереження, а по часті також оповідання інших людей. В першій половині 1877 р. були написані три оповідання в тім роді, з яких два, „Лесишина челядь“ і „Два приятелі“ були того ж року надруковані в „Дністрянцѣ“, альманаху студентського товариства „Академічеській кружокъ“, а найвчаснійше з них написане, „Вугляр“, якось незамітно для мене вийшло з моїх рук, так що я й забув про нього і здивував ся не мало, побачивши його аж у початку 1909 р. в перших числах двотижневника „Будучність“. Видавець того двотижневника, д. Микота Венґжин, якому я за недозволене мною опубліковане могого оповідання зробив досить прикрий виговор, не пояснив мені, відки й яким способом дістав мій рукопис. Се перше видане було докона-не зі зміною первісного етимологічного правопису на фонетику, але при тім із досить численними помилками, які я тепер повиправляв приготовляючи се оповідане для друку в отсій збірці.

Досить показна серія галицьких образків вийшла в мою збірку „В поті чола“—двацять опові-

дань. Сій збірці пощастило о-стільки, що вона за-раз по виданю була дозволена для ввозу і продажі в Росії, що тоді в часі панованя надзвичайно острої цензури, особливо супроти українського слова, було рідким, майже садиноким у своїм роді явищем. Значно пізнійше, коли перше видане розійшло ся, а цензурні тиски в Росії полекшали, ся моя збірка вийшла в Київі новим виданем без моїх поправок у двох томиках, в р. 1903, а також окремою книжкою в російськїм перекладі. Значна часть оповідань із тої збірки була друкована також у ріжних польських, чеських, мадярських та німецьких періодичних або книжкових виданях.

Розпочавши в р. 1902, після умови з д. А. Хойнацьким, збірне видане моїх оповідань, що мало обняти 12 томиків, кождий по 12—15 аркушів друку, я розбив збірку „В поті чола“ на кілька груп і випускав томик за томиком таким способом, що до оповідань, друкованих уже в збірці „В поті чола“ додавав нові або написані ad hoc, або друковані перед тим у ріжних періодичних часописах і не видавав окремо.

Сего виданя вийшли під фірмою А. Хойнацького чототири томики, а власне:

1. „Добрий заробок і інші оповіданя“ 1902, де містять ся крім передмови ось які оповіданя: „Добрий заробок“, „Муляр“, „Сам собі винен“, „Слимак“, „Історія моєї січкарні“, „Домашній промисл“, „Довбапюк“ і „У кузні“. З них тільки остатне не входило в збірку „В поті чола“.

2. „Панталаха і інші оповіданя“ 1902, крім передмови і титулового оповіданя містить іще „Хлопська комісія“ та „В тюремнім шпиталі“. Се остатне ново написане.

3. „Малий Мирон і інші оповіданя“ 1903, містить передмову, а далі нариси: „Малий Мирон“, „Грицева шкільна наука“, „Оловець“, „Schön Schreiben“, „Отець гуморист“, „Гірчичне зерно“ і „Борис Граб“. Се остатне було частиною більшої повісти

„Не спитавши броду“, а два передостатні написані навмисне для сего видання.

4. „З бурливих літ“, перша серія, видана без фірми Хойнацького, але його накладом 1903 р. містить окрім передмови два оповідання: „Різуни“ і „Гриць і панич“, оба написані пізнійше по виданню збірки „В поті чола“. На сьому урвало ся видане А. Хойнацького, дальші два томики тої серії вийшли вже під фірмою Українсько-руської Видавничої спілки, а власне:

5. „На лоні природи і інші оповідання“, 1905, містить титулове оповіданє, що первісно творило один розділ повісти „Не спитавши броду“, далі „Микитичів дуб“, передруковане із другого тома „Славянського Альманаха“ видаваного в Відні в р.р. 1878—9; сей другий том був сконфіскований і не побачив світа, і моє оповіданє видобуте з нього тільки з випадково захованого прокураторського примірника. Далі в сей томик увійшли „Яндруси“, перший розділ повісти „Lelum Polelum“, „Дріяда“, уривок із повісти „Не спитавши броду“, „Щука“, „Odi profanum vulgus“, обі передруковані з Літ.-Наук. Вістника р. 1905, далі „Мавка“ із „В поті чола“, „Під оборогом“ написане спеціально для сего виданя, „Мій злочин“, „У столярні“, „Поединок“, „Поки рушить поїзд“ — передруки з Літ.-Наук. Вістника і „Сойчине крило“, написане спеціально для сього виданя.

6. „Маніпулянтка і інші оповідання“, 1906 р. крім титулового оповіданя та нарисів „Лесишина челядь“ і „Між добрими людьми“, що всі три входили в збірку „В поті чола“ тут поміщено написаний спеціально для сього томика драматичний нарис „Чи вдуріла?“.

Отся нова збірка зложена також таким способом, тільки з тою різницею, що в неї не ввійшло ані одно оповіданє зі збірки „В поті чола“, а натомість входять оповідання, друковані ріжними часами врїжних періодичних виданях, із них одно, остатне

в перекладі з польської мови. За зібране тих оповідань, якого б я сам у теперішнім моїм стані не міг був доконати, складаю щире подяку д. М. Мочульському, який з власного почину в часі моєї слабости заняв ся зібранєм і скопіюванєм тих оповідань. На чолі збірки кладу оповіданє „Батьківщина“, один із найпізнійших моїх белстрестичних творів, друкований первісно в „Кіевской Старинѣ“ офіціальним тодішнім правописом, т. зв. „романівкою“ із численними помилками, а потім фонетикою у „Літературно - науковім Вістнику“ 1905 р. Оповіданя „Гава і Вовкун“ та „Геній“, — се частини моєї недокінченої повісти „Не спитавши броду“, якої деякі частини були вже опубліковані в збірці п. з. „На лоні природи“. З фелстона „Діла“ 1884 р. видобуто оповіданє „Пирогі з черницями“, а з календаря Просвіти оповіданє „Гершко Гольдмахер“, що являєть ся неначе вступною частиною до оповіданя „Гава“. Остатнє оповіданє „За-для празника“ було надруковане по польськи в соціально-демократичній публікації „Kalendarz Robotniczy“ на гок 1892, виданій у Львові 1891 р.

Хоч як неоднакова літературна вартість сих оповідань, то все таки думаю, що їх збірне виданє не буде зайвим і для теперішньої генерації, вже хоч би тому, що в них скрізь, як мені здаєть ся, віє здоровим духом того тверезого позитівізму, який німецьким терміном можна назвати „Bejahung des Lebens“. Може вона явить ся деякою невеличкою ассанацією в шпитальній атмосфері новійшої літературної школи.

*Іван Франко.*

Львів дня 9 падо-  
листа 1910 р.

## Батьківщина.

*(Присвячую Високоповажаному Хведору Вовку на спомин  
нашої спільної мандрівки 1904 р. <sup>1</sup>).*

Нашого товариша Опанаса Моримуху прозвали ми ще в гімназії Батьківщиною, — не на честь популярної газети „Батьківщини“, яка тоді ще не виходила, а з іншої причини. Він мав звичай, коли говорив про свого батька, називати його „батьківщиною“; так само матір по-за очі називав „материзною“, „стрийка“, „стрийщиною“, і загалом любив жартом перекручувати, або як він казав „підплішувати“ мову. Він степенував добрий, ліпший і ліпший; силкував ся написати цифрами число кільканацять, міцно обстоював за численнем днів назад: нині, вчора, позавчора, якось, позаякось; боров ся з учителями за різницю між словом повітре, яке вважав рівнозначним із німецьким die Pest — чума, і „повітє“, що мало значити die Luft, — одним словом, був незвичайний майстер від язика. Він один у цілій нашій гімназії вмів не тільки говорити по бойківськи, бойківськими словами, формами й акцентом, але знав характер-

---

<sup>1</sup>) Отсе оповідане написане літніми місяцями р. 1904 в часі вакаційного побуту в гірських селах Мшанці старосамбірського і Дидьові турецького повіту при нагоді етнографічної екскурсії в Бойківщину, в якій я супроводив д. Хведора Вовка, було в осени того самого року друковане в „Кіевскої Старинї“ російсько-українським правописом, т. зв. романівкою, і з численними помилками в тексті. За для обмеженого числа читачів того журналу в російській Україні, а тим більше в Галичині, моє оповідане, друковане також у Літературно-Науковім Вістнику в початку 1905 р., тут і там відоме досі дуже мало, і се спонукує мене подати його ширшій публиці в новім, поправленім виданю.

ні нюанси говору майже кожного села в околиці Дрогобича. Він приніс і пустив у курс такі діялск-тольоґічні перли мазурського говору з Рихтич, як „zarzuj dźwirże“, що мало значити „запри двері“ і „wużeni imienie na zagumienie“, що мало значити „вижени худобу („іміне“ в підгірськiм діялекті) на пасовисько“. Він був добрий ученик і добрий товариш, загально люблений за-для свого доброго гумору, дару удаваня ріжних голосів та висловів, та незліченої сили приказок та дрібних оповідань і анекдотів, якими в хвилях веселости щедро пересипував свою мову.

Його батько, старий Моримуха, був, як казали, заможний селянин із Колодруб, невеличкоґо наддні-стряньського села. У нас тамошніх селян називають „Заболотеями“, бо вони живуть на рівнині, яку часто заливає Дністер, серед баґон та болот, а на дорогах, які ведуть через їх села, болото, як кажуть, не висихає ніколи. „У нас болото святеньке, — говорив було Опанас, — як розчинять з одною паскою, то кисне аж до другої“. „Заболотеї“ визначають ся також своїм строем: не носять гунь аїї суконних свит, тільки довгі, майже до самої землі полотнянки.

— У нас як котрий сват виросте високий, — говорив було Опанас, — а в стані тонкий, а одягне таку полотнянку, а в половині перепереже вузким ремінцем, а зігнеть ся в двоє витягаючи ноги з болота, то виглядає зовсім так, як цїп: цїпивно хтось держить у руці, а билень кінцем загруз у болоті.

— А чи правда то, що в вас ті полотнянки перуть як на Панталима, то аж знов на Панталима? — питаємо було жартуючи.

— Не правда! — з комічним обуренєм відповідає Опанас. — У нас ніхто не бачив, аби полотнянки прали. Носить доти, доки нижній кінець не обігнє з болота. Тоді на колодку, відмірить пядь — тай сокирою цюк-цюк! І полотнянка йде на когось меншого замісь нової, а більший дістає нову.

І так її все направляють, доки з полотнянки не зробить ся лейбик. Сей дістає найстарша бабенція, що сидить за комином і пряде клочє.

Ми бувало боки зриваємо, регочучись із тих Опанасових вигадок, а Опанас байдуже собі, і не скривить ся, мов щирісіньку правду говорить. Які були відносини Опанаса до батька й матери, ми якось не могли зміркувати. Правда, він по-за очи називав їх жартуючи „батьківщина“ та „материзнина“, але ніколи ми не чули, щоб він справді кпив із них або нарікав на них. Тільки з боку знали ми, що старий Моримуха був чоловік заможний, але дуже скупий. У нього не було більше дітей, Опанас був одинак. Моримуха дав його до гімназії тільки наслідком зусильного намагання священника та вчителя, але силкував ся надгородити собі ту шкоду не лише тим, що вишукував йому як найдешевшу й найпоганійшу квартиру, привозив йому скупю сухого хліба та бульби, або ячмінних круп без омасти, але навіть пізніше, коли Опанас заробляв собі приватними лекціями пару гільденів у місяць, не соромив ся що понеділка випрошувати у нього пару „дудків“ то на тютюн для себе, то на топку соли, то на обарінки для вуйчаників та тітчаників дома. І Опанас давав, а для малих вуйчаників та тітчаників і сам купував то колачі то цукерки, то дешеві забавки, та передавав до дому.

Раз тільки витягли ми в нашого Опанаса невеличке оповіданє про його батька, тай то треба було його від нього, як то кажуть, кліщами витягати. То так було. Одного понеділка старий Моримуха чомусь не міг приїхати до Дрогобича, і передав цілотижневий провіант для сина через якогось сусіда, розповівши йому, де й як має шукати сина нової квартири. Приходить сваток до нас на квартиру з кобелею в руді тай питає крізь вікно:

— А чи тут Каганців Панаско?

Ми поприходили зі школи, а Опанаса ще не було.

— Каганців? — перепитуємо. — Тут живе Опанаско, але не Каганець, тільки Моримуха.

— Ну, та той, той, той сам. У нас його називають Каганець.

— Ба, та чому? Через що? — питаємо ми зацікавлені.

— Е, та то би довго повідати, а мені нема коли. От, каже, тут йому тато футраш<sup>1)</sup> передав. Виберіть із кобелі, бо кобеля моя.

— Та розповіжте бо, чому старого Моримуху називають Каганцем? — налягаємо ми.

Але сусід уже взяв кобелю, натиснув стару солом'яну кр'саню на потилицю, тай обертаючи ся йти геть, каже:

— Питайте Панаска, він вам скаже, а я не маю коли.

Тай пішов. А коли Опанас прийшов зі школи, ми зараз до нього, як пси до діда на перелазі.

— Чому твого старого називають Каганцем?

— А ви відки се знаєте?

— Та був тут ваш сусід, приніс тобі „футраш“, та питав, чи тут Каганців Панаско?

— Ну, то було його питати, відки мою батьківщину прозвали Каганцем.

— Ми питали. Він велів запитати тебе.

— Ей, дайте мені спокій!.. Я такий голодний, як коли-б у мні дно випало, а вам чорт зна чого захочуєть ся.

— І ми голодні. Та поки обід буде — говори.

— Говоріть ви; я послухаю.

— Ні, зараз кажи, чому твою батьківщину прозвали Каганцем?

— Та чому? — нерадо мовив Опанас. — То колядники збиточники. Прийшли колядувати під наші вікна, а тато не мав дрібних.

— А може не хотів дати? — втрутив хтось.

— А може й не хотів, — згодив ся Опанас. — Досить, устав з лави тай стукає до вікна, ніби-то

<sup>1)</sup> Живність.

не треба. А колядники кричать: „Татусю, таж то Різдво Христове, раз у рік свято! Годить ся колядників приймати“. А тато каже: „Вже були трої“.

— А то певно неправда була? — втрутив знов хтось з боку.

— Та може й неправда. Або я знаю! — згодив ся Опанас. — А колядники не хочуть уступити ся. А тато до них: „А будете колядувати за каганець вівса?“ Як почули колядники таку ціну, то зразу в сміх, потім помуркотіли щось поміж собою, а потім крикнули: „Будемо!“ — тай заколядували.

Опанас урвав, мов на раз похопивши ся, що за далеко забіг у своїм оповіданю.

— Ну, як заколядували? — питаємо.

— Або я знаю, — каже якось несміло Опанас.

— Знаєш, знаєш! — кричимо. — По носі тобі видно, що брешеш! Зараз говори, як заколядували.

— Але ви будете з мене кпити.

— Ні, слово чести, що не будемо.

— Або з моєї батьківщини.

— Ні, ні, говори сміло!

— Та як заколядували! Там між ними був такий цупкий на вигадки, так той затагнув, а всі за ним, та так мов сокирою рубають.

Бог предвічний народив ся,

Прийшов днесь со небес;

Моримуха так як пес

Розвередив ся.

Тріє цари ідуть со дари;

Парубки співаки,

Раз у рік колядники

Колядували.

Тріє цари, де ви йдете?

Тай ідіть далі в світ,

Бо у мене гроший нїт,

Дармо ревете.

Звізда ясна обявила ся...

А я вам хйба дам

За колядку співакам

Каганець вівса.

Слава Богу, вже й пісні кінець!  
 Нам овес, а ти пес,  
 Та вже будеш вік увесь  
 І сам Каганець.

— Ну, але вже колядники не дожидали того вівса. Вибігли до них татуньо з палицею, а вони лиш по за хату злопотїли, як конї. І ще тої самої ночі нова колядка пішла скрізь по селу, і від тоді татуня прозвали Каганцем. Уже вони до попа і до вїйта на скаргу ходили, та що з того, ще їх наганьбили, а того, що їм прилїпили злі язики, вже до смерті ніяка людська сила їм не відійме.

Опанас розговорив ся, та коли скінчив і замовк, ми могли змїркувати, що йому й самому не мило було, що так розбалакав ся. Кілька день по тїм він був якийсь квасний та нез доволений і на всякі питання відповідав нерадо, просто кажучи, відбуркував ся. Так і видно було, що сам собі вразив якесь болюче місце і не міг дарувати собі того. Була у нього якась тиха амбіція, що раз ображена огорожувала ся мовчанкою, особливо коли та враз доторкала його улюбленої „батьківщини“.

З часом я переконав ся одначе, що назвою „батьківщина“ він обіймав не так своїх родичів та свояків, як радше щось неособове, хоч не можна сказати щоб абстрактне. Я мав нагоду раз підчас вакацій загостити до нього до дому. Після мого рідного Підгір'я його рідне село, положене на болотистій Дністровій долині, серед лоз та очеретів, видало ся мені страшенно нецікавим та одноманїтним. Низенькі хати, низенькі плоти, коряві верби, чорні вільхи по над берегами грузьких річок, і рівнина-рівнина, поперетинана бездонними болотами, стругами, та охабами, все те якось давило мою душу, навівало сум і нудоту. А мій Опанас бігав по тій сумній околиці оживлений, веселий, щасливий, що я й пізнати не міг того тихого, мало говіркого та задуманого хлопця, яким він був у Дрогобичі. Він увесь день тягав мене по вбогїм садку довкола

своєї батьківської хати, оповідав мені історію кожного дерева, кожного корчика, кожного ривчака і кожної кладки. Він знав кожду стежку на непереглядній наддністрянській сіножати, кожду баюрку і кожний закрут ріки, знав, у яким очереті гніздять ся дикі качки, а де можна знайти достиглі ягоди смородини. Кожду грушку на межі, кожлий корч жостелі серед тернини над річкою, кожний китях калинових ягід, навислий над водою, і кожду темнобагрову „павку“ на очереті він витав радісними окриками, як старих знайомих. І всюди він умів щось цікаве оповісти, з кожною дрібницею вязав ся якийсь момент його життя. „Оттут ми тої а тої осені зловили журавля на нічлізі“. „Оттут моя батьківщина торік чепила величезного щупака: Жид у коршмі не торгуючи ся дав два папірки“. „Оттуди треба йти навпростець до Луки“... „Оттут мені раз трапило си те й те“. Він не вгавав весь час мого побуту, був невтомний, бігаючи зо мною скрізь і оповідаючи про все, а все було цікаве-прецікаве для нього. Сей мій невеличкий побут у його селі дав мені ключ до розуміння його вдачі, його тихої і глибокої пристрасти, що була, можна сказати, основною нотою його життя. Я ще ніколи не бачив хлопця, щоб так горяче любив свій рідний куток, так зжив ся з ним і весь жив у нїм, і мене дивувало тоді лиш одно: як можна було так усею душею привязати ся до такого мізерного, сумного, однотонного та нічим не визначного місця, як ота його славетна „батьківщина“.

## II.

Я пішов на університет двома роками швидше від Опанаса Моримухи, тай потім якось не зійшов ся з ним ближше. Я знав лише, що він здав матуру, на жаданє свого батька записав ся до духовної семінарії, хоч не почував у собі ніякісїнької охоти до духовного стану, та швидко якось висту-

нив із семінарії та переписав ся на філософію. Якось по році я довідав ся припадково, що обоє старі Моримухи померли, так що Опанас лишив ся самотнім спадкоємцем своєї батьківщини. Швидко потім я зовсім стратив з очий Опанаса. Він якось щез зі Львова, і ніхто з його ближших знайомих, у кого я перепитував за ним, не міг сказати мені нічого про те, куди він подів ся. В першій хвилі я подумав було, що він покинув університет, до якого його нічогісінько не тягло, і пішов на село на батьківське господарство. Я вже збирав ся „на хибив-трафив“ написати йому лист і поздоровити його з улюбленим сільським житєм, коли одного разу здибав у Львові кількох селян із того села і почав розпитувати їх про Опанаса. Вони зразу не розуміли, про кого я питаю, а далі один догадливіший гукнув:

— А, се ви про Панаска! Про Каганцьового Панаска! Ого, зійшов наш Панаско на пси.

— Е, ні, куме, — перебив йому другий. — Не ладно так казати. Хто ще знає, що з ним стало ся. Я гадаю, що він подав ся на пана.

— Як же се так? — запитав я. — Один каже, що зійшов на пси, а другий, що подав ся на пана.

— Та то на одно вийде, — мовив перший селянин, очевидно більше жартливої вдачі. — Бачите, скоро вмер старий Каганець, Панаско приїхав, і аби вам слово сказав кому, порадив ся чи що, а він просто до Жида, тай бух! — продав усю свою батьківщину.

— Тай ще як продав! За пів-дармо! Так як би хотів з рук позбути ся! — з жалем крикнув другий.

— Се правда. Як би був до нас обізвав ся, ми були б йому дали без торгу десять тисяч. Бо там, пане, мастки були! А Жид за пять тисяч узяв. А скоро гроші в жменю, наш Панаско сів на ту саму жидівську таратайку, якою приїхав, тай дмухнув із села.

Наші люди аж тоді довідали ся про його вчинок, як виїздив. У селі крик зчинив ся. Повибігали з хат баби, чоловіки, кленуть Панаска, гукають за ним: „Юда, Юда! Батьківщину продав!“ Далі молодші за грудки, за камінці, давай шпурляти за ним, та все кричать; „Юда! Юда!“ А стара Безкрилиха вискочила зі свого обістя, стала серед дороги перед його фірою та кричить: „Панаску Ідеш уже? Та чекай, іди на цвинтар, вели відкопати тата та покласти по людськи, бо він у гробі перевернув ся!“ Але фірман-Жид штовхнув стару дишлем у груди, перевернув у сніг, бо то зимою діяло ся, тай погнав світами. І від тоді вже ми не бачили Панаска і не чули, що стало ся з ним.

— Та вже певно, що добра йому не буде!—задумано мовив другий селянин.—Де ж би Пан Біг міг благословити такого чоловіка!

От ся відомість була для мене такою несподіванкою, що довго я по просту не міг отямити ся. Як то,—думалось мені,—той Опанас, що, бачилось, так усім серцем і всею душею прилип був до своєї батьківщини, жив у ній думками і жив нею,—він мав би ні з сього ні з того продати її тай ще Жидови! Відомість була неправдоподібна, дика, та про те сумнівати ся про її правдивість не було ніякої можності. Я пробував вдумувати ся в її причини, та не міг нічого придумати. Вчинок Опанаса був для мене загадкою, над якої розв'язанем я мучив ся досить довго, та не догадавши ся нічого, покинув думати, хоч у глибині душі якимось не важив ся з повним переконанем повторити окрику: „Юда! продав батьківщину!“

### III.

Від того часу минуло десять літ. Доля кидала мене в різні боки, водила по різних закутках нашого краю і робила зо мною всілякі експерименти, чи, як кажуть, держала зо мною тверду школу.

Одна її лекція завела мене в один із найглухійших закутків наших гір, до села, позбавленого всякої комунікації доступного звичайно хиба верхи, або зимою саньми, затесаного між великими лісами, крутими горами і рвучою гірською рікою. В чудовій затишній долині, обставлене темними стінами лісів, лежало невеличке сільце, радше подібне до пустельницького скита, ніж до новочасної оселі, тим хиба новочасне, що в ньому невилазно гніздила ся зовсім не іділлічна біднота; бруд, убожество та темнота. Сільце з невеликою церковцею на одному горбику і з просторою та невимовно брудною коршмою ввнизу при одинокій вулиці, що заразом була ложисцем маленького гірського потоку, тулило ся як сирота одним своїм кінцем до чорного бору, другим губило ся в яру над рікою. Від хаток, неотінених ніякою садовиною, крім верб та смерек, вибігали дві-три стежки на супротивлежну гору, в низу покриту худими вівсяними нивками, а далі обгорілими пеньками недавно спаленої „пасіки“<sup>1)</sup> та корчами ялівцю. Сі стежки — то була одинока комунікація, що вела з сього світом забутого закутка далі на Бескид і в Угорщину.

Мені доводило ся їхати з Угорщини і минути те село не зупиняючи ся. Ми їхали верхи з провідником—угро-руським парубком із одного пограничного села. Ми поспішали, щоб на вечір добрати ся до найблизшого містечка, та наш плян перемінила ріка. Минулої ночі в горах упав сильний дощ, і коли ми доїхали до ріки, ми побачили здоровий, жовто-каламутний вал, що зі скаженим клекотом, шінячи ся, бючись о береги та котячи по своїому дні з глухим гуркотом грубе каміне, сунув ся в низ, перериваючи всяку комунікацію нашого села з дальшим світом.

1) Пасікою називають у горах місце, де весною вирубано, а в осени спалено ліс, щоб на весну на тому місці засіяти „збіже“, себ то овес.

Коли ми почали зїздити над сам беріжок ріки, з одної хати вийшов чоловік, і побачивши нас почав махати нам обома руками і кричати щось. Хоч і як не далеко було від нас до нього, але за ревом та клекотом води ми не могли розібрати ані одного слова.

— Що, що!—закричав з усеї сили мій провідник.

Чоловік переліз тим часом два перелази, відчинив ліску і вийшов на вулицю проти нас.

— Та куди там їдете?—запитав він не здоровкаючи ся з ними.

— Хочемо на другий бік,—мовив провідник.

— Та не видите, що вода велика!

— Та видимо. А не покажете нам, куди тут переїхати?

— Хиба перескочите,—мовив чоловік здвигнувши плечима.

— Як то?—запитали ми обидва враз.

— А так, що броду не є.

— А може де міст?

— Моста не є.

— А може добра кладка?

— Кладки не є.

— Ну, а так переїхати не можна?

— Каміне несе. Коням ноги потре.

— Ну, то що ж нам робити?

— А перечекати, аж вода впаде.

— А коли впаде?

— Чей завтра.

— Значить, доведеть ся ночувати,—мовив я, обертаючи ся до провідника.—Не знаєте, де би тут переночувати?—додав я, обертаючи ся до місцевого чоловіка, бачучи, що мій провідник тільки так одомтаній та чухає потилицю.

— Та де би? Хиба в коршмі.

Я зирнув питаючим оком на свого провідника. Сей усе стояв, держачи за поводи наших коний, і одною свобідною рукою чухав ся по потилиці.



— Ну, що, Михайле?— запитав я, бачучи, що він не говорить нічого.

— Та нічого, прошу пана.

— Підемо ночувати до коршми?

— Як пан знають. Я не піду.

— А то чому?

— Я вже раз ночував там та заляв ся не ночувати більше

— А то чому?

— Тут, прошу пана, найкусливійші блощиці на всі гори.

Відповідь була коротка і переконуюча. Я обернув ся знов до місцевого чоловіка.

— А не можна би просити ся до вашого єгомостя на ніч?

— У нас нема єгомостя. До нас доїздять що дві неділи на відправу.

— А може до якого ґазди?

— Та не знаю. Може би... Лиш не знаю, у кого би?

А потім, подумавши хвилину, він додав:— Хиба би у нашого навчителя.

— У вас хиба є навчитель?

— А є.

— То значить, є й школа?

— А є. Вже пять літ маємо школу.

— А де ж той ваш навчитель?

— Та не далеко. Он тут за коршмою.

І він показав нам дорогу. Було справді не далеко. По дорозі, їдучи стежкою по-над потоком, що заступав місце головної сільської вулиці і якого берегом провідник проводив коний, я встиг розпитати у чоловіка, що їх навчитель молодий ще чоловік, живе сам, нежонатий, не виїздить майже нікуди з села, що у нього не буває ніхто чужий і що громада досить задоволена з нього, бо вчить „дїтваків“ пильно, не бе в піколї, тай і з людьми людяний: у всьому порадить і не одного й грїшми поратує, хоч сам живе бідно. Отак розмовляючи ми дійшли до „чколи“, що стояла на крутому березі над потоком.

Заїзду до неї не було ніякого, тільки стежка горі невеличким, пустим огородом. Школа була така ж селянська хата під соломою, як і інші, збудована хиба о стільки відмінно від селянських, що складала ся з двох половин, переділених вузкими сїньми. Одна половина з трьома вікнами до города, се була шкільна саля, а друга з двома вікнами—помешканне вчителя. Перед сею половиною огород був скопаний, засаджений яриною. з-між якої тут і там виростали гарні щепки яблунь та груш; пліт отїнювали густі корчі садженої малини, порічок та „веприн“<sup>1)</sup>). В однім куті стояла альтанка, отїнена густим диким хмелем та обсаджена смерічками. Смерічки, засаджені в два ряди перед дверима, по пять у кождім ряді, заступали місце ганку. Двері були заперті, але вчителя ми застали в альтані. Пора була літня, вакаційна; і шкільного занятя не було; він очевидно порав ся в своїм огороді, а тепер відпочивав у альтані та покріпляв ся квасним молоком і чорним житнім хлібом.

Я ввійшов до альтани й поздоровив його. Він мотнув головою, не відповідаючи нічого на мое поздоровленє і не встаючи з місця. Я попросив його переночувати мене і мойого провідника. Він видив ся на мене якимось тупим поглядом і не перестаючи жовати, дивив ся досить довго, не говорячи ані слова. Я стояв у вході і дивив ся на нього з заклопотанєм, не знаючи, як мені бути. На поміч мені прийшов селянин, що припровадив мене.

— Та вже, пане навчителю, будьте ласкаві! Я би й сам переночував паничя, але знаєте, в мене тісно. А в корчмі не хочуть, бо там блощиці.

Учитель поклав ложку, встав і, не кажучи до мене ані слова, ввійшов з альтани та пішов до перелаза, за яким стояв мій угроруський провідник з парою коний.

— Ти відки? — запитав він.

— Та з Волівця.

<sup>1)</sup> Абрус.

— А багато взяв від панича?

— Та два ринцькі<sup>1)</sup>.

— А заплатили тобі?

— Та заплатили.

— Ну, то сїдай на коня і їдь до дому. Ще маєш час доїхати.

— Та чому ні? До ночі доїду до своєї границі, а там я вже як дома.

— Ну, то добре. На, маєш шустку<sup>2)</sup> на тютюн. Їдь, а я вже панича проведу, куди треба буде.

Я з не меншим як досі зачудуванем слухав тої розмови і дивувався, як се так пан учитель, не розвідавши ся гаразд, розпоряджає ся моїм провідником. Я наблизив ся до нього і сказав:

— Мені би треба до Турки.

— Добре, добре, най він їде, — відповів якомсь байдужно учитель, навіть не обертаючи ся до мене. І мій провідник поїхав. І місцевий селянин поклонивши ся пішов собі до дому. Ми лишили ся самі.

— Позвольте вам представити ся, — сказав я, знов наближаючи ся до нього.

Він усміхнув ся якимось силуваним сміхом.

— Ніби я не знаю тебе! За першим разом пізнав. То хіба ти не пізнав мене.

Я придивив ся йому, та не міг пізнати. Се був чоловік на вид 35 літ, з довгою, чорною бородою, трохи згорблений, у літній полотняній блюзі і в таких самих штанах, з якимось не то мелянхолійним, не то заляканим і непритомним видом. Його очи немов уникали вашого погляду, але тоді, коли він не чув на собі вашого погляду, вони спочивали, вперті десь у одну точку, в якусь далечинь, немов відси визирали когось. Я глядів та не міг пізнати його. Він якомсь скривив ся, далі здвигнув плечима і похилив голову.

— Ну, тай не диво. Давно ми бачили ся. А ти навіть у мене в хаті був. Моримуха Опанас — тямиш?

<sup>1)</sup> Гульдени.

<sup>2)</sup> Шустка (шістка) = десять крейцарів.

— Та не може бути! — скрикнув я. — Опанас! Ні, ні за що не пізнав би! Та Господь з тобою! Відки ти тут узяв ся? Вчителюеш? І в такому глухому закутку! І стільки літ я не чував про тебе... Ну, ходи, оповідай, що з тобою?..

Я засипав його питаннями, та він похилив голову і якимось з під-лоба дивив ся на мене, немов би або не вірив у щирість мого зацікавлення, або міркував над тим, як би вакрутити ся від моїх запитань.

#### IV.

У вечері при лампі ми сиділи в кімнаті вчителя і розмовляли. У мене знайшов ся чай та цукор, пач учитель роздув огонь та розігрів окріп, і ми згадали старий школярський звичай, попиваючи гарячий чай та закусуючи хлібом та бриндзею. Моримуха їв з апетитом, слухав моїх оповідань, та сам говорив мало. Оповідючи про спільних знайомих, учителів та товаришів, я пильно дивив ся на нього, силкуючи ся пізнати давнього Опанаса, та все щось немов перепинювало мені, заслонювало знайомі риси, показувало в привичнім для мене обличчі якісь чужі, невідомі мені риси. Я мав таке вражінє, немов би в житю того чоловіка пройшла якась широка й глибока борозна, якою відорано його минуле від теперішнього. Кілька разів мені здавало ся навіть, що в заляканій чи апатичній душі сього нового Опанаса ворухить ся щось, блимає якийсь огонь, що рад би освітити сю дивну борозну, що якісь питання, якісь признання снують ся у нього на язиці, раді зірвати ся та вилити ся, але якась таємна сила зупиняє, прогонює їх назад у глибину його душі. Я постановив собі допомогти тім боязким пташкам зірвати ся і вилетіти, постановив, як кажуть, легенько потягнути Опанаса за язик.

— А я недавно був у твоїм селі, — закинув я несподівано.

— В моїм, — з якоюсь дрожю в голосі відповів Опанас. І сумно всміхаючися додав: — Де там у мене яке село? Хиба те моє, де я тепер.

— У твоїм ріднім, — поправив я. — Там, де твоя батьківщина була.

— Минуло ся, забуло ся!

І він махнув рукою і звисив голову.

— Ну, але тебе там люди не забули. Хоч ніхто не міг сказати мені, куди ти подів ся.

— Благословляють мене?

— Не можу сказати, щоб так дуже, — мовив я. — А все таки не можуть вийти з дива, що тобі стало ся, що ти так ні сіло, ні впало продав свою батьківщину. А особливо я здивував ся. Адже я знав, як ти любив її.

Опанас кинув ся мов ужалений.

— Ти знав! Що ти знав? Ти міг знати лише частину. А про те...

Він знов махнув рукою і звисив голову.

— Ну, Опанасе; скажи по правді, що се з тобою стало ся? Так ти якось ні з сього ні з того щез із нашого горизонту, так безслідно пропав... А ще потім та нагла продаж батьківщини...

— Се не потім було, а дрібку перед тим, — нервово, мов зачеплений за болюче, втрутив Опанас.

— Ну, то вже чи потім, чи перед тим, а все таки загадка. Я довідав ся про смерть твоїх старих і думав, що ти пішов сісти на ґрунті та господарювати. Вже збирав ся писати тобі на село, коли якось випадком довідав ся від селян, що ти продав усє...

— Ще до того Жидови! — додав він з гірким усміхом.

— І вибрав ся кудись. Зрозумієш і сам, що я не знав, що й думати про се.

— І що ж ти думав?

— Нічого не думав. Зупинив ся на тім, що тут якась загадка, якої самою льогікою не розв'яжеш.

— А інші товариші що?

— Якось не доводило ся ні з ким говорити про тебе. Ти в товариствах ніколи не бував.

— Ну, певно, забули! — мовив Опанас. — І добре так.

— Але скажи, що таке тобі стало ся? Йшов у один бік і раптом звернув з дороги, тай гатьта! Немов якась киценька перебігла тобі дорогу.

Опанас аж підкинув ся, мов ужалений.

— Киценька! Ти тямиш її?

— Кого?

— Адже ти отсе згадав про неї. Значить, знаєш щось. Догадав ся! Чи може чув що від когось? А може вона сама?..

І він з жахом впер в мене очи.

— Вибачай, Опанасе, але я бігме не розумію тебе. Про кого я згадав? Хто такий вона сама?

— Киценька.

— Що за киценька?

— Як то? Не тямиш Киценьки? І не знаєш моєї історії?

— Та нічогісінько ж. І про яку се ти киценьку?

— Не тямиш? А, правда, ти не бував у Суберльової.

— Був пару разів.

— Ну, то може пригадаєш. А в тім..

Я пригадав собі каварню Суберльової, що була на розі вулиць Вірменської і Гродзіцких. Се була нічна каварня з дамською обслугою; свого часу славлене місце гулянок золотої молодіжи. Я заходив туди рідко і то лише в день, тому й не диво, що назва Киценьки не сказала мені нічого.

— Там була одна панна, — мовив якось нехотя Опанас. — Свого часу славна була. Її звали Киценькою. Брунетка, з розкішним волосем, з чорними, блискучими очима. Лице — кров з молоком. Зуби чудові. На устах усміх такий, що аж за серце хапав. Голос — у розмові, не в співі, бо вона мало співала — але такого голосу я не чув ніколи. Тай загалом уся вона, кождий її рух, кожда риса, кожде слово, кождий позирк її очий — усе в неї було таке, що я від першої хвилі забув себе, все в неї мені вида-

вало ся невиданим і нечуваним, таким, якому нема пари в світі. Не даром кажуть, що закохане — слабість, манія. Коли я побачив її, почув її голос і усміх, на мене найшла така хвороба і то в такім сильнім степені, що я навіть здумати не міг того, щоб їй оперти ся. Знаєш, що я звичайно не був ласий до жіноцтва, ані надто чутливий. Але тоді се наскочило на мене раптом, з такою силою, що я цілком стратив застанову. Так мов би з лісової гущавини параз вийшов на лісову пожежу. І я станув без власної волі, без сили, без тям. Чув, що судьба заглянула мені в очи і що не втечу від неї.

Опанас зупинив ся. Він аж задихав ся, наговоривши стілько одним духом. На його блідому лиці запалав горячий румянець, мов і справді випечений пожежою. Він говорив з очима втупленими в землю, немов углубляв ся в своє внутрішнє жите і бояв ся глянути мені в очи, щоб я крізь них не заглянув йому в душу. Помовчавши трохи та сербнувши чаю, він заговорив знов, проти свого звичаю сквапно, уривано, немов ловлячи образи, що несли ся по овиді його душі мов дощові хмари.

— Я не був частим гостем у Суберльової. Але раз засидів ся до пізнього вечера. Сиджу за газетою, коли підвів очи, побачив її. Витріщив очи, мов сам собі не вірив. Зачудуване — се було перше, найсильніше чутє, яке опанувало мою душу. „Невже“! „Чи справді“! — Такі питання вертіли ся в моїй голові, мов сухе листє в осінньому вітрі. Я сидів і дивив ся на неї. Коли вона проходила поміж столами, мої очи бігали за нею, як вірні собаки за паном. Коли наближала ся до мене, мене кидало в жар, пробігало дрожю. Коли вона щезала, я сидів мов оглушений і ждав її. Минала година за годиною; у мене навіть не ворушила ся думка в голові, щоб іти кудись. Іти? Куди йти, коли тут був увесь світ, було сонце, було житє. Десь коло одинацятї прийшли деяк: товариші, вже добре підпиті, з голосним реготом, веселі, співучі. Вони позасідали при двох сто-

лах, замовили цілу масу коньяків, а побачивши мене, притягли мене до себе. Вона ввійшла, несучи замовлені коньяки.

— А, Киценька! — закричали вони і почали тиснути ся до неї. — Servus, Кицю! Як ся маєш? Здорова була! Wie gehts?

Десятки рук простягли ся до неї, одні брали чарки з коньяком, інші тисли ся до її грудий, рук, плечий, стану, доторкали ся її, щипали її. Я весь тремтів, стояв, мов обсипаний приском. У мене в голові шуміло, немов мене оглушено довбнею. А вона йшла спокійно, байдужна на всі безсоромні рухи, дотики та окрики. На її лиці грала якась маестатична усмішка, немов увесь отой п'яний гармідер не досягав до її п'ят, не міг доторкнути ся до неї, ані тим менше опоганити її. Я також узяв чарку з її рук і почув при тім, як її очи спочили на мені. Я затремтів увесь, кров ударила мені до голови, і та чарка коньяку полила ся в мое нутро мов огненна течія. Я якось безтямно зажадав ще одної „колійки“, а далі не тямлю, що діяло ся зі мною. Знаю лише, що у мене в кишені було двадцять гультенів, із яких я другого дня не знайшов ані цента, що ми ревли пісень і перекидали ся цинічними жартами, що вона сиділа у мене на колінах і торгала мене за вуха, а я плакав, цілував її руки і безтямно белькотав: — Киценько! Жите мое! Киценько!

Хто, коли й як завів мене до дому, роздяг і поклав до ліжка, я й доси не знаю. Я прокинув ся другого дня аж десь над вечером з тріскучим болем голови. В горлі щось пекло, в ухах шуміло, і я не міг отямити ся, де я і що було зо мною. Та коли нарешті я зволік ся з ліжка і вимочив голову в воді, мені почала вертати память прожитої ночі. Я не почував ні сорому, ні жалю, не міркував ні про що, хіба про те, що у мене нема гроший, щоб і сеї ночі бачити її, бути з нею. Та се була не велика ще турбота. Я одним позирком обміркував,

що з моєї гардероби можна продати, щоб добути гроші. Книжки, розумієть ся, без ніякого міркування пішли зараз „на гебраїку“. Пішов і годинник. О десятій я вже сидів у каварні і знов мучив ся: і горів, і тремтів, дивлячи ся на неї. Вона ходила поміж столами, гарна, маєстатична; ані сліду втоми, перепою, невиспаної ночі не було видно на її непорочно чистім, дитячо-невиннім лиці. На мене вона якось не дивила ся, а може тільки робила такий вид, немов не бачить, не пізнає мене. Я просидів отак мовчки до першої години, пив одну чарку по другій і не осмілював ся заговорити до неї, та й вона не чіпала мене, хоч тут то там поблизу мене лунав її срібlistий сміх, коли до неї заговорювали або зачіпали її знайомі паничі. По першій я вийшов із каварні і пішов до дому.

Почало ся для мене жите від ночі до ночі. Я покинув ходити на університет, покинув думати про себе, про свою будущину, жив тільки тим, що бачив її, ловив вухом її сміх та її слова, думав про неї. Після тої першої ночі я не пробував заговорити до неї, та й вона, бачучи, що я не шу і не сиплю грішми, не цікавила ся мною і немов і зовсім не добачала мене. Та мені про се було байдуже. Я не був заздрісний, коли інші жартували з нею, обіймали, щипали або цілували її. Я, бачилось, навіть не любив її так, як люблять закохані. Я тільки почував невідхильну потребу що дня бачити її, так як відчуваємо потребу світла та повітря.

## V.

Ми допили чай, але спати нам не хотіло ся. Мені цікаво було дослухати до кінця Опанасову драму, в якій для мене виявляла ся чим раз яркійше вся його тиха, та глибоко пристрасна натура. А Опанас очевидячки рад був, що може перед кимось висповідати ся, що знайшов слухача, який

розуміє його і сімпатизує з ним. Він потер долонею чоло, поглядів на мене якийсь час недовірливо, немов бояв ся мого осуду, але не бачучи на моїм лиці нічого такого, що могло би знеохотити його, відвернув ся знов очима до кута і почав тихим голосом:

— Сказати тобі по правді, все те, що далі стало ся зі мною, се був якийсь такий чортівський та-нець, що я й досі не приберу йому назви. Іноді мені здаєть ся, що то був сон, що я від тоді й доси сплю і ось-ось прокинув ся таким самим студентом, яким був тоді, коли побачив Киценьку. А иншим разом я готов вірити в чудо, в призначене, в чари, в що хочеш, так неправдоподібним видаєть ся мені все те що тоді стало ся зі мною. Зрозумієш, що й оповісти тобі всю отсю історію не зумію докладно. Мабуть не одно важне діло шмигало поуз мене, а я й не завважував його, і навпаки, моя увага не раз серед того шаленого виру події зупиняла ся на маловажних дрібницях, на привидах, із яких потім годі було зліпити щось ціле та природне.

Почало ся з того, що одного дня я одержав із дому телеграму. „Приїзджай зараз. Твій тато“. Щось немов торкнуло мене в душі, коли я прочитав ті слова. Але телеграму я одержав о девятій годині вечером, саме коли вибирав ся до каварії Суберльової, щоб пасти свої очи видом Киценьки. У мене тремтіли руки. Я кинув телеграму на стіл, не думаючи про неї, натиснув шапку на вуха, бо на дворі ревла та свистіла хуртовина і біла в очи снігом, і побіг вулицями. У мене було ще в кишені кілька гільденів, одержаних за продаж годинника. За пів години я сидів уже в каварні серед клубів диму та п'яного гамору, пив чорну каву, читав газети, а властиво читав іноді очима надруковані сторінки, а сам ненастанно глядів на двері, якими мала вийти вона. Але минула десята — вона не приходила, минула одинацята — її не було, минула дванацята — Киценьки ні слуху ні духу. Я сидів мов у горячці, пив одну чарку за другою, в

голові у мене шуміло, перед очима скакали друковані букви з газет, які я держав у руках, та думка не клеїла ся в моїй голові. Нарешті по важкій боротьбі з самим собою я зважив ся запитати у одної з тих панночок, які usługували сьогодні, що стало ся з Киценською?

— О, вона вже не прийде сюди! — весело відповіла панна, сідаючи біля мене і дмухаючи мені дим із своєї папіроски просто в очи.

— А то чому!

— А вам цікаво знати?

— А вже-ж цікаво.

— А мені не цікаво оповідати.

— А чого треба щоб вас зацікавити?

— Го, го, багато де-чого треба. А поперед усього два келішки коняку, щоб добре бесїдувало ся.

Я велїв принести два келішки коняку. Вона стукнула ся зі мною, пригубила свою чарку, а решту вилляла на тацку. Я також лише пригубив і не пив.

— Отже що стало ся з Киценською?

— Нема її.

— А де-ж вона?

— А на що вам знати?

— Треба.

— А по-що треба? Так вам вона сподобала ся?

— Та вже чи сподобала ся, чи ні, а треба.

— Е ні, я на таке не пишу ся. Кажіть, подобала ся вам чи ні?

— А вже-ж сподобала ся.

— І ви закохані?

— Смертельно.

Мої уста сміяли ся, а за серце стискало щось мов кліщами.

— А, коли смертельно... Але пийте! Чому не пете?

Я випив.

— Ще два коняки! — гукнула вона кельнерови.

— Пан велять? — запитав мене кельнер, не дивлячи ся на неї.

— Так,— сказав я машинально, не зводячи з неї очий.

Вона знов дмухнула мені димом із своєї цигаретки просто в очі.

— Смертельно! Бідний хлопчина! І за що властиво? Ну, скажи, за що ти любиш її?

— Або я знаю! Так якось трапило ся. Але де вона?

— Може дома.

— Чому не прийшла сюди?

— Бо її відправлено. А може й сама виступила. Сього не знаю.

— А де вона живе?

— Тут же на другім поверсі.

Мене мов штовхнуло щось. Я хотів було в тій самій хвилі відіпхнути свою розмівницю, зірвати ся з місця і без тями бігти кудись, бігти до неї, щоб лиш побачити її, бути на хвильку близько неї. Та все таки я переміг себе, зробив байдужне лице, покликав кельнера, заплатив і вийшов. Опинивши ся на вулиці я мимовільно обтер собі піт із чола і важко відітхнув, мов вирвав ся з-під тяжкого тягару. Потім я пішов вулицею навманя, силкуючи ся зміркувати, що властиво стало ся і що значить для мене ся новина? Вона покинула службу в каварні. Чому? Ну, се байдуже. Але вона без служби. Може в прикрім стані? Може її прогнано, скривджено при виплаті? Може у неї стара мати, дрібні сестри та брати, яких вона мусить удержувати? Мені набігали на ум різні положеня де дівчина, ніби то пропаща, являла ся героїнею, що жертвувала свою дівочу честь на удержанє своєї рідні. Я постановив собі навідати ся до неї, розпитати у сторожа про її обставини, віддати все, щоб допомогти їй. Я укладав собі різні пляни, як доступити до неї, зблизити ся до неї, здобути її довіре, і з тою постановою зайшов до дому, розібрав ся на-потемки і ліг спати.

І спав твердо десь до другої по полудни. Мене

збудило сильне стуканє до дверей. Листок із телеґрамою. Я відчинив, підписав рецєпіс, машинально розірвав телеґраму, прочитав. „Приїзди зараз. Твій тато!“ Я здивував ся. Що се таке? Я-ж уже дістав таку телеґраму. Чи се та сама надана через помилку другий раз? У нас почтар иноді напєть ся та перепутає висилку. А коли ні, то що се значить? Чого два рази те саме телеґрафують? Чого приїздити тепер, зимою, в таку фугу? Зелізнича станція у нас мала, від неї чотири милі дороги саньми, у мене нема й одежі такої, щоб можна було пускати ся в таку дорогу. Що се може значити? Я тер долонею чоло, мучив ся думками, напив ся води і заснув. А коли прокинув ся десь коло пятої, одинокою моєю думкою була Киценька. Що з нею? Як добрати ся до неї? Де здибати її? Про телеґраму я й не думав. Зібрав ся, замкнув покій і вибіг на місто. Пообідавши, я побіг на Вірменську і почав ходити поперед каменицею, надіючи ся здибати Киценьку, коли буде входити або виходити з брами, а тоді вже,— що тоді буде, я й не брав ся думати, але чув у своїй душі якусь незломну постанову, якусь непохитну певність, що тоді здобуду ся на якийсь рішучий крок.

Десь коло семої вона вийшла, гарно одягнена, в барвистім капелюсі з великим струсячим пером. У мене завмерло серце. Я поклонив ся їй, але підійти до неї, заговорити не було ані думки. Вона злегка кивнула мені головою і пішла гордо випрямлена вулицею. Я йшов за нею в віддаленю яких двацятьох кроків. Я не зводив очий із її капелюха, мов моряк із полярної звізди. Мене потручували, мені ставали на ноги, сніг замітав мені очи, та я не зважав ні на що. А вона озирнула ся раз, озирнула ся другий раз і очевидно все пізнавала мене. Що діяло ся в моїй душі в ту пору — страшно подумати. Одинока думка: не вже вона така? Ся думка, така натуральна в данім випадку, вистарчала для мене за ціле пекло. Я біг за нею, весь тремтячи,

задиханий, безтямний, а вона, здавало ся, йшла все швидше, віддаляла ся від мене все більше, вибирала самі найлюднійші вулиці, потім вийшла на ринок, пройшла одним боком, вийшла на Трибунальську. Її капелюх чим раз частійше тонув у потоці чужих темних постатей і на раз щез зовсім. І я побіг наперед, кинув ся сюди й туди — нема Киценьки. Мов шалений бігав я по всіх сумежних вулицях, довкола ринку, по Галицькій, по Маріяцькій площі, — ніде не було її. Щезла, мов парою розвіялась. Сніг ліпив чим раз дужчий. Коло десятої почали вулиці пустіти. Я ще якийсь час ходив, мов вартовий, перед брамою тої камениці, де жила вона, але даремно ходив: Киценьки не було ані сліду. Мабуть вернула до дому швидше. А може знайшла де инший обовязок, що зупиняв її всю ніч? Але де? Нічних каварень таких, як Суберльової, у Львові не було. Я даремно ломав собі голову і по дванацятій, весь розбитий, утомлений, мокрий і зіпрілий, вернув до дому. Сторож, відчиняючи мені браму, набурчав на мене, що раз-у-раз волочу ся так до пізна, а тут телеграфний післанець розбивав ся за мною.

Що за лихо з тими телеграмами? — подумав я і махнув рукою, мов обганяючи ся від влазливої мухи. Але вдумувати ся в положенє моєї батьківщини я не мав ані часу, ані охоти, ані сили. Я роздяг ся, весь продрог у нетопленій хаті і, обвинувши ся ковдрою та накинувши ще на ковдру все моє мокре убранє, я лежав дзвонячи зубами та трясучи ся мов у пропасниці, поки важкий сон не наліг на мої повіки.

Рано я прокинув ся з сильним болем голови. Я мав таке чутє, що хтось довбнею бє мене по тімю. Важко стогнучи, я підвів голову і тільки по хвилі розібрав, що хтось сердито стукає до моїх дверей. Я зволік ся з ліжка, босими ногами пішов до дверей і відчинив. У клубах морозної пари, що бухнула до покою, стояв возний від телеграфу.

— Я вже думав, чи вас не вбито, або чи ви не

загоріли?— мовив він. — Пів години стукаю до дверей, тай годі вас добудити ся.

І він подав мені дві телеграми.

— З одною я вчора не міг вас дождати ся,— пояснив він.— Надію ся, що нема там нічого пильного.

Я підписав оба рецесіси, дав возному двадцять крейцарів, затулив обі телеграми в жменю, і січучи зубами, замкнувши двері, закопав ся знов під ковдру. Якась невимовна млість опанувала мене, якесь ослабленє не то тіла, не то волі. Я лежав, як колода, грів ся. Ворухнути рукою або ногою видавало ся мені величезною, надсильною працею. З телеграфами в жмені я швидко заснув, не розгортавши їх.

Що було далі, не тямлю. Мов крізь сон пригадують ся якісь люті стукання, якісь голоси, якісь холодні руки, що стискали мене мов кліщами, а далі все заволікає сіра, непрозора мряка.

## VI.

Опанас помовчав хвилю, передихнув, обтер піт, що виступив йому на чоло, і, зирнувши несміло мені в очи та переконавши ся, що я не дрімаю, почав оповідати далі.

— Я прокинув ся в шпиталю. Мені сказали, що я пролежав без тямі два тижні. Безтямного спровадили мене сюди. Коли сторож, почувши стогнанє в моім покою, покликав поліцію, ся виважила двері і веліла забрати мене до шпиталю. Обі телеграми і пару листів, що прийшли були в часи моєї хвороби, знайшов я обік себе в шуфляді нахткастлика. В одній телеграмі були слова: „Благословляю тебе, твій тато“, а в другій відомість про смерть мойого тата. В листі наш громадський писар доносив мені про те, як мій тато, а зараз по нїм моя мама, занедужали на тиф, як обоє бажали конче бачити мене перед смертю, послали післанця за післанцем до телеграфу, як тато не діждавши ся мене вмер, а за ним до трьох день умерла й мама. Те-

пер з поручення начальника громади доносив мені, що мою рідну хату опечатано, що тато при свідках полишив для мене все своє добро, що про се вже заявлено до суду, і взивав мене, щоб я як найшвидше зголосив ся обняти в посідане свою батьківщину.

Я читав ті документи і дивувався. Мені здавало ся чомусь, що все те мені відоме, що я сам був там, ішов за похороном свого батька, прийняв благословенство від матері і перебув усе те, що повинен був перебути при такій нагоді. І ніщо тепер не ворушило ся в моїм серці при тій вісти. Так відразу й вийшло, немов усе те так і мусіло стати ся, і власне тепер, у сю пору. Я почув навіть якесь облекшене, мов на мені порвали ся якісь пута, що вязали мене, і мов тепер я буду міг свобідно полетіти кудись, розпочати щось таке, про що перед тим навіть не смів подумати. Про Киценьку я неначе зовсім забув, — вона не існувала для мене, в голові не ворушила ся про неї ані одна думка.

Я пролежав іще кілька день у шпиталі, поки міг вийти на світ. Та скоро тільки я вийшов на вулицю і мене обхопило холодне січневе повітря і в очах замигтіли діяменти — відблиски снігових зірочок, розіскрених сонцем, я в тій самій хвилі почув, як думка про Киценьку, непереможне бажане летіти до неї, шукати її, кинути їй до ніг усе що маю, віддати себе їй увесь без огляду — опанували всю мою істоту. Ще нетвердими кроками я поспішив на Вірменську і почав вартувати перед брамою, відки надіяв ся виходу Киценьки. Пару годин я ждав даремно, перемерз і пустив ся ходити по вулиці, коли на раз на розі наткнув ся на Киценьку. Вона йшла з ринку. Я з неописаною трівогою поклонив ся і став неначе вкопаний. Вона зиркнула на мене, всміхнула ся, зупинила ся, подумала щось, потім приступила до мене і мовила коротко:  
— Ходи до мене!

Я жахнув ся, немов би ось тут коло мене вдарив грім. Та про те я машинально пішов за нею. На другім поверсі у відчинених дверях вона ждала на мене зі свічкою в руці. Я зупинив ся в нерішучости. Вона взяла мене за руку і потягла за собою, шепнувши одно слово:

— Ходи!

Я війшов. Вона замкнула двері і попросила мене зняти пальто і сісти собі. Її помешканє складало ся з просторого, ясного покою й ниші, де стояло її ліжко. Покій був уряджений як сальоник, обставлений зі смаком, хоч без виставности. На мене дихнуло любе тепло, не знаю чи від натопленої печи, чи від її особи. Вона скинула з себе пальто, і опинила ся переді мною в елегантній вовняній сукні, скромно і зі смаком зачесана. На її лиці не видно було ані сліду заклопотаня. Повертала ся свобідно, з тою властивою їй маєстатичною грацією, що так хапала мене за серце. Повештавши ся по помешканю, поправивши перед зеркалом волосє і кокарди під шиєю, немов хотячи дати мені хвилию часу отямити ся, вона станула передо мною і, вдивляючи ся мені в лице, з таємничим усміхом запитала:

— Любиш мене?

Я не відповів нічого, тільки вхопив її обидві руки і почав покривати їх поцілунками. Сльози ринули мені з очий, закапали на її руки.

Вона сіла біля мене на кріслі і пригорнула мене до себе, притулила мою голову до своїх грудий. Я тихо хлипав.

— Ну, ну, цить дурненький! — мовила вона. — Я все знаю. І чого було не прийти зараз тоді, як тобі Наталя казала? Треба було конче простудити ся і йти до шпиталю?

Я з жахом поглянув їй у лице.

— Кажу ж тобі, що все знаю. Про тебе було в газетах. І про те, що твої старі померли.

Я тільки в тій хвилі догадав ся, що телеграми і лист, які я знайшов у шпиталі, були по-

розпечатувані. І як се я в першій хвилі не доглянув сього? А вона встала, поправила огонь у печі і лампу на столі і знов стала переді мною.

— Ну, скажи що? Чого тобі треба від мене?

— Нічого, — відповів я. — Я щасливий тим, що ти дивиш ся на мене.

— Ха, ха, ха! — засміялася вона. — От іще дивачина! Ну, але скажи, що думаєш робити тепер?

— Не знаю. Нічого не думаю.

— А багато лишили тобі старі?

— Не знаю. Гроший певно ніяких, але господарство, поле..

— Кілько-ж се може бути варта?

— Не знаю. Три, чотири тисячі.

— Гм!

Вона пару разів пройшла ся по покою, немов обмірковуючи щось, а потім знов стала переді мною.

— І що ж ти думаєш робити з тим?

— Не знаю.

— Може хочеш іти на село, осісти на ґрунті? А може й від мене зажадаєш, щоб я йшла з тобою, зробила ся селянкою і годувала гуси та свині?

Я з переляком видивив ся на неї. Таке жадане видало ся мені чимось бездонно абсурдним та неможливим.

— Ну, скажи бо! Говори! Думай!

І вона обома руками потермосила мене за плечі.

— Зроблю все, що звелиш, — прошептав я.

— Так? Ну, се гарно. За се люблю тебе. На!

І вона нахилила ся і поцілувала мене в чоло. Від дотику її уст у мене мов огняні мурашки забігали по-під шкірою.

— Слухай же! — мовила вона, знов сідаючи біля мене і пригортаючи мою голову до своєї груди лівою рукою. — Подобаєш ся мені. Хочеш їхати зі мною?

— Куди?

— В світ. Я не думаю сидіти в тім проклятуцім Львові. Тут мені не місце. Тут я Киценька і ніщо

більше. А мене тягне до чогось висшого. Чую в собі силу, талант, огонь. Хочеш допомогти мені вирвати ся з сеї проклятої нори?

— Все віддам, щоб допомогти тобі, — скрикнув я з запалом.

Вона скоса з усміхом дивила ся на мене.

— А ти навіть гарний, коли не киснеш. Люблю такий запал у молодих хлопців. Дай уста.

І вона вхопила обома руками мою голову, прихилила до себе і поцілувала мене в уста. Я стратив память. Якась невимовна розкіш наповнила моє серце. Думалось, що зомлію, що мину ся в тій хвилі.

— Слухай же, — мовила вона далі. — Від нині за тиждень їду геть зі Львова. Мушу, не видержу довше. Коли хочеш їхати зі мною, будь готов до того часу. Від нині за тиждень. У вечері. Ось тут. Зліквідуй свої діла, продай свою спадщину, чим дорожше, тим ліпше. Роби як знаєш. Від нині за тиждень, у вечері, ось тут ждуть на тебе. Не прийдеши від завтра за тиждень, уже мене тут не буде і ніхто не знатиме, де я. Як би не ти, як би не те, що ти подобав ся мені від першого разу, і як би не ота пригода з тобою, що попала в газети, я була б уже виїхала перед тижнем. Отже чуєш? Розумієш? На, поцілуй мене і йди тепер і роби як знаєш. Я не силую тебе, але ждатиму. Хочеш закоштувати щастя зо мною, то приходь. Добра-ніч.

Я поцілував в її уста, в руки і вийшов позбавлений до разу власної волі, вийшов її невольником. Моя доля була запечатана, і я не міг навіть подумати про те, щоб бороти ся зі своїм призначенем.

## VII.

Опанас замовк. Я підвів очи і глянув на нього. Його лице було смертельно бліде, з очий градом котили ся сльози.

— Опанасе! — скрикнув я. — Годі тобі! Тебе

занадто розворушують ті спомини. Ходім спати, а то ще занедужаєш.

— Ні, не бій ся — відповів він. — Не занедужаю. Навпаки. Ти не знаєш, яку полекшу на серці робить мені те, що можу раз поділити ся тими споминами з кимось иншим. Десять літ я мовчав і носив їх, мов камінь на серці. То вже тепер, коли твоя ласка і коли... Але ти може втомлений з дороги, спати хочеш?

— Ні, зовсім ні! — запевнив я. — Та й хіба би чоловік деревом був, щоб твоє оповіданє не прогнало йому сон із очий.

— Но, но, без комплементів! — осміхнув ся він, обтер очі і веселійшим голосом говорив далі.

— Мені з рештою небогато й лишило ся оповідати. Кінець історії не цікавий, можна й наперед догадати ся його. Я зараз на другий день поїхав у село, оглянув свою батьківщину і заходив ся шукати купця на неї. Певна річ — по тихо. Селяни всі радили мені вертати в село, господарювати, але ніхто не знав, що кипіло в моїй душі. Залагодивши потрібні судові формальности, я продав місцевому арендареві всю свою батьківщину за пять тисяч. Лице горіло мені з сорому, серце краяло ся, коли я підписував контракт, але у мене не було вибору; над усім панував образ Киценьки. Думка про те, що се її воля, її наказ, що вона жде мене зі своїми палкими обіймами й огнистими поцілунками, зі своєю ненаглядною красою й грацією, — ся думка переважала все. І коли по доконаній продажі я, мов злодій, виїздив із села, я прощав ся з ним без сліз, без жалю; я чув тільки звиток з пятьма тисячоренськовими банкнотами на грудях, а серце було повне Киценьки. І коли обурені селяни на відїздім обкидали мене лайками, прокляттями та жменями болота, я кулив ся та хилив ся мов під громом, але не почував ніякого жалю, ніякого гніву, ніякого сорому. Киценька заслонювала мені весь світ, замінювала всі почутя, заповнювала всі бажаня.

Був остатній вечір перед визначеним нею речинцем її відїзду. З якою душевною мукою біг я на Вірменську! Ану-ж одурила! Ану-ж відїхала без мене! Що тоді? Передо мною рознімала чорну пащеку якась страшна безодня. Опинивши ся на розї Вірменської, я зирнув у гору на її вікна. Ах, вони були освітлені! — значить, не виїхала! Як вихор полетїв я горі сходами, застукав до її дверей і не дожидаючи голосу, влетїв до покою. Вона сидїла на великім куфрі в подорожнім убраню, з очима оберненими до дверей. Її лице було блїде-блїде, очі горїли.

— Ось я! — скрикнув я, переводячи дух. — І ось тут — на!

І я поклав перед нею пять тисячоренських банкнотів. Вона всміхнула ся і махнула рукою.

— Сховай се! Я ждала тебе. Бачиш, я готова до дороги. Подзвони на сторожѣ, щоб покликав фіякра.

Я подзвонив і розпорядив ся, а потім обернув ся до неї.

— А як би я був не приїхав, запізнив ся о півгодини, то ти була б відїхала без мене?

— Розумієть ся, — сказала вона коротко.

Я взяв її руку. Вона була холодна, як крига.

— Що тобі таке? Ти хора? — запитав я її.

Вона не відповідала.

-- Киценько! Жите мое! — скрикнув я. — Скажи мені, ти ненавидиш мене? Не рада, що я прийшов? Хотїла їхати сама, без мене? Коли так, то на тобі гроші і їдь. Я не маю нїякої претензїї.

Я подав їй гроші. Вона легким рухом руки відсторонила їх, потім усміхнула ся — як мені здавало ся, кріз сльози — і своїм звичаєм, узявши мою голову в обидві долонї і пригорнувши її до себе, поцілувала мене в чоло і мовила:

— Який ти дурненький! І не вгадав. Знаєш, я вже почала була сумнівати ся, чи ти приїдеш. Думала, що твоя батьківщина переможе в твоїй душі мій образ. Ну, а як би ти не був приїхав, я була-б, розумієть ся, відїхала, але з одним наміром.

— З яким?

— Се вже мій секрет.

— Скажи мені його.

— По що?..

— По що? Щоб я знав.

— Про мене. З наміром — на найближшій станції або за станцією кинути ся під колеса залізниці.

Я з жахом обняв її, немов хтось силкував ся вирвати її у мене,

— Киценько, а то чому? — скрикнув я.

— Ну, у мене не було иншого виходу. Так і памятай собі: сьогодні ти своїм прибутем уратував мене від неминучої...

Кінець сього реченя я заглушив своїми поцілунками.

Десять мінут пізнійше ми сіли на фіякра і поїхали до залізниці.

— Куди-ж ми їдемо? — запитав я.

— А тобі що до того? — відповіла вона різко. — Їдемо, куди я хочу. Ти тепер мій і я роблю з тобою, що сама захочу, доки —

— Доки що?

— Доки не кину! Ха-ха-ха! Страшно тобі?

— Ні, не страшно.

— Любиш мене про те?

— Люблю.

— Ну, гляди-ж! У мене тверда школа.

Ми надопіли як раз на курієрський поїзд до Відня. Вона взяла два білети другої класи, віткнула щось у руку кондукторови і, коли поїзд рушив, він запер за нами купе. Тоді Киценька кинула ся мені на шию і цілуючи мене мовила:

— Ну, тепер починаеть ся наша шлюбна подорож!

У Відні ми стали рано. Я був безтямний, ошоломлений, а вона — мов зовсім нічого. Покликала пакера, заговорила до нього чистісіньким віденським діалектом, щоб замовив нам фіякра, і ми заїхали до якогось готелю. Там нам дали дві гарні кімнати, і в них я прожив з Киценькою чотири

дні.— чотири найщасливійші дні мого життя. Що я буду тобі описувати те, що пережив тоді! Такі річчї не описують ся, а хто їх не пережив сам, той не відчує ніякого опису, а головна річ, кождий із тих щасливців, яким випадають на долю подібні дні, переживає їх по своєму. Киценька розсипала передо мною всі чари своєї краси, свого доброго, справді золотого серця, свого незвичайного розуму. Кожда хвилина мого побуту з нею відкривала мені в ній щось нове, принадне, любе. Ані одна хмариночка, ані одно непорозумінє, ані одна бру- тальна чи цинічна рисочка не закаламутила того світлого, чистого образу, який зложив ся в моїй душі в її подобизну. Все і всюди вона була супроти мене така суцільна, натуральна і, бачилось, непо- рочна душею, а при тїм весь спосіб її поводженя виявляв стільки простоти й делікатности, що я тїльки тоді пізнав, до якої висоти може цивілізація підне- сти людину, а спеціяльно жінку. І я всім своїм ест- вом поклонив ся тій цивілізації і поклав собі метою служити їй усе своє жите ширити хоч ті слабї її промінчики, які здужав захопити. А дивлячи ся на Киценьку і любуючи ся нею, я в душі запитував се- бе, відки се і яким правом я, бідний Рутенець, при- ходжу до того, щоб роскошувати ся такою перли- ною людського роду?

Було щось загадкове, таємниче в її поведінці, якісь наглі скоки, мов непереможні пориви якоїсь темної сили. Я кілька разів запитував її, благав, щоб відкрила мені свою душу, поділила ся зо мною всім тим, що тисне й турбує її. Вона якось милосердно всміхала ся при тих словах, гладила мене попід бороду та говорила :

— Ну, ну, ти дурненький! Годі тобі.

А потім сяде до фортепяна, вдарить кілька акордів і затагне пісню. Співала і грала чудово — бодай я ні перед тим, ні потім не чув нічого кра- щого. Особливо любила одну пісеньку—може й сама зложила її...

В день мене любить  
Сонце в просторі,  
Я ж покохала  
Нічній зорі.

В день мене сонце  
Цілує в очи,  
Серденько-ж прагне  
Темної ночи.

Як би я мала  
Над сонцем силу,  
Я б його вклала  
В темну могилу.

Я б заміняла  
Сонце за свічку,  
Всі дні-б віддала  
За одну нічку.

А проспівавши кинеться до мене, цілує і пестить і приговорює:

— Розумієш се? Розумієш? Знаєш, яка я? Ну, то не допитуйся далі.

Я не розумів, не хотів розуміти нічого по-над те, що давала мені хвилина. Одно тільки я прочував, що таких хвилин ніякому чоловікові в світі, а тим менше мені, не могло судити ся богато.

От тим то мене майже зовсім не здивувало, коли збудивши ся пятого дня, я не застав Киценьки на її ліжку, і коли покликана моїм дзвінком Zimmermädchen сказала мені, що „die gnädige Frau ist vergeist“. Правда, у мене при тій відомості зробило ся на душі так, немов наді мною раптом погасло сонце, але зараз же потім прийшла рефлексія і почала шептати мені: „А ти ж як думав? Воно лише для тебе світить? І для тебе сходило? Будь рад, що й стільки бачив його!“...

Якийсь час я снував по покоях, мов неприкаяний, не знаючи, що робити, за що взяти ся. Потім, глянувши на її нахткастлик, я побачив на ньому лист із написом на конверті „Fidelio“. Се мене вона

назвала тим романтичним іменем. Я отворив той лист і прочитав. І раджу тобі також прочитати його. Нехай він сам говорить за себе. Тим більше, що я тепер і не потраплю висловити тобі й сотої частини того вражіння, яке він тоді зробив на мене. Ось на тобі його. Бачиш, я справив собі на нього срібну пушку — одну люксову річ, яка є у мене. Бо се-ж найбільша моя святість, одинока пам'ятка жінки, що раз на все заповнила мою душу. Читай і міркуй сам, що маю судити про неї.

І він із окремої шуфлядки свого столика виняв невеличку, гарно зроблену пушку, відчинив її і виняв із неї маленький листок у незапечатаній коверті. Заким подати його мені, він притулив його до уст.

— Ще чути запах тої перфуми, яку вживала вона тоді, — мовив Опанас, і по короткій мовчанці додав: — Знаєш, я не забобонний, але поклав собі в душі таке віруванє: доки від сього листа чути її перфуму, доти я певний, що вона живе, і значить, доти можу надіятися, що вона ще верне до мене.

Я розгорнув листок, писаний дуже гарним жіночим почерком на моднім перед десятима роками листовім папері, і прочитав ось що:

„Дорогий мій *Fidelio*! Пора нам розійти ся. Я їду, куди кличе мене доля. Не сердь ся, що виїжджаю без прощаня. Вір мені, так буде ліпше. І не винувать мене, що користую ся грішми, які ти подарував мені. Беру їх як доказ твоєї любови. Я дала тобі за них те, що могла дати на разі, і вважаю себе на далі твоєю довжницею. Надію ся, що прийде ще час мені поквітувати тебе. Вірю в твою вірність і щирість, що ти не обвинуватиш і не будеш пошукувати мене. Се з рештою і не придалось би ні на що. А тепер слухай моєї ради. Вертай назад до свого рідного краю. Кінчи студії, здобувай собі життєве становище. І доки у тебе в душі не вигасне спомин про мене, не забувай хоч до року написати мені пару слів на адрес: А. Z. № 12. Wien VIII, poste restante. Як живеш, чим займаєш ся, чи жонатий, — чуєш, се

доконче — і яка твоя адреса. Чи дістанеш коли яку відповідь від мене, чи ні, а ти не забудь написати. Се потрібно. А тепер бувай здоров! Ти спиш солодко. Цілую тебе в чоло. Твоя Киценька.

Р. С. Наш готелевий рахунок я вирівняла. Тобі на дорогу і на перші потреби лишаю в твоїй валізці сто гюльденів. Більше не можу. Ну, до побачення!

— Ось тобі й уся моя драма, — мовив зітхаючи Опанас, коли я, дочитавши лист, зложив його і віддав йому, а він знов обережно поцілував його, сховав до пушки, а пушку до столика.

— Ну, і що ж ти зробив потім? — запитав я.

— Зробив усе так, як веліла вона. Не шукав за нею, поїхав із Відня, а зрікши ся раз на все всякої думки про кар'єру, пішов зі Львова до Станіславава, скінчив там учительську семінарію, зробив іспит і отсе вже п'ять літ учителюю тут у горах та сію по троху зерно цивілізації в темнім закутку.

— А до неї пишеш?

— Раз на рік. Коротко, без чутливости, подаю лише реляцію із мого життя, свою адресу і поздоровлене тай годі.

— А дістав коли відповідь?

— Ніколи. Анї слова.

— І не знаєш, де вона, що з нею?

— Нічогоїсїнько не знаю. І байдуже мені. Люблю її, живу споминами про неї, — і досить мені. І ті спомини піддержують мене в тяжких злиднях. А з по-за туманів невідомого все мов її біла рука киває до мене і чується її останє слово: „До побаченя“!

Опанас замовк, задумав ся. Лямпа почала погасати. Ми полягали спати.

Другого дня по сніданю обидва ми вибрали ся в дорогу. Опанас провів мене до місточка, куди було треба. Він був замислений, але спокійний, оповідав про свої заходи коло просвіти селян та їх економічного піддвигнення, про свою ненастанну боротьбу з властями. Про Киценьку не було анї згадки.

## VIII.

Минуло звиш п'ятнадцять літ від того часу. Я знов стратив із очий Опанаса, тим більше, що на два чи три мої листи до нього не одержав відповіді. Аж літом 1904 р. я побачив ся з ним на вічу галицьких і буковинських учителів. Він значно постарів ся, посивів, запустив велику бороду, але все-таки держав ся просто, був статний і крепкий, говорив сміло. Давнього заляканого погляду, меланхолійного зітхання не було ані сліду. Се був очевидно чоловік, який знав, що і по що робить, а чуючи за собою совісну і позитівну працю, глядить кождому сміло в очи. Ми привитали ся сердечно, умовили ся, де маємо здибати ся по вічу, а зійшовши ся в вечері при склянці пива, розбалакали ся.

— Ну, що там твої гори? — запитав я Опанаса.

— Го, го, мої гори! — відповів він. — Такі вони мої, як твої. Я вже давно з гір. Від того часу, як ми бачили ся, — осьмі мої переносини.

Ми побалакали про ті переносини та ще про де-що, та Опанас видно ждав від мене якогось питання, на яке у нього готова була відповідь. А не можучи діждати ся того питання від мене, він нарешті нахилив ся до мене і притишеним голосом запитав:

— Ну, а про неї не питаєш?

— Про кого б то?

— Ну, а про Киценьку.

— Що ж про неї питати? Хиба стало ся щось нове?

— А вже ж стало ся. Вона вернула до мене. Я вже був у К., недалеко Дрогобича. Одного вечера приїздить до мене фіякер і на ньому дама вся в чорному, закрита чорним серпанком.

— Здоров був, Fidelio! — скрикнула ще з воза. Голос її був мов переломаний, але я пізнав її відразу. — Ось бачиш, я до тебе!

Я поміг їй злізти з воза. Властиво я знїс її

майже зовсім на руках. Була легенька, як дитина. Коли стала на землі, я почав цілувати її руки.

— Ну, ну, дай спокій! — мовила вона. — Я приїхала до тебе вмирати.

І при тій вона відкинула заслону зі свого лица. Було бліде, з випеченими на щоках румянцями. Уста були бліді, очі горіли. Я взяв ся потішати її, хоч у самого серце мов кліщами здавило.

— Ні вже, синку, не балакай нічого! — мовила вона. — Я же знаю, по що приїхала. Доки була сила, я розсипала її по світу. Доки була краса, я чарувала нею. Доки було здоров'я, я шафувала ним. Я жила — що вже казати. А тепер приїзжаю до тебе вмирати. Приймеш? Не бій ся, я довго не потягну.

У мене сльози бризнули з очий.

— Е, ти, бачу, ще не позбув ся сентиментальності. Ну, ну, дай спокій! Встигну ще набриднути тобі. Моя хвороба така, як той Чех казав: „*Ne boj se, Mariska, ja te budu romalenku rizal*“. Я для того й носила її з собою отсе вже три роки, щоб не надто докучити тобі. А гарно тут у тебе! Треба буде піти та роздивити ся по кладовищі та винайти собі місце спочинку до вподоби.

Вона говорила майже весело, хоча по кождім реченю уривала і важко дихала. В грудях чуло ся легесеньке харчанє. І кожде її слово, кождий отакій тон із її грудий різав мене по серці.

Пожила у мене ще вісім місяців. До самого кінця держала ся на ногах, була весела, хоча говорила вже майже лише шепотом. На мої намови узяти шлюб зі мною відповідала все одним рішучим „Ні“. Мусіла б показати мені свою метрику (спалила її давно), виявити своє дійсне імя й прозвище, а сього не зробить ні за що. Я називав її Галею, і вона полюбила се імя. Хто вона була, відки й якого роду, се лишило ся тайною, яку вона й понесла з собою в могилу. На тихім сільськім кладовищі в тіни прастарої липи я похоронив її відпо-

відно до її волі в простій деревляній домовині, в тій одежі, яку сама собі приготувала на смерть. Ані хреста, ані надгробного каменя на своїй могилі не веліла класти. „Жите дало мені все, що могло дати, нехай же її смерть бере все, що може взяти“ — говорила вона.

— Дивне діло боже отака жінка, — додав Опанас по хвилі роздуми. — Глядиш на неї з боку — пропаша. І сама вона не вважає себе нічим ліпшим. А піди-ж ти, яка сила в ній! Одним своїм позирком, одним, може навіть несвідомим рухом, одним недбало киненим словом може зіпхнути чоловіка в безодню і підняти його та попхнути до праці, до посвяти.

— Не всякого чоловіка, Опанасе, — додав я. — А кілька то було таких, перед ким твоя Киценька весь свій вік розсипала чари своєї краси та перли своєї грації та блиски свого розуму, і все-таки не попхнула їх нікуди. Все се було для них „аки усе-рязь злат в ноздрех свиній“; перли сипали ся перед них лиш на те, щоб вони могли топтати по них. На се треба мати також певну здібність, треба мати, що так скажу, в своїй душі свою „батьківщину“.



## Вугляр <sup>1)</sup>).

Весною 1875 ішов я піхотою з Долини вгори в Велдїж. Ішов сам, бесїдувати не було з ким, — а для якої-такої розривки мугикав собі під носом арії народніх пісень.

Не знаю вже, чи злий, чи добрий демон справив мене на новий гостинець. Він, правда, коротший від старого, — іде просто аж ід велдїзькому мостови, — та за те відзначає ся другою, для нього не зовсім підхлібною прикметою, — тим, що новий. Не знаю, чи вам коли лучало ся їздити новим гостинцем, котрий ще мурують, а до того мурують на жовтій, дожджами і водами весняними розмоченій глині. Чи їдучи, чи йдучи мусїли ви проклинати його Уже то мусить бути віз не аби який добрий, аби не розтренькав ся грукаючи раз-за разом о величезне каміне, — вже то мусять бути конї не аби які вправні і не аби як остро ковані, аби не порозбивали собі копита о остре кремїне, — вже то мусить бути чоловік не аби як сильний, аби його після такої коліски не сперли

1) Отсе оповідання, написане в першій половині 1876 р перед „Леспиною челядію“ та „Двома приятелями“, було першим із тих, які я пізнійше зібрав у циклю „В потї чола“ і які мали дати художній образ життя галицько руського народа в ріжних його верствах та професїях. Не памятаю, де й коли подїв ся у мене рукопис отього першого оповідання і не знаю також, відки й яким способом дістав його д. Микола Венґжин, який у початку 1919 р. без моєї відомости опублікував його, змінивши правопис, у перших, січневих двох числах свого літературно-наукового двотижневика „Будучність“. Відси передруковую його тепер справивши мову в отей повій збірці моїх оповідань

кільки під грудьми. А піший-піхотинець! О, і йому грозять не менші неприємности. Що найменше може надіяти ся, що з чобіт, хоч і яких добрих, принесе шкамате, а коли менше вправний, то напевно може числити на виткнене ноги. Як новому гостинцеві, не доставало ще згаданому бокових стежок, сього великого добродійства для пішоходів. А хоч може й були там того літа, то тепер так розгливіли ся і пропали в глинистій калужі, що годі було знайти їх полику, — не то йти ними.

Ще бодай те було добре, що тут я часто здибав людей, що працювали на гостинці, — робітників. Гірка доля тих людей. За нужденну плату 60—80 кр. денно сиди там цілий день на вітрі, слоті й вохкості, двигай тяжкий зелізний молот та товчи каміне. А їх там багато сиділо. Їх робота не дозволяла їм заходити в бесіду між собою, — всі сиділи мовчки, навіть пісні, тої кождочасної товаришки нашого Русина при роботі, не було чути. Ті люди, нужденні з лиць і одежі, і понурі, видали ся мені заклятими злим демоном, запряженими чарами до тої машинальної праці. І дійсно так. Злий демон їх — нужда, — а чари, той мізерний, кровавий заробок.

Троха оподалік за ними, за невеличким горбком побачив я вугляря. Його великий, чорний віз, запряжений парою невеличких, гірських коний стояв серед глибокої, глинистої вибоїни і не міг дальше рушити ся. Хоч як мучили ся коненята, хоч як гейкав на них вугляр, хоч як і він сам підважував своїми крѣпкими плечима віз, — ніщо не помагало.

Я підійшов до нього.

— Слава Ісусу Христу!

— На віки Богу слава! — відказав він, виліз із під воза, заталапаний, задиханий, став, випростував ся, зняв капелюх із голови і долонею обтер собі краплистий піт із чола.

— Ов, а то що вам таке трафіло ся? — питаю.

— Та видите, — відказав вугляр відсапуючи. — Запхала мене лиха година на сей гостинець! Мара би йому в печінки вмурувала ся, нехрестови поганому! (Я забув додати, що гостинець той мурував своїм приватним накладом Жид, барон Попер). Вже бим не мовив, аби з тягаром яким, — а то видите, в порожні тай годі з проклятої баюри вігарбати ся. І конища помучив, і сам утепенив ся, як бачите, — тай годі. Нужда моя, — мара мя якась сюди несла в тоту безодню!

— Та що, — кажу я — будете самі мучити ся? Віз страмний, ще надсадите ся або що. От погодіть, я покличу людей, запремо ся разом, — лекше піде.

І не чекаючи відповіді, побіг я скоками по каміню і закликав робітників.

Досить то довго бавило, заки пять хлопа здужали витягти великий вуглярський віз із глибокої западні. В кінці віз стояв на твердім, люди пішли назад до своєї роботи, а вугляр узяв у руки свій батіг і гейкнув на помучені коні. Віз рушив, обік нього вугляр. Я постановив, бодай для товариства, держати ся разом із ним. Поволи, утяжливо йшла їзда, — не хибло часу до розмови.

Я розпочав звичайними питаннями: — А відки ви? А як заробкуєте? Чи багато вам несе ваша робота? Яке ґаздівство у вас, як що? — От, як то звичайно.

— Я з Суходола, — каже, — але тут у Ілемськім лісі ми напалили вугля, тай я вже туди їду.

— То вас більше є до того?

— А, штири фірі. Ще як був мій небіщик Іван, тосме їздили в пять.

Вугляр, з котрим я бесідував, був чоловік уже підходулого віку, з півшеста десятка літ, коли й не більше. Ростом високий, як часто бувають наші гірняи. Волосе довге, вже шпаковате, спадало з під чорної, повстяної кресані на його плечі. На нїм був короткий кожушок без рукавів,

так звана бунда, і міцні, шкіряні ходаки з чорними, вовняними волоками.

— А давно вже, як ваш Іван умер? — запитав я по хвили, підчас котрої старий мовчав і звисивши голову ступав понуро даліше.

— От, десь так у Петрівку рік буде. Най му там легко душеньці буде! Добрий був хлопець, — душа не дитина! Тай таку му Бог смертеньку судив, що страх подумати! Гей, гей, як би то мені відки инде прокормити ся, не поглянув би я навіть ніколи на тото вуглярство. Оно збавило мені мого сина, мого Іванчика, щом го одного мав, як одну душу в Бога!

Старий зітхнув важко.

Я дав йому виговорити ся. Знаю з власного досвіду, як то прикро, коли наші сумні, жалібні спомини перериває хтось цікавими питаннями. Я старав ся заспокоїти вугляра, звертаючи його увагу на посторонні предмети, а по хвилі запитав:

— А щож то стало ся з вашим Іваном?

— Ой, не приводи Боже такого мому ворогови! — відказав. — От, коли ласка ваша, послухайте! Пізнаєте, який то наш заробок гіркий та кривавий, — тай яке горе мене в нїм постигло!

— Мушу вам сказати, що ціла наша родина в Суходолі — самі вуглярі. Ми бувало в пять фір їздимо. Я на єдній, мій син на другій, на третій мій молодший брат Митро, а на четвертій і пятій знов його два сини, Якимко і Штефан. Дома лишали ся лиш жінки. У мене крім Івана була ще й дочка, Маруня, а у брата не було більше дітей.

— А відки-ж ви брали дров на стілько вугля? — перебив я.

— Купували. От, де в лісі яке охабя, повалене дерево, дещо — у наших лісах того страх богато. Закупуємо тото дуже тано, — ще пан рад, що позбуде ся завади, бо то би й так дармо лежало та гнило. А ми припадемо, поріжемо на дрібні колодки, позносимо на поляну тай кладемо в купу.

Ну, але най вам далі повідаю.

Було то якось по Зелених святах. Ми вже до того часу понавишукували по лісах цілі купи вівертів. Весна була мокра, -- вітри подули — таке вам понаобальовало, що Мати божа! Аж жаль чоловікови дивити ся! Якось вечером у неділю приходить до мене брат Митро.

— А що, — каже, — Максиме? Може би нам час уже вибирати ся з дому? І так єсьмо засиділи ся, — а все те про твого Івана тай про тото сватанє.

А мій Іванко саме тої весни посватав був Оленюкову Фенну, — гарну дівчину, хоть і не богатих родичів. Боже мій милий, — як вони любили ся! Дивлячи ся на них я й собіж радів, — у мене в серці й собіж розцвітали молоді літа, молоде коханє.

— Ба, що, — кажу, — правда твоя, Митрику. Робота сама кличе на нас. От, сїна вже конятам не стає, щосме тогїд купили, — укосити нема де, бо у нас поля й толоки нема. Уже й нам зачинає хлібець відходити, — курта рада, братчику, збираймо ся!

— Та я уже готов. А ви-ж? Будете на завтра з ладом?

— О, а що в нас ладити? Вози помазати, — пили наострити, — тай ще там відай треба буде драбини новим лубєм пообтягати. Ну, -- два нас, — то що-ж то длї нас такий лад значить?

Я покликав Івана, — скоро вечір, свята неділенька відійшла, — ми взяли ся до роботи. На другий день з рана мали ми виїздити. Ще в ночі прибігла Фенна в хату.

— А що, Іване, чулам, що вже їдете в ліси?

— Ая.

Вона стала якось, ні в дві, ні три, зачала мяти в руці запаску, а далі, дивлю ся, а їй сльози з очий кап, кап, кап.

— А тобі що Феннице? — питаю.

— Та нічо! — відказала і зарум'яніла ся.

— Ов, дай спокій, не плач сирото! Тадже-ми

ще чень за море не їдемо. О Покрові вернемо, не бій ся, — гроший навеземо, — весіля буде.

Вона ще дужше зарум'яніла ся. Іван до неї, — втішає, розговорює, — далі й поцілював, — ну знаєте, як то молоді люди вже там знають до себе. Вона скоро і всміхнула ся, — а я кажу знов:

— Не плач, Феннице! О, як би ти кожного разу зачала плакати, кільки Іван буде відїздити, то де би й тих сліз у тебе набрало ся?

— Та ні, — відказала вона всміхаючи ся крізь сльози, — мені якось так нині... лиш нині... сама не знаю чого.

— Ну, ну, ніщо не шкодить, — глаю я, — а тепер іди небого до дому, нас ще робота чекає.

Вона сказала нам „добраніч“ і пішла.

Заладили ми, що було треба, тай полягали й собі-ж троха припочити. Встаю я рано, та якийсь такий, чи слабій, чи не добрий, ну, як сам не свій.

— Ов, — кажу до жінки, — знаєш стара, якесь мені погане на сон набилило ся!

— А що таке? — питає вона.

— От, так ми до раня на гадці вертіло ся!.. Колиж бо чи замануло мя чи що, — на вікнам ся подивив <sup>1)</sup>.

— Ну, — каже стара, — най усе зле щезає!

Повставали ми, помили ся, Богу подякували, жінка в печи затопила, варить сніданок, аж тут і Митро на обору.

— А що, Максиме, готов ти?

— Зараз, кажу! Ануж-ко, вступи до хати, хлопців своїх поклич, поснідаємо разом що Бог дав.

-- Та ми вже по сніданку, — відказує Митро.

— Нічого не шкодить! — відказав я. — Таже ми всі свої, нема що церемонити ся. Гей Маруню, побіжи но, поклич стрикових хлопців сюди!

<sup>1)</sup> Народне віруване, що коли прокинувши ся зі сну поглянеш на вікна, то забудеш усе, що тобі спало ся.

Хлопці поприходили, ми засіли до сніданку. Сонце вже високо стояло на небі, як ми виїхали. Погода була прекрасна. Іван після прощання з Фенною йшов якийсь засумований, Митро гуторив зо мною про те, де-б насамперед рубати дрова, а Якимко і Штефан ідучи побіч своїх возів, узяли ся розжалоблювати Івана співанками. Якимко витяг навіть ізза ременя сопілку, загравав, та такої сумної та сердечної, що Іван бойє аж голову звисив ідучи позад нього. А Штефан за той час усе приспівував:

Ой віз трави, ой віз трави, а два вози сіна;  
 Ой тож то ми дівчинонька в серденьку засіла!  
 Ой дівчино-дівчинонько, такас ми милепька,  
 Як у літі на пивоньці вода студененька.  
 Як у літі при роботі води ся напиту,  
 Так з тобою постояти тай поговорити.

От так собі, — знаєте — молоді люди! Що їм до чого! Аби що, їм усе співанка на голову набриде, така вдача у них. У нас старих не то. Де нам?

Ви певно й самі здорові знаєте, що в кождім стані аби робота яка прикра, то також є й свої премности. Ну, деж без того? Чоловік, звичайне, не німина. Таке, видите, і у нас, вуглярів. Виглядимо поляну, де би класти субітку, вози полишаєм у селі, а самі в ліс. Ну, беремо ся по два до віверту. Позакурюємо люльки, та пили в руки. Ліс докола тебе шумить, сонічко на небі десь-не-десь пронизує ся крізь галузя, пташенята цвірінькочуть, що аж серце радує ся, а ти собі спокійно люльку пак та пак, тай потягаєш пилою. Ну, поріжемо вже ціле дерево, стягаємо колоде на полянку. Боже, кілько чоловік намордує ся! Не раз аж очи з голови вілазять... І, бачить ся, невеличка колода, а як прийде стрімко горі горою, то аж дух у тобі запре. За теж, коли вже наносимо купу теньгу, беремо ся укладати. У споду трошка відломків на огнище, а відтак колоде, колоде — геть до гори. На верха накладемо четиня, аби вітер не провівав та аби полонінь не вибух, а ще по тім прикриваємо землею

або чим иншим мокрим, аби адіть ліпше утліло ся вугля в споду. Ну готова одна купа, підкладемо огонь; один лишає ся пильнувати ладу, а решта дальше. І поки перша утліє, ми підпалимо три-чотири. Тото вам варто видіти тогди, як то делікатно віглядат, як тут по лісі вінцем докола верьха дим клубами зводить ся! А в ночі, то не раз гадаємо, що то такий великий червоний перстїнь оперезав гору. Ну, а вже як міркуємо, що вгоріло добре, то зачинаємо гасити. Не раз із одної купи десять, дванацять фір вугля. Міркуйте, що то за купи! Е, що вам хата! Ніщо!

Таке було й тогди. Наклали ми штири купи, попідпаливали, тай пильнуємо. Моя купа була найпізнійше запалена, коло другої був Митро, коло третьої Іван, а коло четвертої Митрів Штефан. Якимко був у селі при конях. Було то якоесь з полудня. Я пообтикав добре купу четинем, позабивав шпари, закурив люльку, тай лежу собі під яличкою, вібачте, на череві, от так ем ся спер на лікті, нічого. Ще собі гадаю: Вже би Митрову й Іванову купу завтра гасити, через ніч вугле акурат дійде. Аж тут на раз чую крик коло Іванової купи. Зриваю ся на ноги, біжу, що там таке? Не дуже то й близько було. Прибігаю ід Митровій купі: Митра нема! Ба, прислухаю ся, чую Митрів голос коло Іванової купи, все кричить: „Борзо, борзо, розмітуй!“ Господи, гадаю собі, що там таке стало ся? Лечу я, скачу через пеньки та віверти, продираю ся крізь хащі та ломи, а серце лише стук, стук, стук. Прибігаю. Мати Христова! Митро і Штефан звивають ся коло Іванової купи. Тут огонь жбухає як із пекла—знаєте, вугле перетліло. Дими сарахкотять, а вони з деревляними копаницями в руках моцують ся та розмітують колоде.

— Що тут, що тут таке? — кричу до них. Але відай і не почули мого голосу, так тріскотїла четината гудів огонь. Я виджу, що нема чого допитувати ся, хапаю й собіж довженну копаницю та роз-

мітую колоде. Заздрів мене Митро крізь дим, полемінь та іскри.

— Борше — крикнув — борше, брате!

— Та що таке? — питаю — де Иван?

Митро не відказав нічого. Лише Штефанко, обсмалений і ледво тлінний серед задухи, прокричав:

— Упав у огонь. Полемінь прохопив ся був з верха, а він ліз горі купою затикати. А в тім вугля просунуло ся, тай...!

— Боже милосердний! — крикнув я, а самого, мов би ледом обдало. Десь, не знаю вже відки, я набрав раптом сили. Що загачу копаницею, то колоде летить мов трісочки з під сокири, що загачу, то летить, розскакує ся. Вже я попик собі руки, ноги, лице, не питаю нічого, лиш усе, мов безумний приговорюю:

— Иванчику мій, дитиночко! Иванчику, де ти?

Аж ось серед червоної грани щось зачорніло ся. Два нас захопили того копаницями і вітягли. То був мій Иванчик.

Мати Христова не приводь вас ніколи ні видіти, ні чути про таке нещастє, яке звалило ся на мою бідну, стару голову! Лежав мій Иванчик на землі передо мною, чорний увесь, як головня. Тіло в огни збігло ся, шкіра перегоріла, потріскала... Не пізнати, де були очи, де уста, де лице, нічого!... Мати небесна, я на своїм віку не видів ніколи нічого страшнійшого, як був мій синочок сердечний. А я над ним стояв, ні живий, ні мертвий, лиш руки ломлю, та приговорюю: „Иванчику, серденько, обізвися, хоть словечко промов!“

Але мій Иванчик давно вже Богу душу віддав. Дай му там Господи душеньці спокій! Пішов він страшною дорогою з того світа, лишив мені тяжкий жаль, лишив старого без помічника, самого, як билинку серед поля! Ей, синочку мій, синочку, то тож тобі відай така доленька судила ся! Тай чи не волілож мене старого таке прислівє спіткати? От була би стара з дітьми поплакала, тай годі! Були

би бодай не бідували. А так що? Літа вже чоловіка змагають! Мені вже далі за піч лежати та старі кости парити, не волочити ся по зарібках! Ох Боже єдиний, Боже!.. Постояв я над своїм Іванчиком, та ніколи було стояти. Утер сльози, завив свого синочка у верету, тай поніс у село, мов дитину. Другого дня поховали. Ей, паничику, паничику, ви ще не знаєте, що значить, як вітця серце болить за своєю дитиною. А тут голод, робота чекає, аби чоловік не загинув! Ніколи було довго сумувати та бідкати, ніколи завертати до старої матери та потішати її у превеликім жалю. Третього дня ми набрали вугля у вози тай поїхали. Чужі люди переказали матери, що: „Ось-ді, ти ненько, у тугу не вбивай ся, а свого сина вже не надій ся! Не приїде твій син, тебе на старости літ приголубити, не висипле запрацьовані гроші на стіл та не скаже: Нате мамо! Поїхав твій син у далеку дорогу, в чужу сторону, де ніхто не потребує заробляти. Там тебе, мамо, твій синочок очікує“. А бідній Фенниці переказали, що: „Ось-ді ти, дівонько, не надій ся свого нареченого! Перемовила його до себе друга, розлучниця, сира-могила!“

Дуже плакала за Іванчиком мама й сестра рідненька, а ще дужше бідна Фенниця. Приходили всі три у Ілеме, наймали панахиду по його душі, молили ся на свіжій могилі. От тільки й казки про мого бідного Іванчика. Мати ще й до нині плаче, а мене й до гробової дошки не перестане серце боліти. А Фенна також довго по нїм плакала-сумувала, аж ось сих м'ясиць другий сватач найшов ся, пішла замуж. Дай їй Боже прожиток щасливий за її щирість!

На другий рік, десь знов о такім часі здибав я старого вугляра. Розготорив ся з ним про його жите.

— От, видите, нужда тай нужда! Нігде ні про що й не чути більше. Наш заробок день у день менчіс. І ліси вірубують, і того камінного вугля все-

більше. От, прийде ся далі з голоду загибати. Та от то бодай Богу дякувати, щом доньку віддав сих мясниць. А Митро вже не їздить за вугльом, пішов із Штефаном на заробіток у Людвіківку, до тартаку. Ще добре, що зо мнов пустив Якимка. „Бери, — каже — брате, мого сина, коли твого Господь мило-лосердний зібрав зо світа“. От така, видите, моя журиця темна. Коли-б не Якимко, що вже мені все до помочи, то би прийшло ся самому із старою пропадати з голоду. Сам уже, бачите, не проміжний, де то, де, літа плинуть тай силу забирають! А вже ніколи мені до інших зарібків брати ся. І не можу, і охоти нема. Жив вуглярем, та таки, бачить ся, й до гробу ляжу вуглярем. Коби лише був мій Іванчик золотий дихав! Не так би мені було здихало ся. Гей, гей, лишив мене сирота, мов без правої руки. З ним усього не стало: ні сили, ні достатку, ні потіхи, ні зарібку, — нічого.



## „Вільгельм Тель“.

### I.

— Як я тебе люблю, милий мій Володю,— як я тебе люблю!— повторяла задихаючи ся молода, прекрасна дівчина, судорожно обнимаючи шию молодого чоловіка, свого нареченого.

— Але ж Олюсю, що тобі стало ся,— сказав молодий чоловік, увільняючи ся делікатно з її горячих обіймів,— відки тобі нараз прийшла охота...

— Хиба ж ти вже не любиш мене?

— Люблю, зірочко, і найліпшим доказом моєї любови, що через тиждень буде весіле! Але відки ж тобі тепер прийшла охота сумнівати ся о тім?

— Ні, ні, ні, я не сумніваю ся,— пристрасно скликнула молода дівчина,— сама тїнь сумнїву убила би мене. Мені тільки зробило ся так якомсь тїсно, трівожно, мрачно на душі— я бажала почути від тебе горяче, любе слово...

— Почуєш їх, серденько, почувеш, кїлько воля твоя,— але тепер не пора. Бач, уже сема доходить, твоя тоалета ще не скінчена, а зараз по семій заїде фіякер, що має завезти нас до театру на оперу. Іди ж і збирай ся! А не сумнівай ся про мою любов, бо се зробило би мені велику прикрїсть! Іди, йди!

І молодий чоловік притиснув до себе тремтючу, зворушену дівчину, поцілував її горячі, калінові уста, що так і палали бажанем роскоші, і коли потїм вона звільна, оглядаючись і зупиняю-

чи ся, відійшла, почала натягати на руки чорні глянсовані рукавички.

— Володю!— сказала вона, зупиняючи ся в дверех.

— Що, люба?— спитав молодий чоловік, озируючи ся від зеркала, перед котрим почав був пробувати новий, блискучий циліндер.

— Не їдьмо нині до театру!

— А то для чого?

— Так якось! Не їдьмо! Я не хочу!

— Але як же то можна, серденько? Льожа заплачена, фіякер замовлений, а ще до того таку славну оперу грають: Вільгельма Теля Россіні! І яка причина, щоб ми не їхали?

— Я не можу тобі сказати причини. Але я чогось така неспокійна, тривожна, якісь такі чутя в мені підіймають ся, що й сама бою ся заглянути їм в очи. Не їдьмо на ту оперу!

— Ні, дитино,— противно! Музика успокоїть, уколише тебе. На такі неясні та тривожні чутя музика якраз найкрасший лік.

— А як музика власне зміцнить, прояснить ті чутя?

— Але ж видумуєш, моє серце! Як же ж можна так змінити гумор? До полудня напиралеш на мене: на оперу, на оперу, відітхнути мені не даєш, поки не роздобуду білета,— а тепер, коли все готове— тобі нараз відхочуся! Ні, серденько— додав молодий чоловік поважним, учительським тоном,— так не можна робити! Треба мати більше постійности характеру! Іди, йди і збирай ся,— сама побачиш опісля, в яким славнім гуморі повернемо з опери!

Оля справді пішла, але при її відході за дверми чути було щось, мов тихеньке, несміле хлипане.

Молодий чоловік, скінчивши свою научку, обернувся знов до зеркала і закладаючи пенсне на ніс, тихенько процідив крізь зуби: „Бабські капризи!“ Він рад був, що не уляг Олі, що поставив на своїм. Так і повинно бути! Адже ж він доктор філософії і учитель гімназіяльний,— щоб ним жінщина поводила? Ні, сього не буде!

Цілу дорогу Оля мовчала, хоч у тій мовчанці було більше якогось тихого суму, ніж гніву. Володко тимчасом був у добрім гуморі і оповідав їй різні забавні анекдоти про автора опери, Россіні, анекдоти вичитані недавно в якімось німецькім збірнику. Він так був зайнятий своїм оповіданням, що й не звертав уваги на лихе успособлене своєї нареченої.

Війшли до льожі. Гарячий воздух, змішаний з запахом поту і перфум ударив на них. Театр був уже повний, оркестра як раз лагодила ся розпочати увертюру.

— Ну, цікавий я, чи тебе на правду знудить та штука,—сказав усміхаючи ся Володко, подаючи Олі бінокль. Вона не приняла його, а тільки усівши, впила ся очима в оркестру, котра розпочала гру. Моґучі, стрійні акорди потрясли цілим організмом молодой дівчини. Від першої хвилі вона чула себе мов причарованою тими тонами і не могла звести ока з одной точки. Тони поривали її, уносили з собою. З разу їй здавало ся, що плине тихою, спокійною рікою посеред пречудових краєвидів. Над нею тепле, темноглубе небо, тихе, глибоке, без хмарочки. Сонце сипле золотим промінем до долу, не надто жарко, немов ніжно - розкішно цілує землю - красуню. Срібною, діяментами вибиваною стяжкою простягла ся тиха, моґуча ріка поперек цілої країни. Її рівні береги покриті темнозеленими, цвітистими лугами, там знов шумячими дібровами,—в віддали синіють ся кристалевою стіною височенні гори, покриті вічним снігом. Зі всіх боків чути чудесні пісні. Серце розширюеть ся в Олиній груди, бе сильно і гармонійно, в такт загальної радості, загальної краси. Поруч неї він, її любий Володко, такий гарний як той краєвид, такий ніжний, як те сонічне тепло, такий сердечний і милий, як ті пісні чудові.. Як вона любить, як вона любить його! Але на раз тони затремтіли якось трівсжно; серед загальної гармонії тут і там проривають ся

пискливий діссонанс; чути глухі удари великого бубна, мов далекий гуркіт грому. Світло ламп мліє, тускліє, — робить ся якомсь душно, понуро, мов перед бурею. Розбурхана фантазія Олі чародійською силою спує нові образи. Широка ріка звукуєть ся, — грізні пошарпані скелі стісняють її. Хвиля, сперта і спінена, розбиваєть ся о кам'яні брили, що вистирчують зо дна ріки. Погідне небо помрачило ся. Темні хмари засіли на сніжних чолах гір і перекидають ся гнівними словами громів; часом чорні їх лица блискають огнем ненависти. Важко і трівожно робить ся Олі. Вона притулюєть ся цілою своєю істотою до свого товариша, надієть ся найти в нім підпору і розраду. Але якийсь злий демон шепче їй гризливі слова його: „Дай мені спокій, я не маю часу з тобою пестити ся, мушу задачі поправляти!“

Проразливий свист почув ся з оркестри. Тони клекотіли і мішали ся, як вода кипуча в невеличкім кітлі. Баси гуділи, мов громи; скрипки квилили, мов чайка над затопленим болонем; флет свистів мов вітер між кручами; м'яккі фляжеолети стогнали уривано, мов конаючий. Все тремтіло і бурлило. В Олиних очах щезло все — і амфітеатр і блимаючі світла і червоні обої льож і Володко, що сидів при ній і з виразом глупого задоволення льорнетував сидячі в противній льожі панни. Вона не бачила нічого, — їй здавало ся, що музика, та проймаюча, пекельна музика погрузила її на раз у темну безодню, в котрій реве, бурлить і скаженіє віковична боротьба елементів. Вона чула себе незначною порошинкою, одним атомом серед того розбентеженого моря. Грудь її хвилювала прискішено, віддих зробив ся скорий, нерівний, уриваний, лице покрила смертельна блідість, так що Володко, ненароком зирнувши на неї, аж перелякав ся і ніжно торкнув її плече.

— Люба, що тобі? Сидиш, як сама не своя! Чи не хора ти?

— Ах!—вилетіло з уст Олі. Вона прокинула ся з магічного сну, зирнула довкола себе,—перед її очима як раз підносила ся заслона і показав ся пречудовий красвид швайцарський — беріг Фірвальштадського озера підчас бурі.

— Ні, мені добре, зовсім добре,—відповіла Оля, вдивлюючи ся в чудову сцену. Гра акторів відразу заняла її увагу—особливо-ж геройська фігура Вільгельма Теля, котрий серед найстрашнійшої бурі ратує на утлім човнику втікача Бавмгартена.

— Той не скаже, що не має часу,—прошептала Оля, і знов потонула в важких думках. Фігури драматичної дії пересували ся поперед її очима, мов мари,—вона чула тільки тони, чаруючі, могучі навіть тоді, коли ледво брєніли, мов пчїлка між стебельцями, мов річка по дрібних камінчиках.

Тїнь-тїнь-тїнь-тїнь, капав акорд за акордом брилянтовими краплями,—і Оля почула немов подув теплого леготу весняного, немов ніжні тихесенькі голоси дитячі, що так глибоко, так солодко гомонять в її серці. Вона бачить себе в опрятній, чистенькій світлиці, з вікнами до сонця, з цвітучими фуксіями й азалїями на вікнах і з зеленими пачосами блющу на стїнах. А срібний дитячий голосок звенить коло неї. А шум і гамір містовий плине мутною, бурливою рікою по-під вікна, не входячи до тої тихої хатини з цвітучими фуксіями та чистими, білими запонами. Тїнь-тїнь-тїнь-тїнь ценькають ножички, блискає голка. Тиша, самота! Хочє ся слово сказати до когось, хочє ся почути лобу відповідь! Ось до акорду прибуває новий тон, грубший, тяжший.

— Володю,—наш Стефанко уже всміхає ся!

І знов злий демон шепнув гризкі слова його:

— Добре, добре. Але прошу тебе, серце, остав мене, я не маю часу,—мушу задачі поправляти!

Чого квилите так жалїбно, скрипки-чарівниці?

Чого плачеш тихесенько, флесте, протягаючи свої тони, мов тоненьке павутине жалоби по-над цілою землею? Чи жаль вам того героя, що прощаєся зі своєю родиною,—чи може взагалі болить вас утрачене щастє людське? Перлові сльози градом покотилися з Олиних очий. Володко власне витався з якимось знайомим, що в антракті зайшов до їх льожі,—і не бачив її сліз.

### III.

— А от що я скажу тобі, друже Володимире,—говорив знайомий до Володя в глибині льожі.—Ти знаєш, яка у нас мізерія в літературі. Публіка з конечности хапає чужі газети літературні, бо своєї нема ніякої. Так от я задумав видавати місячник літературний. Капіталу у мене що-де-що знайдесться, терпеливості і пожертвованя теж. Але все таки помочи, особливо від наших письменників, потребую. Я знаю твоє гарне перо, чи можу на тебе числити в тім ділі?

Володко похитав головою.

— Ні, друже,—сказав він.—Куди мені тепер до писання? Чоловік у школі і по-за школою має таку масу праці.

— Але-ж інші мають також працю, та обіцюють і мене не залишати.

— Га, може інші мають і більше сил. А впрочім, друже мій, знаєш прецінь, що женюся.

— Ну, надіюся, що твоя пані полишить тобі на стільки вільного часу,—сказав з усміхом приятель, уклоняючись Олі.

— Але-ж і як ще радо! — сказала Оля.

— Коли так, — сказав неохітно Володко...

Приятель урадуваний стиснув його руку, ще раз поклонився Олі і пішов.

— По що ти, серденько, так не в пору вирвалася? — сказав до неї Володко.

— Не впору вирвалася? Аджеж я рада-би, щоб

ти не покидав і літературної праї, цколи маєш талан до неї.

— А, так і роби йому за дармо! А ще такому чоловікови! Таж я би від першого разу на віки скомпромітував усю свою карієру, як би тільки щось нанечатав у його місячнику. Се прецінь чоловік підозрений, намаркований.

— Але-ж я гадала, що він твій приятель.

— Ну, так, причіпає ся по старій знаймості. А не зриваю з ним, бо має острє перо, ще готов пошкодити.

— Але-ж то на такий спосіб підлий чоловік! — скрикнула Оля.

— Всї вони такі! Що з ними робити?

— І як же ти можеш хоч-би й про око дружити з такими людьми?

— Га, мусить чоловік. Не раз і такий до чогось здасть ся!

Оля замовкла і знов сумно похилила голову.

#### IV.

Велика музикальна драма ішла тимчасом далше. Проводирі швайцарські, переконавши ся, що годї довше народови зносити чужинецьку самоволю, змовляють ся приступити до небезпечного, але святого діла — освободження своєї вітчизни. Серед недоступних скель, на розграничю трьох кантонів, над озером відграє ся пречудово хороша і висока спена присяги на вірність своїй країні і на загладу гнобителям. На орлиних крилах підносить музика душу слухача аж до тої підзвіздної висоти, на котрій щезають усякі особисті, самолюбні забаги, на котрій дух живе високими і чистими чуттями любови до загалу і посвячення. Яка переміна зробила ся з Олею! Її сумне, задумане личко випогодило ся, заяріло рожевим румянцем. Її очи блищать, її грудь бе високо, — їй починає робити ся тісно в тій

душній, горячій атмосфері, немов серце її виросло пре ся на свободу, до сильніших почувань, до красивих вражіннь, до великих діл посвячення й любови народньої. Як вона любила в тій хвилі свій народ, як радо пішла би за нього на найбільші небезпеки, — з якою розкішю стала би вона в крузі тих великих героїв, тих борців смілих, що там, далеко, за морем мгли і за рікою світла стояли велично і недосяжно, побравши ся за робучі, могутні руки на вершині скелистого Рітлі, і перед лицем величної природи присягали радше згинуті, ніж віддати край свій на поталу чужинцеві! Ох, раз тільки перебути і перечути таку хвилю, раз тільки з такими великими замислами в груди скупати ся в рожевім промінію сонця сходячого по над ледовими горами, — раз тільки! А відтак цілий вік жити в нужді, в пониженю, в забутю, в муках, або згинуті з надією побіди. Як же радо вхопила би Оля таку долю, коли би яка всемогуча рука в тій хвилі подала їй!

— Володю, а я забула розпитати тебе про ті задумані віча провінціональні: будуть вони? де? коли?

— А так, перше буде 5 лютого в Тернополі, — відмовив недбало молодий чоловік, вибираючи для себе тісточко з тацки, що носив хлопець-рознощик із льожі до льожі.

— Ну, а ти виступаєш на тім вічу з яким рефератом?

— Я? А тобі що таке, серденько? Хибаж мені можна?

— Не можна? А то чому?

— Професорам заборонена всяка політика.

— Алеж то не будуть політичні віча. Ти собі бери який науковий реферат.

— Е, серденько, все таки то для мене не добре афішувати ся на таких зібранях. Ти знаєш, на такі віча зберуть ся хлопи, а вони хибаж то знають границю між політикою а наукою? Найнауковішу річ зроблять політичною, а потому що мені скажуть з висше?

— Алеж ти прецінь доси живо займав ся такими ділами і афішував ся навіть.

— Ну, так, чоловік був молодший, нерозважний. Знаєш, серденько, той дуже добре знав жите, хто сказав, що хто до трицяти літ віку не був революціонером, той хиба дурень; але ще більший дурень, хто по трицятім році віку був революціонером.

Уста Олі задрожали немов від якогось нервового болю. На серце її немов кригу леду положено. Так отсе він, її молодий ідеал! Так отсе той чоловік, котрого вона полюбила власне за те, чого він тепер цурає ся, і то як раз задля неї! Але ні, він цурає ся своїх світлих замислів і великої праці народньої не для неї, а для того, що в серці його або погас, або й ніколи не палав святий огонь любви для народа. А її він тільки ставить перед очи людські як щит, котрим хоче закрити свою власну безхарактерність і трусливість! Ох який лютий біль почуло молоде Олине серце при тій думці! Але ні, вона сего не стерпить, вона ані одної хвилі не знесе, щоб нею так поневіряв той чоловік! Огонь святого, праведного гніву запалав на Олинім личку, коли опера скінчила ся, і вона встала, щоб зібрати ся до виходу. Яким звичайним, буденним, непринадним чоловіком видав ся їй тепер той сам Володко, котрого перший поцілуй стояв її цілої безсонної, в горячковій дрожи і солодких думках проведеної ночі. І як вона могла полюбити того чоловіка? Тепер се їй видалось дивним, неімовірним. І коли Володко з сальоновим уклоном приступив до неї, щоб подати їй руку, вона з погордою відвернула ся від нього і холодно сказала:

— Мій пане, я вас не люблю і за ваш супровід дякую.

І відсторонивши його рішучим рухом руки, не оглядаючи ся, пройшла попри остовпілого Володка і бистро поспішила наперед...

## Г е н і й.

Пан Густав Трацький, найстарший син пана Станіслава Трацького, дідича гірського села Н., був зовсім своєрідна і немаловажна фігура в тій шляхотській родині. Батько його посідав колись значні добра в Конгресівці, але вмішавши ся в повстанє 1863 року, мусів опісля емігрувати і стратив усе. Тільки спадок, котрий по кількох роках дістала його жінка, виратував його від крайньої бідности і дав йому можливість закупити отсе невеличке сільце в горах східної Галичини. Густав Трацький, уроджений кілька літ перед повстанєм, зазнав іще і заховав у памяти крихту того пишного та щасливого панського життя, яке йшло перед увільненєм мужиків із кріпацтва і перед тою руїною, яку на його батька навело повстанє. Контраст того безжурного а так достатного життя з пізнійшим еміграційним бідованєм та циганським кочованнем з города в город глибоко врїзав ся в його молоду душу і породив у ній вчасно незгладжену ненависть до всего того, що було причиною тої поганої переміни: до всяких повстань, революцій, бунтів не тільки в обрубі політики, але і в обрубі думки, чуття та дісципліни, до волі хлопської і до самих хлопів. Гордий аристократизм та релігійна біготерія матери скріпляли сей напрям його думок, даючи йому дві віковічні і тверді підвалини: традицію родову і традицію релігійну. Батько за вічними клопатами, біганиною, конспіраціями, а опісля в Галичині за господарськими гризотами при першім упоряд-

кованю ново набутої посілости мало міг мати впливу на склад його думок.

Мало що доброго дала йому й школа. Вчасно заправлений отрутою заздрости та ненависти ум показував ся надзвичайно тупим та непонятливим до науки. Упімнення та кари, які накладали на нього вчителі за слабкі поступи в науці та за погане новоджене зї співучениками, особливо з хлопськими та жидівськими синами, не поправляли, не лагодили, але ще тільки гірше роздразнювали його. З тяжкою бідою, висиджуючи мало що не в кожній клясі по два роки, переходячи з гімназії до гімназії, прогонюваний то за пакости роблені учителям, то за прилюдні скандали в роді битя вікон Жидам, розвалювання жидівських кучок і и., Густав нарешті скінчив гімназію, потративши на неї цілих чотирнацять літ. І на університеті з разу йому йшло не ліпше. Зараз першого року він наробив скандалу на якімсь вечерку і за те видержав два поєдинки, з котрих сам вийшов ціло, розтявши одному противникови лице від рота до вуха, а другому відрубавши вуха. За те з екзаменами не так легка була справа, і от ледви по семи літах університетського життя, котре багато коштувало батька і значно підірвало його фінанси, Густав вернув до дому, поробивши всі державні екзамени і два рігороза і виведнавши собі протекцію, через котру йому обіцяно з початком вересня прийняти його до намісництва з платою на разі 500 гульд. річно і з надією, що плата ся по році служби підвишена буде до 800 гульд.

Аж тепер, по осягненю тої ціли, почув Густав, що змора заздрости, котра доси гнітила його, нараз звалила ся з його грудий, — аж тепер, коли десятки і сотні далеко здібнійших товаришів позавиділи йому. Многі з тих, що кількома роками випередили його в науках, *summa cum laude* видержали екзамени і поробили докторати, бідували тепер як безплатні практиканти судові, голодні кандидати адвокатські та нотаріяльні, або як

практиканти при скарбовій діреkcії, дожидаючи якої-такої плати, мов у моря погоди. А він, погорджений усіми „слабеуш“, зненавиджений за гордість та нетовариське поступованє, таки всіх їх перегнав! Його амбіція, котра доси не мала куди розвернути ся і що крок дізнавала гірких приниженєв, тепер побачила перед собою рівне, відкрите поле карієри. За рік конціпіст намісництва, за пять лїт комісар при старостві, а за десять лїт староста — отсе перші кроки, котрі він назначив собі. А там, далі — обставини покажуть, куди прямувати. Коли тільки ті перші кроки зроблені будуть основно і певно, то ніщо сумнівати ся, будущина його забезпечена.

В почуваню тої блискучої будущини пан Густав і дома виступив зовсім не так, як виступав доси. То звичайно понурій, забурмошений ходив по покоях, не любив ні з ким заходити в розмову, не говорив, а тільки немов огризав ся, і хоч глядїв на всі господарські та домашні забїги родичїв з якимось гордим милосердем, але не мішав ся ні в які дїла, не накидував ся нікому зі своєю волею. Мабуть чув, що в тїм господарствї, підточуванїм невянучим дефіцитом, мов біблійна диня червяком, його власна особа грає ролю трохи що не того самого червяка. Але тепер инше дїло. Тепер він міг виступити як повноправний пан, як самостїйна економїчна сила, коли не висша батьківської, то певно нічим її не низша.

— Прошу тата, — сказав він до батька зараз кілька день по своїм приїзді, — я би хотїв виробити собі понятє про стан наших інтересїв. Знають тато, вступаю до намісництва, то може міг би я де-чим допомогти до їх поправи. А впрочім добре впорядковані родинні інтереси там більше ніж де — перша підстава карієри.

Старий Трацький видивив ся на нього з під своїх насуплених бров і випустив із рота такий клуб тютюнового диму, що з цілої його голови тільки й

всього стало видно, що шпаковатий, гребенем у гору настобурчений чуб.

— Про стан наших інтересів?—сказав він.—Щож, виробляй собі, як хочеш!

— Але можеб тато були ласкаві показати мені книжки, рахунки?

— Книжки? Рахунки? Ніяких книжок ані рахунків у мене нема, хиба тільки рахунки тих грошей, що посилав тобі та братам твоїм.

— І то треба переглянути, — сказав з незрушеним спокоем Густав, — але я думав про книжки та рахунки з веденя господарства.

— Ніяких таких книжок ані рахунків у мене нема.

— Нема? А якже тато господарство ведуть?

— Так веду, як умію. Що зробимо, те й зроблене; що кому треба заплатити, плачу; що продати, продаю сам, не оциганить мене ніхто. Ну, а видатків крім на вас та на сплату процентів у мене, як знаєш, дуже мало. Ніщо й рахувати.

— Алеж татку, то половина руїни — не вести рахунків. От татко кажуть щось про довги. Що се за довги? У кого затягнені? На який процент? Як стоять сплати? Адже се все доконечно треба знати і наперед з кожним крейцаром обчислити ся, коли тато не хочуть піти з торбами, заки ще ми будемо могли вам допомогти.

— Спасибі тобі за добру волю, — сказав гнівно пан Трацький, — але я маю в Бозі надію, що твоєї помочи потребувати не буду. Проживу й без неї, як і доси жив! Колиб тільки ти перестав підсисати мене, то вже я сам дав би собі раду.

— Прошу тата, най тато не гнівають ся, — сказав з високим, крихіточку навіть згїрдним спокоем Густав. — Прошу тямити, що тут діло йде не лиш о татову особу, але також о маму і о сестру. Нехай тато не забувають, що вона ще панна, що її треба видати замуж, по змозі добре видати! А ченьже тато признають, що я, як найстарший син, а тепер уже не тільки повнолітний, але й повноправ-

ний (Густавови як раз минуло 29 літ), маю право вглянути в наші родині діла, поінтересувати ся ними і зайняти ся по зможі їх направою. Я не перечу, що доси я був татови тягаром, великим тягаром, і не забуду ніколи, як багато я татови винен подяки за те, що ви так терпливо і з таким самовідреченєм несли той тягар (при тім він поцілував батька в руку), але від нині все мусить піти инакше!

Пан Трацький дивувався, слухаючи сеї рації. Він ніколи не надіявся по Густаві такої енергії і такої холодної видержки. Як чоловік слабого характеру, склонний радше до хвилевих поривів енергії під впливом розбудженого чуття, ніж до видержаної, систематичної з гори обдуманної роботи, він легко улягав усякому проявови енергічної волі. То й тепер не змагав ся, віддав синові ключі до бюрока, що було zarazом і касою, і сказав:

— Ну, щож, я не бороню! На ключі; там у верхній шуфляді бюрока маєш усі папери, контракти, квіти, рецесіси, інвентарі, — роздивляй ся в них кілька хочеш. А в низу готівка, книжочки податкові і банкові. Побачимо, що ти з усього того зробиш.

Густав узяв ключі, не зважаючи на той виразний докір, який тремтів у батьковім голосі, пішов до кабінету і запер ся в нім. Старий довгий час сидів на ганку, пакаючи люльку та дивлячи ся на противлежачі двері кабінету, що заперли ся за Густавом. Він думав з разу, чи не домагає ся син від нього таким аллегоричним способом гроший і майже надіявся, що Густав переконавши ся, що в бюроку всеї каси є тільки 150 гульденів, зараз же вийде назад із кабінету. Але він помилив ся. Минула година, ба й друга, — Густав не виходив. У кабінеті було тихо. Покликали до кави. Трацький тихо ввійшов до кабінету. Густав сидів при столику і писав. Батько підійшов до нього і заглянув через плечі; перед Густавом лежав цілий аркуш покритий цифрами, — обік поскладані в купки і упорядковані лежали різні свистки, квіти, помяті й пошарпані

контракти, рецеписи і довжні записи, банкові упімення і податкові аркушики. Щось немов стид, а немов острах переняло пана Трацького на вид тих паперів, німих а незбитих свідків його хаотичного та безладного господарювання.

— Ну, що сину? — спитав батько.

Густав не відповідав, муркотячи під носом цифри, котрі то додавав, то відтягав.

— Виходить лад? — ще раз спитав батько.

— Прошу тата не перешкаджати, — коротко відказав Густав і муркотів дальше.

— Але до кави кличуть, покинь! — сказав батько. — Опісля дорахуеш.

Густав не відразу покинув, але попереду звів якусь чималу суму.

— Ну, що? — повторив своє питане Трацький. Густавова робота справді зацікавила його. Доси він хоч з бідую, а все таки якось зводив кінці з кінцями, то єсть, як у тій казці каже ся, поли врїзував, а комір латав. Але давно вже згубив лад і лік у такій роботі, і господарював на вгад, на божу волю, з року в рік надїючи ся то на якийсь надзвичайний добрий урожай, то на кориснійшу ніж звичайно продаж випасеної худоби, на ліпші ціни сїна, — і з року в рік хоч деяка спекуляція й удавала ся, за те друга не дописувала. На вид бачило ся, що видатки не нарушують основи господарства, що колиб тільки се або те добре вдало ся то й молотилку купить ся. Але взяти ся до докладного обрахунку та порівняня дійсних активів з пасівами, до зроблення правдивого ладу в тих купах свистків, пожовклих та помнятих паперів, до виказаня хиб минувшини задля запобіженя хибам будучини, — для того не ставало старому Трацькому ані смілости, ані витревалости. Від часів кріпацтва привик він до того, що всю господарську машину вели чужі, йому підвладні люди; зі школи і з практики не виніс знаня основ і методи господарства, а виніс хіба доривкове знане деяких подробиць, ділстантсь-

кий інтерес для певних частий господарства. В тамтих часах і порядках се вистарчало, але ту, де треба було самому вести все, вглянути в кожду дрібку і цілу масу тих дрібок ненастанно держати в пам'яті, аби все в свій час ішло в діло, а ніщо не марніло та не пропадало, — тут здібности і сили пана Трацького показалися за надто малі. Правда, він щиро і чесно ставив ся до свого діла, старав ся як міг, кидав ся і турбував ся, навіть сам не раз рук прикладав, але недостача порядку, системи і видержки у всякім ділі не допускала до повної вдачі. Запопадливий у дрібницях, він не раз власне через дрібницю, через те, що згубив якийсь квіт, забув записати якийсь рахунок або тратив значні суми, мусів доплачувати і переплачуваги. До своїх слуг і сусідів то раз був довірливий аж над міру, то знов підозривав усіх, лаяв злодіями та ошуканцями, не маючи на те ніякого доказу, через що деморалізував їх, показував їм доочно, що сам не має ясного поняття про їх роботу та поведене і наводив на всякі надужитя. Так само і з урядами не міг ніколи дійти до ладу: дер ся з інспектором податковим за крейцарі і переплачував ґульденами, демонстрував проти старости і за те програвав одну за другою провізорії з хлопцями, що користуючись його непорядністю, очевидно захоплювали то тут то там по кусникови його землі. Правда, вигравши провізорію, хлопи звичайно за оплатою коштів відступали панови захоплений ґрунт назад і навіть якийсь час пізнійше добродушно признавали ся, що „пожартували“, але такі хлопські жарти коштували пана Трацького що року по кількадесять ґульденів. Тому то й не диво, що пан Трацький з певним страхом глядів на ті купи фатальних паперів, мов сміте накидані в його бюрку, і з певним недовірливим подивом мов на яке геройство глянув на роботу свого сина, котрий ні з сего ні з того, празника ради свого поступлення на службу до намісництва, взяв ся за упоряд-

коване тих паперів і за зведене рахунків із довгих занедбаних літ.

— Ну, що? — питав він, поглядаючи синові прямо в лице.

— Нічого не знаю, ще рахунків не скінчив, хибує багато паперів, — відказав Густав.

— Може ще там дещо в мене в шафі буде, — сказав батько.

Після кави старий Трацький пішов по всіх шафах, столиках і комодах, поліз навіть на стрих, і з усіх усюдів наносив ще добру купу всякого шпарґаля. А Густав знов засів за столик і почав писати та рахувати, рахувати та підчеркувати аж до вечера.

— Ну, що? — питав при вечері батько.

— Нічого, ще не скінчив рахунків, — відказав син. — Тут, щоб хоч до якого такого ладу дійти, треба кілька день попрацювати.

— Ну, і працєю!

Густав справді засів і не кинув роботи, хоч і як нудна та томляча була вона.

— Ну, що? — знов запитав батько по кількох днях. За той час він без свого відома привик глядіти на сина, як на силу, як на якусь повагу, котрої суд мусить мати велику вагу в його ділах.

— Щож, — сказав Густав, — рахунок на папері готов, і на папері ваше господарство показує ся зовсім не погане. Треба тепер придивити ся йому в натурі.

— Добре, придивляй ся!

— Е, таточку, годі вам так говорити! Придивляй ся! Тут мої власні очі занадто слабі! Без вас я мало що побачу. Треба нам обом разом зайняти ся тим. І гуменного оба разом ліпше проекзаменуємо.

Зітхнув старий, але що було діяти! Пішов. З нечуваною в тих сторонах докладністю та строгістю переводив Густав огляд усього батьківського маєтку. Гуменний потів і на всі боки крутив ся, толкуючи та пояснюючи йому кожду дрібницю, а він,

мов справжній судія слідчий, не переставав тягти з нього жили тисячними питаннями, що на око не мали ніякої ціли і значіння, але глянь — по хвилі запутають гуменного в якусь ключку: тут викриють недогляд, там крадіжку, а там иншу якусь страту через недобру роботу, припізненє, то-що. А Густав, узброєний у записну книжку і оловець усе списував, усе списував і все до нових недоглядів, похибок та крадіжок докопував ся. Тут не ставало чвертки картоплі, там робітники за весь день плату (по 20 кр.) узяли, а тільки о 10-тій годині на роботу вийшли, тут забуто в пору асекурацію заплатити і всі досі вплачені рости пропали, і так далі і так далі. Помалу до того страшного та томлячого протоколу потягнуто і всіх слуг та служниць, близьких і дальших сусідів, і повикривали ся всякі справки, що вже від кількох літ, бачилось, мохом поросли. Одні на других по волі й по неволі виговорювали. Тут побережник за квартиру горівки дав хлопови дві ялиці вартости 10 гульденів, там сусіда в звісний спосіб зажартував з провізорією, там парубок за пачку тютюну відніс Жидови пів чвертки жита з панського тока, а там свинар одно порось перед паном затаїв. І пішло, і пішло таким робом! Пан Трацький стояв серед тої содоми, мов отуманілий. Він побачив себе жертвою безконечного ряду ошуканств, крадіжий та спроневірень. Волосс ставало йому на голові, коли подумав, якими глупими, а разом з тим і хитрими способами ціла громада немов по змові довгі роки по краплині ссала з нього кров. А Густав усе списував та списував, і назви і провини і страти, міряв на цалі будинки, колупав пальцем стіни, чи не спорохніло дерево, осмоторював стріхи, чи не поперегнівали, вилазив на обороги і старав ся як найдокладнійше змірити і обчислити, кілька сіна, вівса та соломи в них міститься. Не менше старанно оглянув стайні, хліви і кучі, порахував та посписував худобу, коні, телята, свині і дріб, важнійші штуки осмотрив по хребті і по ребрах і по ногах, і все нотував. Вкінці удав

ся й на поле, взявши з собою мапу і шнур, міряв, бродив, палькував та принотовував кожний ступінь. Особливо сінокоси завдали йому багато роботи та доводили часто до сварок із селянами. Були се звичайні гірські сінокоси, далеко від села, за лісами та хребтами, розкидані по недоступних чагарах та дебрах; про певні та постійні границі тут ані мови бути не могло. Перед кожною косовицею вирушала ціла громада і при всіх розброджувано, розмірювано і розпальковувано, що кому припадає косити. Звісно, що громада собі рада, і не раз ставало на тім, що у пана й так землі багато а рук мало, то не буде й познаки, коли сей або той біднійший скосить на панськім зайву копицю. Всему тому тепер „годі сказано. Густав як почав міряти по мапі, то не тільки те, що хлопи доси завідомо як панське підкошували, а й багато такого, що вважали своїм віковістим, показало ся панським. Він казав на межах бити товсті обсмоляні палі, сипати кіпці, накладати могили каміня, садити корчі ялівцю. Хлопи кілька разів підіймали крик, але се нічого не помагало — „Йдіть до суду, коли хочете, — відповідав їм на се Густав, — а я міряю так, як на мапі стоїть. І судовий інженер так само вам скаже!“ — Хлопи похвалялись порозкидувати його кіпці, повиривати палі та корчі, але Густав про кожного з грозячих знав так багато поганих справок, що як тільки кожному по одинці, в чотири очі загрозив криміналом, то хлопи притихли, мов і не вони. І з лісом не инакше було. Особливо той ліс, що приликав до хлопських нив, був так повикусуваний та повищипуваний, мов пила з полеманими зубцями. А поглянувши до мапи, Густав побачив, що на ній границя ліса визначена одною однісінькою, зовсім простою лінією. Показав се батькови, розтолкував, і старий аж за голову взяв ся. „А я старий дурень і дивлюсь і не бачу нічого!“ — скрикнув він. Знов Густав почав розпитувати, і знов відкрив цікаву річ, яким то способом незамітно хлопи посували свої ниви в глѹб ліса. На сам перед підоре ся під

саме дерево, оборе його довкола, ще й сокирою в землі попідрубє грубе коріне, так що дерево через рік усхне; для того, щоб на певно усхло, накладе раз-другий під ним огонь, так щоб кора обгоріла. Потім по кількох літах сухаря або вітрець повалить, або й сам господар зітне, заоравши ся тим часом знов дальше, так що той сухар стоїть уже серед ораниці, немов і виріс на ниві. Зітне його, настинає й інших таких сухарів, і на тім місці, де ще перед кількома літами стояв панський ліс, хлоп немов на власній ниві палить „пасіку“. Пасіка під зиму згорить, випалить до кореня весь дрібний хабуз, а з весною Бойко вже безпечно корчує пеньки і сіє на спаленищу своє „збіже“, т. є. овес. Така робота тягне ся ненастанно, літами. По однім або двох посівах поле випускає ся на кілька літ у толоку, поростає швидко дрібними смерічками, ялівцем, то-що, — глядши з далека, панський ліс мов і не тиканий, а по кількох роках знов приходить Бойко, рубає пасіку, знов підрубє й кусник панського ліса, палить, оре і приорує новий кусень ліса, і так дальше та дальше.

— От вам тату той „людек“, про котрого простоту та чесноту ви такі поеми розводили! — з докором говорив Густав, і енергічно приняв ся за діло. Він рішив ся йти як можна дальше, обходячи ся без суду та позиваня, а надто впертих Бойків лякаючи криміналом. Знав, що коли тільки раз йому вдасть ся поставити на своїм і зацитькати хлопів, щоб не впоминали ся, то по році, по двох буде вже за пізно, тим більше, що й мапа свідчила на його користь. Скликавши громаду, він з мапою в руках почав викладати Бойкам усі їх штуки, назвав їх прямо злодіями та грабівниками і приступив до регуляції границь панського ліса. Показало ся, що в кожного хлопа під ораницею є хоч морґ, хоч пів морґа панського викорчованого ліса. Густав витягненим шнуром казав провести просту лінію через ті ораниці, облоги а то й вівси, і не зважаючи на крики, плачі та прокли

наня, велів по шнуру набити палів і зараз же за палями копати глибокий рів. Хлопи знали, що правда була на його стороні, то й не пішли до опору і стали на тім, що наклявши ся доволі, почали просити пана і панича, щоб хоч засіяного не перекопували і дозволили зібрати збіже. Міркуючи, що се хоч троха залагодить прикре вражінє його поміру, Густав пристає, але за ту ласку зобов'язав тих господарів, щоб в осени, як зберуть збіже, самі на своїх нивах повикопували рови поровень з тими, що будуть тепер покопані на незасіяних нивах. Хлопцї кланяючись прирекли, раді, що їм удало ся проволікти справу, а Густав правдиво пророцьким духом провидів значінє тих поклонів і зараз же й огорошив їх:

— Ви кланяйтесь чи не кланяйтесь, але не гадайте мені, що се, що проволоче ся, то вам таки і втече ся, що я поїду з села, тай пропаде. Наперед вам кажу, що моє не пропаде! Я вже на вас найду спосіб.

Поспускали носи бідні Бойки і похитуючи патлатими головами пішли зо двора, тільки спльовуючи та воркотачи між собою: „Тьфу! Най Бог відвертат та заступат від такого! От-то-о! Росло серед нас, на наших очах, а ми й не знали, що воно за птиця! Аж нараз адіте-тко, який Ірод проявив ся! Тьфу, пек йому! Світ би зажерло, преч би ся казало!“

От так то розпочав Густав свою адміністраційну діяльність, приучуючи ся на малім, як порядкувати великі діла. Батько тільки руками розводив, бачучи, як перед його сином усе корить ся та хилить ся, як під його оком робота горить, стихають жарти і співи, щезає з лиць веселість, а зависає на них якась сіра тривога. „І відки він сего всего навчив ся? — думало ся старому. „Ріс хлопець на моїх очах якимось відлюдком непривітним, ішов через усі школи туманом вісімнацятим, і ніхто й не підозрівав, що в нїм дрїмає і таїть ся такий адміністраційний геній!“

## Гершко Гольдмахер.

Гершко Гольдмахер, арендар у гірським селі Н., був, як то кажуть, Жид з головою. Він зайшов у те село з паном Косціцким, котрого вмів був цілковито опанувати. Тай зайшов він сюди не як, а прокладаючи панови дорогу. Село Н. належало до дібр камеральних, а що тоді була пора великої розпродажі тих дібр, то Гершко винюхав отсе село і на зичені гроші впхав сюди убогого шляхцюру, бувшого лісничого, чи що. Гершко купував село для себе, — пан був тільки покривкою, бо Жидам тоді не вільно ще було посідати ґрунтів по селах. Він і не за свої гроші купував, а за позичені в жидівським кагалі в Дрогобичі, міркуючи добре, що гроші можна буде звернути швидко, бо село куплене було за безцінок. І не помилив ся. Новий дідиш був вдячним і послушним знярядом свого арендаря, котрого zarazом настановив у себе і економом і касіером і трохи що не мандатором, бо законом приписаного „юстіціарія“ не держав, а тільки якогось писарину; справи судив Гершко. При таким господарюваню і при Гершковій справности діла пішли над сподіване гарно. Панське господарство, котре Гершко вважав своїм, зацвило. Стоги й обороги тріщали, комори й обори були повні, панщина відбувала ся без реманентів, довг до кагалу в кількох літах сплачено, а й сам Гершко з худенького, дрантивенького Жидка зробив ся заживним, поважним і богатим Жидом.

В ту пору вродились йому сини Гава і Елькуна, котрого в селі прозвали Вовкуном. Гершко був на вершку свого щастя, і погладжуючи бороду та атласову бекешу на животі, похожав по селі

Н., задоволено всміхаючись, ласкаво приймав поклони підданих хлопів, ласкаво із батьківським старанєм заглядав до хат, в обори й комори, під повітки хлопські, бо прецінь усе те на ділі було його, а не чие!

Але на раз, мов з батога тріснув, усе змінило ся. Одної ночі збудив Гершка якийсь незвичайний стук у сїнях його мурованої коршми. Зірвав ся з постелі і скочив до дверей, щоб поглянути, що там діє ся, але двері були з надвору завязані і не відчиняли ся. Скочив до вікна, але вікно було темне. Гримнув кулаком, розбив шиби і рамці, але по за вікном стукнув о грубу дошку, котрою вікно було забите. Він до другого вікна — те саме. Він у крик! Кинув ся будити слуг, а держав їх трое із християн, — нікого з слуг нема дома. І пригадав собі, що один парубок у полі з кіньми, другий поніс до млина пшеницю, а служниця відпросила ся на ніч до матери. Крик збудив тільки його жінку і малих дітей, але помочи не приніс ніякої. А стук ішов по цілім будинку. Гершко чув, як ломано двері, пльондровано засіки, і хоч рипів, що мав сили, та ніхто на поміч не прибував; коршма стояла на кінці села, троха оддалік від хат, ще й Стрий ревів та шумів, як скажений, повінь була.

— Кричи, не кричи — гукнув йому з поду якийсь грубий, незнайомий голос, — то се тобі нічого не поможе. Не бій ся, не так уже ми тебе пристерегли. Го, го, небоже, хто в наші руки попав той, сухо не вийде. А я-б тобі радив сидіти тихо, ліпше буде для тебе.

Гершко почувши ті слова, на хвилю онімів з переляку, але опісля ще дужче став кричати, тріскати і стукати в хаті, чим міг; жінка помагала. Година, друга, третя того страшеного крику, — ніякої помочи. Помалу стук утих. Гершко осмілив ся і ще дужче закричав. Але раптом замовк, помертвів. До його носа доніс ся запах диму. Холодний піт обілляв його. В смертельній розпуці кинув ся до дверей, ударив

собою що сили — дарма. Двері стояли як замуrowані. Ще раз, і ще раз — нічогісїнько. А дим чим раз густїйшими клубами тис'ся в хату, дусив його, жінку, дїтий, що ще ледво вмїли ходити. Нараз почув ся страшений шум, трїск, лопїт, — очевидно полонїнь вихопив ся на дах, коршма горїла! Крїзь шпари в повалї видно стало огнисті язики полонїни. Страшенна духота наповнила тїсний ванькир, в котрїм у нетямї били ся та кричали та пищали чотири живї душі. Герщика впрочїм не довго кидала ся: вона була слабовита, і хлиснувши скїлька разів густого, гїркогo диму, впала зомлїла. Гершко в крайнїм напруженю вдарив собою до вікна, — і дошка, котрою воно було навхрест забите, вискочила. Він ухопив дїтий на руки, і як був у сорочцї, так і вискочив на вільний свїт. По жінку вже не час було вертати ся, — разом з коршмою згорїла на вуголь.

Сей пожар не зломав однакож Гершка, хоч зломав його щасте. Пан не переставав його „любити“, хоч значно охолодїв до нього. Говорили люди, що в Гершковїй коморї згорїли якїсь папери, квіти та записи, котрими буцїм то Гершко держав пана в руках. Але Гершко смїяв ся з того. Правда, він був тепер бїдний; увесь кїлькатисячний маєток, нагарбаний за кїлька лїт, пішов з димом або з злодїями. Але перед ним було ще не кїлька лїт, була панщина, були хлопи, готові на всяку услугу, хоч не з доброї волї, то з мусу. І він почав заходити ся по давньому, коли в тїм настиг його новий, страшнїйший від першого удар. Панщину скасовано. Гершко рвав пейси, бо тепер панська ласка, думав, нї на що йому не здасть ся. Хлопи на раз мов подурїли, почали з горда, грізно дивити ся і на пана і на його Жїда. Гершко притих, подав ся, помарнїв. Він по пожарї перенїс ся був жити до двора, але тепер пан раптом зробив ся до нього немилоствивий і викинув його з офіцин. Гершко купив невеличку хлопську хатчину в селї і перенїс ся туди. У нього було троха гроший, і він у тїсні роки

(а тіснота тоді в горах тягла ся з року в рік) позичав хлопам на лихву. Але й тут не мав щастя. Багато з тих, що побрали у нього гроші, нічу повтікали з села на Поділе. Правда, Гершкові полишали ся в заставі їх хати й ґрунти, але що йому з них, коли в хатах не було кому сидіти, а ґрунти не оброблювані поростали смерічками і пожитку не давали ніякого.

Бідував Гершко кілька літ дуже. Гава і Вовкун майже голі, замурзані, бігали по хатах, крали, що могли захопити, щоб прожити ся. Знали ся з усіми собаками в селі і день у день брали різками, прутем та кропивою від хлопів. Але голод був дужший, а побої наводили їх тільки чимраз на нові хитрощі. В огородах, садках і полях, ба навіть у погано замиканих бойківських хатах ніщо не було певне перед їх хапущими пальцями. Вони не зазнали самі давнього панованя, але те що день так багато чули від батька про ті щасливі чася, коли все те село, всі люті Бойки були їх підданими, належали до них, мусіло робити на них, такий вплив,—що в сні й на яві тільки і думали, що про поворот тих „блаженних“ часів. А супроти тих блискучих картин минулого раю ще поганьшою видавалась їм нужденна дійсність, та запущена, неохайна батькова хата, ніколи не метена, не мазана та не попрятувана, з препоганою постілю, повною блощиць і всякого хробацтва, з розваленою, страшенно димячою печею, в котрій тільки десь колись де-що варилось або пеклось, а від котрої в зимі йшов страшенний чад та загар. Все то важкою рукою накладало погану печать на молоді, дитячі душі, дразнило хлопців, доводило до лютости. Тільки-ж старший Гава, з роду малий, слабовитий та похилий, вдав ся більше хитрий і на всякі видумки та способи здібний. За те Вовкун сильний та високий та байталоватий, був розумом дуже обмежений, але легко попадав у лютість, у котрій бив та ломав, що йому в руки попало, мов скажений. Хлоські діти, а далі й старші хлопи боялись його, бо ка-

лічив, кусав, кидав камінем, коли його було де-небудь захоплять при крадіжки гороху, грушок або моркви. Гава від малку привчив ся командувати Вовкуном, а й той мимоволі, признаючи висшість Гавиного дотепу, радо піддавав ся його команді.

Але от показало ся, немов би щасте ще раз хотіло всміхнути ся старому Гершкові. Якось незамітно він почав богатіти. Хлопці перестали докучати людям, хоч не перестали красти, тільки крали не так часто і не так уже очевидячки. Для них найняв батько навіть бельфера. І хата Гершкова покращала, зробилась порядніша. Він почав наймати робітників і оброблювати поля, почав скуповувати в селі мітки, повісма, покладки, і цілими возами вивозити кудись. Довго люди не могли дійти, відки воно бере ся те добро у Гершка, але швидко догупались. Гершко злигав ся з сільськими злодіями, трохи чи не з тими самими, що колись то його самого були обікрали та з димом пустили. Пострах пішов по всій околиці. Тепер уже злодії крали не так, як за панщини, не розбивали панів та Жидів, а кинулись на хлопів, не раз не розбираючи навіть бідного від багатого. Головно наперли на худобу, одиноке богацтво Бойків, — а Гершко перепродував.

Пару літ терпіли Бойки, благали і жандармів і ревізорів, щоб увільнили їх від напасти, але даремні були всякі заходи, — злодіїв годі було піймати. Аж раз один із них попав ся. Підкопував комору у Бойка; той спостеріг його, і ставши в куті комори з дручком, ударив злодія по хребті так, що той відразу простяг ся. Бойко скликав свідків, побитому злодієви почали припикати подошви розпаленим плуговим зелізом і він визнав неборака всіх „кумпаністів“, а найбільше наклав на Гершка. Тоді йому привязали камінь до шиї і вкинули з кручі у воду „щоби не було тяганини з судами та з панами“. Відтак „збивши ровту“, то єсть зібравши купу людей, пішли від села до села по злодіях, і

кождому на зарінку перед церквою завдали таку кару, яку вважали потрібною: головним злодіям повипікали очи, іншим поприпалювали підошви та всипали по парусот патиків, а то ще деяких і „постемплювали“, щоб значні були. На послідок дійшло діло й до Гершка. Його вивели з хати, і таки перед вікнами вбили як собаку одним ударом обуха в голову. Хлопців тільки різками висікли. Справивши такий громадський суд над злодіями, розійшлися. Справа донесла ся до жандармерії, почало ся слідство, хто вбив Гершка, але хлопці не могли нікого пізнати, бо то були самі чужосільні, ще й позачорнювані саджею, а інші злодії мовчали, ще й ховали ся від жандармів по лісах, щоб у додатку до громадської карі не вскочити ще й у панську справедливість. Так усе й пропало.

Хлопці лишили ся після батька, як на пожарищі. Ровта забрала всі гроші і все крадене добро, що найшло ся в коморі; перед смертю Гершко признав ся навіть, де стоїть у лісі покрадена худоба. Красти тепер уже ані Гава ані Вовкун не осмілив ся; вони бачили смерть батька, і вона їм незатертими буквами вписалась в пам'ять. Мов сновиди ходили довкола опустілої хати та рерли з голоду і зі страху. Люди за „Бог да прости“ давали їм то хліба, то теплої страви, — звільна вони й самі привикали до жебрацтва, лазили від хати до хати, ночували дебудь у кошарі з пастухами, або в буді з собаками, волочили ся мов неприкаянні, голі, брудні, нужденні, з позападаними лицями, розчухраним стрепіхатим волосем, худими як скіпи ногами і з блищачими від голоду та заздрости очима. А батькові оповідання про колишні добрі часи набивались їм майже що ночі на сон, не давали занидіти їх фантазії. Волочачи ся по полях та зарінках вони вели з собою безконечні розмови, щоб то вони робили, як би були багаті, як би мали багато гроший, — і завсіди мрії їх сходили на те, що купилиб отсе село з усіми його Бойками, хатами,

огородами, з усіми горохами та морквами, з усім хлібом, картоплею та фасолею, з двором, лісом і худобою. О тоді-б вони дали знати себе тим проклятим „ґоям“, що тепер хоч і гостять їх за Бога ради, та за те кождей кусник хліба, кожду ложку страви приправляють насміхами, докорами та погордою.

На раз вони щезли з села. З разу люди й не завважили, тільки кілька день погупорили, а там і зовсім забули. Про хлопців не було й чутки, мов у воду кинули. Тільки на їх місце в опущеній хаті не знати відки і коли появил ся старий Жид Мошко, що ходив по селах міняти „щетини — волосини“, скуповував шкірки з тхориків та куниць і знав ліки на худобу. Мошко сказав війтови і жандармам, що він буде сидіти на ґрунті Гершкових синів, доки вони не вернуть ся, і що самі вони в Дрогобичі, де кагал віддав їх у науку до якогось ремесла. Мошко був тихий Жид, не крав, не шинкував, а своїм лікарством навіть інколи допомагав людям. Мощина, його жінка, також сиділа тихо, скуповувала у баб мітки, повісма, полотно, кури і покладки, але все те якось тихо, незначно і ніби чесно, так що їх люди з часом і полюбили. Не вважаючи на всі ті торги Мошко не був маєтний; вічно жалував ся, що заробок малий, що шкірки спадають у ціні і що сей або той Бойко одурив його, продавши йому подіравлену або псами покусану шкурку за цілу. Господарство у Мошка було мізерне, поля Гершкового не оброблював, а віддавав його в найми за другий сніп та за третю копицю то й не держав ніякої худоби, хіба кількоро курий та качок. Впрочім сам Мошко вічно ходив по селах, рідко коли на день, другий припинював ся дома крім сабашу та свят, а тільки два або три рази до року наймав одну або дві бойківські фіри, щоб відвести понаскупуване добро до міста. Звісно, яйця та дріб Мошко з Мощиною частійше, що тижня, відносили на плечех через гору до маленького місточка і зда-

вали на руки тамошнього арендаря, а від нього за те діставали гроші або чого їм треба було до життя.

А Гава і Вовкун пішли тим часом у школу. Правда, не в ту школу, де вчать греки і латини, рисунків і літератури, але в ту тверду, тяжку школу життя, з котрої виходять люди практичні, меткі та промислові. Ремесло, до котрого думав їх примістити кагал — шевство — зовсім не сподобалось їм. Вовкун пішов до столяра христіянина, але тут витримав не довго і пристав до мандруючої спілки теслів, що ставила церкви, школи та дзвінниці по селах. Його тягло до всякого майстрованя; сокира в його руках робилась легкою як перо, і він мхав нею з таким жаром, мов займав ся найлюбійшою забавою. У теслів пробув він також не довго, хоч головний майстер полюбив його; за те громада, в котрій вони будували церкву, збунтувала ся почувши, що Жид працює коло дому божого, і настояла на тім, що його відправлено. Вовкун пристав до другої тесельської компанії, що в однім лісі в глибоких горах робили гонти. Гонтарське жите сподобалось йому, причаровувало його грубу та дику вдачу невиданою доси красою дикої природи та простотою поведінок. Він прямо впивався і роботою і житєм, дерево горіло в його руках. Гонтарі ночували в тісній лубяній колибі, зложеній тільки з даху покладеного на скісних платвах, одним кінцем вбитих у землю, а з другого кінця підпертих стовпиками, із лубяних також бокових причілок. Відти, де дах був підпертий на стовпах, колиба була отворена. Гонтарі спали головами до даху, що спадав аж до самої землі, а ногами до отвору; перед тим отвором цілу ніч горіло велике огнище для охорони від великого звіря і від комарів. Днем колиба стояла пуста, не заперта, бо й дверей ніяких не було, а гонтарі цюкали в лісі, роблячи свою роботу.

Вовкун прожив серед них ціле літо, і хоч увесь його заробіток ішов на прожиток, був задово-

лений. На зиму гонтарі порозходили ся, змовивши ся де зійдуть ся знов на другий рік. Вовкун також обіцяв ся прийти з кількома ринськими в кишені, що лишили ся йому з цілолітнього заробітку, шкіряними ходаками на плечах, босяком він через верхи і гори пішов аж до Людвіківки і там наняв ся на роботу до тартаку, щоб перебути зиму.

Оттак він перекочував кілька літ, що весни покидаючи людські оселі спішачи на місце збору гонтарської компанії. З ними, з сокирою та вісняком на плечах він перемандрував усі гори від Сянока аж до Микуличина. Лісові підприємці Жиди пізнали його і почали висилати зі сплавами до Журавна, ба й до Окопів, повіряючи йому продаж дерева. Він почав заробляти більше, жите його поправляло ся. Він був дуже здоровенним, рослим і сильним парубком і не раз думав о тім, щоб оженити ся. Але не було нагоди, а мрії про родинне жите швидко гасли перед мріями про більший зиск і здобуване грошей.

Гава весь той час ходив иншими дорогами. —

Друковано в календарі „Просвіти“ на 1891 р. у Львові 1890 р. ст. 2—9. Молодости й пригодам Гави присвячено оповідане „Гава“, друковане первісно в перекладі на російську мову п. з. „Для вачала и это хорошо“ в „Кіевській Старині 1888 р. кн. 10, ст. 121—148, потім у виданнях „Просвіти“ ч. 110, а по польськи в часописі „Kurjer Warszawski“ ч. 155—160.

---

## Гава і Вовкун.

Верхом полонини, стежкою, що вела через Діл із Дрогобича лісами та вертепами до села Н., ішли два пішоходи. Стежка вила ся перед ними зеленою смугою. Невеличка полонина, з усіх боків понизше окружена лісами, всміхала ся до них тисячами пахучих цвітів, трав та всякого зілля, витала їх таємничим куканем зазулі в гущавині, криком сойки, тріскотом великих гірських сверщків, що поки сидять у траві — чорні й невидні, а коли до них наблизити ся, то зривають ся, розпускають широкі червоні крильця і лопотячи ними дзвінко і мельодійно, перелітають кілька кроків і знов тонуть у пахучій зелені.

Довкола пішоходів повно було того могучого чару літньої гірської природи, запаху, зелені, свіжости, тепла, куканя, шелесту і тих летячих сверщків, що мов живі огники що хвиля виривали ся перед їх ногами з трави і з тріскотом пирскали на всі боки. Природа всміхала ся до них усім своїм еством, розстелювала перед ними з вершка полонини пречудовий вид, який рідко подібати можна навіть у наших благословенних Карпатах, вид на величезну панораму низших і висших верхів, то порослих буйними, невинищеними ще лісами, то рябих стадами овець, волів та коров, що немов різнобарвні зернята фасолі пересипали ся та мішали ся по відлогих темно-зелених скатертях. Свіжий, кріпкий вітрець, що потягав від тих далеких верхів, доносив до слуху пішоходів

легесенький бренькіт дзвінків, туруканє рогів ско-  
тарських та тужливий плач трембіти.

Але пішоходам було мабуть не до кра-  
соти природи, і коли вони, задихані й облиті потом,  
ховзаючись що крок по твердім, блискучім та ховз-  
кім моху під ногами, видрапали ся на вершок поло-  
нини і тут-же попадали на зелену скатерть і немов  
відразу й потонули в пахучій зелені,— то зробили  
се тільки з утоми, а не для того, щоб лисбувати ся  
природою.

Були то на перший погляд дуже недібрані  
товариші. Один хлоп величезний як оборожина, ши-  
рокий у плечах як двері, з руками й ногами так  
великими та дужими, як у старого медведя, рудий,  
з сірими очима і з виразом якоїсь тупої заїлости, а  
другий невеличкий, чорнявий, верткий і проворний,  
з цікавим поглядом ящірки і з міцними вилицями  
мясожерного невеличкого звірка, котрий, як то ка-  
жуть, „хоч не вкусить, то налякає“. Оба були Жиди.  
Се видно було по закручених пейзах, рідких него-  
лених бородах, коротко обстрижених головах, накри-  
тих засмальцьованими ярмурками — повстяні, м'які,  
чорні капелюхи вони, віддихаючи, поскидали обік  
себе в траву,— та по чорних, довгих шовкових бе-  
кешах, котрі, як і все їх убране, ясно свідчили, що  
перебули вже не одну слоту та пригоду.

— Слухай, Вовкуне,— почав відсапавши ся, мен-  
ший Жид, не рушаючи ся з місця, на котрім лежав  
пластом, мов поліно,— слухай, небоже, я щось про-  
чуваю, що ми тут не зробимо доброго гешефту.

Силач, котрого названо Вовкуном (мабуть по  
книжньому він звав ся Елькуне, але його товариш  
кликав його так, як його „перехрестили“ хлопці),  
не відповів нічого на ті слова, тільки кинув ся якомсь  
люто в траві, мов здоровенна щука в шварі, коли  
неподалеку побачить цілу юрбу плотниць, і буркнув  
щось під носом, немов „дурниця“, а немов так собі  
неартикулований гаркіт.

— Ти не бери сього за зле віщованє,— додав по-

квапно менший Жидок, немов бажаючи втихомирити гнів товариша.— Я тільки бою ся нового ґрунту. Я тут ніколи не бував, не знаю людей...

— Бойків не знаєш?— сердито гаркнув Вовкун.

— Бойків то я знаю, але тільки тих, що приходять на торг до міста. Там я з ними дуже добре вмю обходити ся. Там вони тихі та смирні, як ягнята.

— Всюди такі!— сказав мов припечатав Вовкун.

— Ей, Вовкуне, не впевняй ся ти так дуже на свою силу!— хитаючи головою сказав менший Жид.— Можемо й тут перечеислити ся так само, як у Бориславі.

Вовкун схопив ся, мов ужалений.

— Ні, Гава,— скрикнув він,— ти мені перестань балакати про Борислав! Що з воза впало, то пропало!

— А все таки не завадить придивити ся, куди і як воно впало. Може й твоє село в ту саму діру з воза впасти.

— Плетеш небилиці, Гава,— скрикнув Вовкун.— У Бориславі ані ти не винен, ані я не винен. Винен Борислав, винно наше прокляте щасте!

— А ти, Вовкуне, хиба не небилицю отсе сказав?— уражений відповів Гава.— Наше щасте! Ану, придивім ся троха близше тому щастю! Ми жили собі, не знаючи один другого. Я торгував чіпцями, кожухами, шматами і чорт зна чим, а ти вирослав у лісах між ґонтарями, трачами та теслями, а далі пустив ся торгувати деревом. Чи так я говорю?

— Ну, і що з того всего? Адже я се й сам добре знаю!

— Ні, ти почекай Вовкуне,— говорив Гава, піднявши ся пів тілом і підперши голову ліктем,— треба докладно розміркувати, як воно було, то може побачимо, через що ми в Бориславі провалили ся. Ну, здибались ми в Стрию на торзі, познайомили ся, розбалакались. Один одному свої пригоди викла-

даємо. Звісно, і один і другий нарікаємо на тяжкі часи, на кепські зарібки,—се вже так заведено, аби ніколи не хвалити того, що є. Правда, Вовкуне? Аджеж нам і одному й другому зарібки в ту пору добре йшли!

Вовкун тільки головою похитав і буркнув під ніс щось таке, що можна було зрозуміти і „еге“ і „чорт би брав!“ А Гава мов п'явка всисаючи ся в те болюче місце його споминок торочив даліше нитку за ниткою, пасмо за пасмом.

— А тоді Борислав тільки що розцвів ся, розпаношив ся. Тисячі Жидів маєтки робили на нафті. Гук і шум від Борислава йшов на все Підгірє, що я кажу, на весь край. Не було такого Жида, котрмуб тоді ота кипячка в ніс не вдарила. От і не диво, що й ми оба, немов зговоривши ся, разом завели річ про Борислав. І ти там бував з деревом і придивляв ся всему ґешефтови, і я бував зі своїм крамом і сам не раз добрі ґешефти в Бориславі робив. Балакали ми, балакали, і чим більше товкли про той Борислав, тим він нам красшим, понадливійшим здавав ся. Ну, просто так, як меду полизати! Тиж не забув сего, Вовкуне?

— Тьфу на тебе!—скрикнув Вовкун, кидаючись у траві мов звір у сіти.—І по що ти вгриз ся в той проклятий Борислав? Що тобі за приємність мучити мене? Ліпшеб я був і не знав його і не чував про нього!

— А ти думаєш, що мені так солодко тепер про нього згадувати?—відповів Гава.—Чи то я менше стратив від тебе? Ой Вовкуне! Аж серце у мені розриває ся, коли подумаю, що я стратив всі свої гроші! Два тисячі ринських, Вовкуне, таж то капітал! Ти тільки поміркуй, що я на ті гроші дванацять літ гарував, ой, тяженько гарував! Я ніколи ночі не доспав, обіду не доїв, бігав, кидав ся, туманив хлопів, підлизув ся шандарам—ой, тяжко згадувати про всі ті способи, як я до гроша доходив! І складав, і хухав на те, і тішив ся тим, як

власною душею! Два тисячі ринських, таж то капітал, Вовкуне! Я міг уже покинути всякий гендель, узяти аренду на селі, позичати хлопам гроші на проценти і жити собі як пан! А тепер...

І Гава урвав ту бурливу бесіду і припавши лицем до землі тяжко захлипав.

— Гаво, Гаво!—озвав ся до нього Вовкун далеко вже м'якшим голосом,—ти знов починаєш? Ще не досить ти наплакав ся та нарозшибав ся? Чи ти думаєш, що се на що придасть ся, що слізми вернеш хоч крейцар з утраченого капіталу?

— Знаю се, знаю!—зойкнув Гава, не відіймаючи лица від землі,—але щож я на те пораджу, коли в мені серце розриває ся, кілька разів спогадаю про свої гроші! Ну по просту серце розриває ся! Ви-тримати не можу, так мені їх жаль!

І раптом зірвавши ся з землі, він сів, лице його оживилось, очи заблищали мокрійше від сліз, і він прудко махаючи руками заговорив, немов горохом посипав:

— Кудиж пак! У мене два тисячі готових, у тебе звиш півтори! Як-же з такими грішми, та ще з міцними руками та молодими головами не стрібувати щастя, не кинути ся в крутіж, щоб і собі в ньому зловити товсту рибу? Цілий морг ґрунту за дорогі гроші купили, пять закопів відразу розпочали—як не в однім, мовляв, то в другім наше щастє буде.—Пів року промучились, свої гроші закопали—кипячки ані цяти! Що, чи не ладно? Продали один закіп і четверту часть ґрунту—заробили на них, і другий раз впакували все в останні три закопи, з таким самим щастем. Продали другий закіп і другу четвертину ґрунту—хоч і не заробили вже, але таки пятьсот ринських дістали—пятьсот ринських за наші півчетверти тисячі, Вовкуне! ой, голова тріскає!—щоб було хоч з тим ратувати ся! Ні, ти вже як упер ся, то так як віл лобом: коплім тай коплім! І те закопали! Останніх закопів ніхто вже й купувати не хотів. Ледво з

тяжкою бідою притягли ми до них у спілку Германа Гольдкремера, а правду кажучи, стали самі у себе за дешевих робітників. Тай доробились так, що мало смерти не пожили!

І Гава урвав та докірливим поглядом дивився на Вовкуна. Той лежав на животі, повернувши до сонця свої широченні плечі та зложивши голову на ліктях розложених по траві. Рукави його бекеші попропорювалися на ліктях, так що з них виглядала брудна сорочка з пасманистого перкалю. Бачилось, він дримав підчас тої горячої балаканки, але коли Гава замовк, він звільна обернув ся лицем до нього і запитав:

— Значить, Гаво, по твому я всьому винен?

— Бог з тобою!—скрикнув Гава,—хибаж я се сказав?

— Аджеж нарікаєш на мою вперстість! Ой, Гаво, Гаво, хоч який ти розумний, але бачу, що тобі ще багато треба вчити ся! Деж ти бачив, щоби хто на світі довершив якого, хоч би й найменшого діла без упертости, без заїлости? Моя вдача така, що як уже в що вдам ся, то зажмурю очи, сціплю зуби і пру тай пру, доки сили стає! А як почнеш підчас роботи роздумувати та міркувати та навгад угадувати, що буде, то по просту страх тебе проймає і руки опадають.

— Не про те, не про те я говорю, Вовкуне!—болізно якимось закричав Гава.—І не в докір тобі! Аджеж я не забув, що колиб не ти, то я певно не жив би вже на світі. Ти виратував мене з тої проклятої ями, в котрій ми замість кипячки докопали ся такого жерела води, що мало нас на місці не позатоплювала. Ой, Вовкуне! Тоді, в тій страшній хвилі, коли вода бухнула нам з під ніг, коли рівночасно береги нашої ями почали усувати ся, цімбриня тріщати і валити ся, коли мені бачилось, що весь світ валить ся над нашими головами і що нема для нас ратунку, тоді, пригадую собі, серед натовпу смертельної тривоги мені раптом у голові

блиснув тої тихий потічок схований між лозами та вербами, в котрім я ще малим хлопцем любив ловити раки. Ті раки були початком мого зарібку, і ось тому то, коли ми виратували ся з ями і стали над нею та почали ревити та кричати та плакати та руки ломати,—в моїй голові мимоволі одно дзвонило та гомоніло: „Геть відси, Гава! Тут не твоє поле! Що ти маєш бороти ся з землею, коли твоя натура тягне тебе до того, щоб бороти ся з людьми“!

— От то, то, то, то!—радісно підхопив Вовкун, схапуючи ся зі свого лежання.—А я хиба щож тобі кажу? хиба куди тебе веду?

— Почекай, Вовкуне,—сумовито сказав Гава.—Рибак, що хоче рибу зловити, закидає сіть у вир, де тої риби багато, де вона юрбами ходить. Оттак і мені здаєть ся, що мені би в місті своє діло робити, де багато всякого народу, де з тисячних боків можна скористати, а не в селі. Я вже привик у місті рушати ся, чую себе там свобідним, веселим і охочим, що хвиля роззираю ся довкола, де би можна скористати. А тут я бою ся, що знов буде те саме, що в Бориславі: запряжемо ся до чогось одного і самі собі наложимо пута на руки й на ноги. Ну і згинемо так, як раки на мілкім узберіжю!

Вовкун слухаючи тих слів, замісь попадати в задуму та засумованє, тільки прояснював ся, підіймав ся, немов ріс цілий, діткнувши ся чародійної гірської землі. Він став на рівні ноги і випростував ся перед сидячим та похнюпленим Гавою в весь свій величезний ріст. Він оживив ся, очи його горіли і з уст шез вираз тупої заїлости.

— Так же й говори! Так же й говори!—кричав він, розмахуючи руками. — Ось тепер тільки висковзнула ся правда з твоїх уст. Я так і знав, що тебе тягне до міста, до того бруду, до тої духоти, до шматок, латок, шерстини, кожушини! Тьфу, Гава, стидай ся! Ти не раз передо мною сміяв ся із свого першого вчителя, старого Файвеля, що все було говорить: „A gut Geschäft! Добре

йде!“ — а по шістьдесяти роках такого „güt Geschäft“ тільки всего й доробив ся, що по його смерті знайдено у нього три десятки зашиті в старім капелюсі, тай то знайшла не його родина, а той Жид, що купив той капелюх на „шматки“ за 10 кр. Тьфу, Гава! Хибаж се жите, хиба се заробок? А я бачу з усього, що й тебе до того тягне!

Гава під впливом тих слів мов кропивою попечений і собіж схопив ся на рівні ноги і замахав руками, але Вовкун не дав йому прийти до слова.

— Ага, бачиш, що мої слова попали тобі в живе місце!—кричав він сміючись.—Треплет руками, як підстрілений. Але я ще раз кажу: чого ти в місті доробиш ся? Кидаєш ся на тисячу боків, усюди щось урвеш, але те щось не раз не варте й торби січки. Ну, скажи, ти прожив доси в місті цілих п'ятнадцять літ, і багато ти заробив? Дві тисячі! Овва, то мені сума! Ні з того жити, ні вмерти!

— Але ти й стільки не зробив живучи в горах!—їдко замітив Гава.

— Бо дурень був, Гава, дурень був! Не знав, до чого взяти ся!

— А тепер знаєш?

— Певно, що знаю! Хибаж инакше я би провадив тебе сюди? І не тільки знаю, до чого взяти ся, але маю певність, що все добре піде!

— Ов! Навіть певність маєш?—з насмішкою спитав Гава.

— Так, Гава, навіть певність маю!—кричав усе більше розпалюючи ся Вовкун.—Ти не смій ся, а послухай, що я тобі скажу. Сам я може би й не брав ся до того гешефту, а бодай не мав би певности, але з тобою, Гава, з твоєю головою я сміло йду. Ми оба мусимо сего доконати!

— Чого такого?—запитав Гава, витріщивши на Вовкуна зацікавлені очі.

— Е, чого такого!—відказав Вовкун, махнувши рукою.—Ходи лишень сюди!—І Вовкун силою потяг Гава на самий найвисший шпиль, на високий ко-

пець із каменя, що означував границю села Н. — Гляди в низ! Бачиш ті ліси чудові, не тикані ще вирубом, ті полонини, ті стада волів і овець, що по них пасуться, мов плавають у зелені? Все се мусить бути наше! Не віриш? Вір або не вір, а я тобі кажу, що так воно буде, і не за десять ані за п'ятнацять літ, а за рік або за два!

— Н-ну, се вже... трохи... — пробовкнув недовірливо Гава, але Вовкун не дав йому скінчити.

— Думаєш, що з таким капіталом, який у нас тепер до спілки є в кишені, з тими трицятьма ринськими не яло ся починати такого гешефту? То пуста думка, Гава! Се гешефт такий, до котрого не потрібно нічого, тільки добрих рук і проворної голови! А до того як раз ми оба й є. У мене руки добрі—і Вовкун розмахнув своїми медведячими лапами, а далі, щоб стрібувати їх силу, вхопив смерековий стовп граничний, що сторчав на вершкуні кіпця, вирвав його, замахнув ним мов паличкою і шпурнув далеко в низ,—руки в мене, як бачиш, хвалити Бога! А в тебе голова мудра та проворна—і нічого нам більше не треба! Ну, поглянь лишень, поглянь добре довкола, і скажи сам, чи для такої краси, для такого гешефту не варто запрягти ся на рік, на два?

Гава мовчав. Вовкунів огонь, бачилось, звільна переходив і в його душу. Він став на кіпці і очима пожирав чудову гірську околицю, що стелилася перед ним.

— Ага!—радісно скрикнув Вовкун,—бачиш, починаєш смакувати! Чекай лише, ще ти не те скажеш, коли зійдемо з долину, коли побачиш село, розбалакаєш ся з хлопами, пізнаєш двір, дідича! По просту, Гава, пальці оближеш ще й меду не коштувавши!

— Ну, ну,—на пів недовірливо, а на пів похопливо сказав Гава.

— Кажу тобі: хлопи, як діти, а багаті, як чорти! Тут з одними волами які гешефти можна робити

Ну, та сего не я тебе стану вчити! Але головна річ—двір. Двір має оті ліси, найбільшу часть полонин. Усе, що тут бачиш—двірське! Тож до двора мусимо взяти ся з цілою силою, руками й ногами. І кажу тобі, Гава, нігде на світі ти може не знайдеш другого двора, другого дідича, з котрим би так легко можна було дійти до кінця, як із тутешнім! Я вже маю уложено в голові, як під нього підійти, але то така річ, що перед часом нема що з нею вихапувати ся. Роздивимо ся, то й поради́мо ся. Тільки я певний, що все буде добре.

Гава слухав тих слів без тїни недовірливости. Одна згадка про гешефти з волами, кинена Вовкуном може й зовсім припадково, розбудила в його голові цілий ряд давно лелїяних думок і мрій. Аджеж він не раз думав про гешефти з волами і укладав їх собі в голові, навіть бариші богаті рахував! Аджеж перед стрічею з Вовкуном він думав уже при нагоді сам узяти ся до того гешефту. Та ба, проклятий Борислав клином вбив ся в його голову, в ціле його жите і запаморочив усі давні замисли. Але тепер годі! Тепер Гава почув у тій самій хвилі, коли стояв на найвисшій шпилі гори, на кам'янім кіпці граничній, що та бориславська болячка починає швидко сходити з його душі і гоїтися що в його нутрі прокидаєть ся давній Гава, сільський хлопець і сільський гандляр. Погляд його в якійсь нетямі завис на протилежній полонині, де пасли ся стада волів і овець, а далі підняв ся і зустрів серед блакитного моря невеличку темну плямку, що звільна, широкими плавними кругами колесила понад цілим крайобразом. То був здоровий гірський орел. Він довго кружляв, шукаючи добичі, плавав у повітрі з широко розпростертими крилами, зовсім не порушаючи ними, спускав ся в низ, немов сковзав ся по похилій площі, а потому не раз, махнувши сильно крильми, знов схопував ся в гору і тонував у лазуровім тумані. Якась невимовна любість обняла Гава, коли придивляв

ся тому гарному, сильному птахови. Він і сам чув себе легким та сильним і готов був летіти та кружляти понад сею благословенною долиною та кидати ся з недосяглої височини на добичу.

— Ну, що, Гава, — сказав Вовкун зіскочивши з кіпця і збираючи своє манате, розкидане по траві, — готов ти йти зі мною, щоб здобувати отсі гори?

— Готов! — сказав твердо Гава.

— То ходімож! До села ще не близько.

Але в тій хвилі з гущави поблизького ліса почув ся вистріл і Гава скрикнувши з болю, скрутив ся обарінком і покотив ся з кінця в низ.

— Боже! — скрикнув Вовкун, прискакуючи до нього. — Гава, а тобі що таке?

— Ой! ой! ой! — стогнав Гава, держачи ся за литку правої ноги і вючи ся по землі. — Ой, бо-  
лить!

— Де, де боить? — допитував Вовкун, прилякнувши коло нього і стараючи ся відкленути від литки Гавині руки, з котрих крізь пальці почала виступати кров, капаючи на зелену траву.

Рівночасно в низу на полянї показали ся два молоді паничі; один із них мав стрільбу на плечі; другий, що був без стрільби, біг передом просто до Жидів.

— Кричи, Гава, кричи! — шепнув Вовкун, в одній хвилі зрозумівши, що стало ся, й Гава, побачивши також надходячих паничів, так почав кидати ся і такого наробив вереску, немов би одержав не знати яку страшну рану. Не знати як і коли, не тільки руки його, але й лице явило ся обмазане кровю і він подавав на страх нещасного каліку. Вовкун знай клячав та руки заламував.

Надбігли й паничі — знані нам вже Едмунд і Тоньо Трацькі<sup>1)</sup>, сини властителя села Н., котрі по памятній купелі пішли були пройти ся по лісі та при нагоді вбити яку птицю.

1) Пор. На лоні природи.

— Що тут стало ся? Що тут стало ся? — скрикнув надбігаючи перший Тоньо.

— Ой, ой, ой! — репетував не своїм голосом Гава, — по мні буде, чую, що по мні буде! Ой матінко моя, вже тобі не побачити більше свого сина!

— Що тобі стало ся, що? — допитував Тоньо.

— Ой, пострілено! пострілено! — ревів Гава, немов з нього шкуру дерли.

— Але де? де?

— Ой, ой, ой! Тут! Отут! Отут! — кричав Гава, показуючи то на груди, то на живіт, то на крижі, то на ноги.

— Та бреше він, жидівська личина! — з насмішкою сказав Едмунд, наблизивши ся.

— Аджеж у люфі було всього пять заячих шротів, а трудно й подумати, щоб усі в нього попали. Я прецінь до нього не мірив.

— Мундзю! — з докором промовив Тоньо, котрий добре бачив, що брат його сидячи за корчем, з пустоти таки взяв був на ціль стоячого на кіпци Жида і вистрелив. заким Тоньо зміг йому перешкодити. — Мундзю! Бій ся Бога, як можна бути таким неосторожним!

— Ну, ну, почав уже! І що йому стало ся? Ручу тобі, що як тільки викричить ся осьдека, то преспокійно встане і піде до дому.

— Алеж Мундзю, глянь, який він окровавлений, — сказав Тоньо, стараючись оглянути Гавині рани; той однакж, не перестаючи кричати, кидав ся і перевертав ся по траві так, що Тоньо нічого не міг порадити.

— Іди, дурний! — сказав з виразом погорди і огидливости Едмунд. — Охота тобі бабрати ся з Жидом! Бачиш сам, що він на збитки так качаєть ся, щоб тобі страху завдати. Ходи, лиши його, нехай собі качаєть ся. Швидко перестане, як побачить, що дурних нема дома. — І Едмунд узяв за руку Тоня, котрий і сам уже зачав підозрівати, що Гава тільки штуки перед ним показує, а на правду зов-

сім не так тяжко ранений, як чинить ся. Але в тій хвилі підняв ся з землі Вовкун, що досі чапів мовчки, ніби онімілий з болю. Він випростував ся і з виразом якоїсь глухої злоби й заїлости заступив паничам дорогу.

— Ні, панове,—сказав він хриплим голосом, — так чесні пани не роблять! Пострілити чоловіка серед гір, то й розбійник потрафить! Ще й лишити нас тут обох хочете! Ні, так не йде! Забилисьте мого товариша, то возьміть-же його собі, та й поховайте, або зваріть тай зіжте!

Слова ті сказані були таким твердим голосом і з таким виразом, що у обох паничів, а надто ще на вид того велитня й силача, аж мороз пішов поза шкірою.

— Але... але... — пробовкнув відступаючи Едмунд, — він буде здоров. йому нічого не станеть ся.

— Буде здоров! — обурений скликнув Вовкун, — але бачите самі, що він тепер кроку не може зробити! Ми люди подорожні. Деж ми подіємо ся? Його треба пильнувати, гоїти, — щож я тут серед лісів зроблю?

— Бачиш, Мундзю, бачиш, що ти наробив! — сказав Тоньо, а потім обертаючи ся до Вовкуна, додав:

— А куди ви йдете?

— Се вже наша річ, — сказав Вовкун. — Далеко йдемо.

— Ну, знаєте що, йдїть ви до нашого села і допитайте ся до двора, до дідича. Вже я там то зроблю, що вас десь примістимо, поки сей не прийде до здоровля.

Лице Вовкуна все ще не прояснювало ся, хоч у очах його заблищали дві яркі іскорки.

— А ви, панове, з двора?

— Так, ми дідичові сини!

Вовкун поклонив зя Тоньови.

— А прошу, вельможний паничу, скажіть мені, як вас маю звати?

— А тобі сього нащо?

— Ох, вельможний паничу, — хилляючись сумно сказав Вовкун, — вельможний панич не прогнівають ся за те, що скажу! Бідний Жид прийде до брами, а там слуги, двораки: „Чего хцеш Жидзе“? То у них перше слово. А як Жид скаже: „Мене тут якийсь пан прислав“, то зараз спитають: „Що за пан, чого прислав? А не зуміє Жидок сказати, то зараз Жида в карк тай за браму.

Всміхнув ся Тоньо на таку мову; особливо ж смішна була величезна, могуча стать Вовкуна, коли він кулив ся і кривив ся і морщив із себе сироту.

— Ну, ну, не бій ся, у нас нема того звичаю, — сказав Тоньо. — Скажеш, що панич Тоньо казав тобі прийти, то ніхто тебе не прожене. Ну, а будеш міг з отсим калікою забрати ся?

— Не знаю, вельможний паничу, — кланяючи ся сказав Вовкун, — прийдець ся хиба нести його на плечах.

— А ченьже він і сам троха піде? — сказав Тоньо.

Гава, що доси все ще качав ся по траві і стогнав то тихійше то голоснійше, при сих словах знов зайойкав. Вовкун тільки головою хитав.

— Прийде ся нести бідолаху, — сказав.

— А може б йому рани поперевязувати? — сказав Тоньо. — Я сеї штуки не вмію, але як треба, то допоможу.

— Не треба, не треба, — поспішно сказав Вовкун, — я сам се зроблю. Дякую вельможному паничеви за ласку!

— Ну, коли так, то добре! — сказав Тоньо. — Ми підемо і приготуємо місце, а ви прибувайте. А може вислати напротив вас фіру?

На сі останні слова Тоньо вже не діждав ся відповіді. Вовкун приляк коло Гави і почав осматрювати його рану, а Едмунд з виразом великої нетерпливости, сіпаючи Тоню за рукав, потягнув його з собою вниз, на лісову стежку, що вела до села.

— Ну, скажи мені, дурна ти голово, що се тобі приплило, що ти так розпадаєш ся над тими Жидами і такі гóреми-тéреми їм понаобіцював? — докірливо крикнув Едмунд, коли вже відійшли від Жидів на кількадесять кроків.

— Але ж Мундзю, бій ся Бога, — сказав Тоньо, — чоловік подорожний, скалічений з твоєї вини.

— Скалічений! Ха, ха, ха! — засміяв ся Едмунд. — Може де один шріт його задрапнув, кров з нього пустив, а Жидюга обмазав ся нею навмисне, — от тобі й усе каліцтво!

— Гріх тобі, Мундзю, таке говорити, — сказав Тоньо. — По що ж би він се робив?

— По що? Ой, голово, голово! Бачить — паничі, та й думає: дай, но я зроблю ся калікою, може що видурю. Я би не знати що за те дав, що вони не покажуть ся до двора, де би зараз мусіли сказати, хто вони, куди і відки, а поперед усього показати рани.

— Ну, не покажуть ся, то й добре, ми нічого не стратили, — сказав Тоньо. — А так їх лишити не можна було.

— А я думаю, що коли й покажуть ся, — сказав Едмунд, — то по просту спустити на них псів, або післати слугу та дати по разу в карк на дорогу.

Тоньо зачудуваним оком завис на гарно викроених, рожевих та делікатних устах брата, з котрих вилітали такі дикі, нелюдські слова.

— Ну, не розумію тебе, Мундзю, — сказав він по хвилі. — І того не розумію, по що ти стріляв до того Жида?

— Я? — запаленівши ся відказав Едмунд.

— А вже ж ти! Адже я здалека бачив, що ти до нього міриш і тільки що хотів крикнути, а ти вже й вистрілив. Мундзю, адже ж ти міг його вбити!

— Вбити! — скрикнув Едмунд і поблід. — Ти вже зараз: убити. Я мірив у литки і думаю, що в литки й попав. Моя рука певна, а моя лефошівка також не милить ся. А по що бестія Жид стояв

так на самім кіпци, мов остовпілий? Ну, просто так і свербіли руки: а дай но йому, щоб пошкробав ся!

Тоньо тільки плечима здвигнув на сю мову. Вони мовчки пішли поруч стежкою і за хвилю потонули в темній лісовій гушаві.

А Жиди тимчасом присіли серед поляни, поки паничі не підуть. Між ними шептом ішла інша розмова.

— Ну, що ти, Гава, — шептав Вовкун, — чи справді дуже ранений?

— Здає ся, ні, — сказав Гава. — Отут тільки в литці щось штрикає, але кров уже перестала йти.

— Ану покажи!

Вовкун оглянув зранену литку. Шріт проскочив шкіру і пустив кров, але вискочив зараз і застряг у холяві чобота. Рана була зовсім пуста. Вовкун промив її водою з поблизької кернички, завязав шматкою, і Гава міг зовсім вигідно йти, хоч і троха налягаючи на ногу.

— Ну, і щож, — сказав Гава, — підемо до двора, як нам казав панич?

— А вжеж підемо, Гава! — сказав Вовкун. — Се ж наш гешефт починає ся! Мені здаєсь, що се дуже добрий початок. Від разу з самим дідичом можемо розпочати — се вже половина цілої вдачі.

— Але як побачуть, що я здоров — сказав Гава.

— Смій ся з того! — скрикнув Вовкун. — Хто побачить? Вони всі делікатне панство. А ти тільки будь добре замазаний кровю, йойкай та стогни, то ніхто з них до тебе не приступить. Аби нам хоч на кілька день дали приміщене та їсти, щоб ми не потребували на те тратити ся, то вже й то буде зиск. Але я думаю, що від того добродушного панича ще дещо більше витягну! Добре йде, Гава! Ходім тепер у ліс, назбираєм та напечемо грибів і просидимо пару годин, щоб вони думали, що ти так довго не можеш з місця рушити ся, а решту вже здай на мене!

## Пироги з черницями.

### I.

Що за добра-предобра річ пироги з черницями! Хто їх не їв, а ще таких, які спеціально вміє варити і приготувляти Хане Гольдбавм,—жаль сказати, таких, що не їли подібних пирогів, буде мабуть чи не більше на світі від таких, що їли, — той і думкою не здумає і в сні не виснить, яка се добра річ пироги з черницями. Горячі, маслом облиті, цукром густо посипані вони так і розпливають ся в роті. Лейбуньо, малий синок Хани Гольдбавм, дуже любить їх, так любить, що віддав би за них усе, але то рішучо все на світі окрім своїх срібних, наскладаних і в шабасовій камізельці зашитих двацяти ренських. Тих не віддав би вже певно за ні за що в світі.

Жаль тільки, що Хане Гольдбавм така страшно розумна жінка, така страшно запопадлива і оглядна газдиня, така страшно недобродушна мати! Лейбуньо не чув від неї ніколи ласкавого, щеного слова, а коли може й чув, то ще певно в той час, коли пам'ять його не могла довше як годину вдержати в голові ніякої споминки. І не тільки Лейбуньо, але і всі в домі бояли ся її, не виключаючи й Куни Гольдбавма, її мужа а Лейбунегового батька. Тай як же не бути їй страшно запопадливою і гордою, коли вона — дідичка десяти-тисячного капіталу і мурованого домика при Панській вулиці в Дрогобичі, взяла той маєток у вінї від батька і набула за нього зовсім природним способом право стар-

шованя над мужем і над цілим домом! Як не бути їй розумною, гордою і запопадливою, коли вона — одинока дочка славного бориславського капіталіста, тепер уже небіщика, Мойши Шіндера? Такого батька така й дочка. Крім маєтку винесла з батькового дому й те, що її батькови помогло доробити ся маєтку — твердий характер і реальний погляд на світ і людей. Як дочка Мойши Шіндера вона стидає ся навіть до свого малого сінка заговорити жартобливим, щеним тоном, держить остро всіх у домі, а найострійше свого чоловіка, який зрештою весь тиждень сидить або в склепі з залізом, або в Бориславі при ямах, а тільки на шабас припинює ся в домі і корчить ся як мога під її твердою і нелицеприємною рукою. О, шабас для Куни Гольдбавма тяжкий день! Рано він мусить зложити жінці як найдокладнійший рахунок із цілотижневих праць і заходів своїх, мусить виказати до найменшого крейцара всі доходи й видатки, вияснити і витолкувати кожду позицію, і гроші, що вплинули до рубрики „чистий зиск“, невідмінно всі до цента віддати до її рук для похоронення їх у невеличкій вертгаймівській касі, що стоїть у Ханиній спальні, замикає ся її власною рукою і від якої ключів вона не дає ніколи нікому. Той обрахунок, при котрім майже ніколи не обходить ся без суперечки і голосної лайки, тріває звичайно дві або й три години. Хане входить скрупулятно в найменшу дрібницю, а Куна частенько рад би сю або другу позицію обминути без належного витолкування.

— Куно, вважай, що ти отець дітям! — упомінає в таким разі грізно Хане, і бідний Куна, зітхаючи й потіючи напружає всі сили свого мізку, аби витолкувати якусь загадкову позицію.

А коли обрахунок скінчить ся на повне задоволене строгої дочки Мойши Шіндера, то й тоді вона не покаже певно свого задоволення ані лицем, ані словом, відійде поважно і строго, і тільки при обіді дасть пізнати свою ласку тим, що поставить

на стіл якусь страву, котру Куна дуже любить і котра з тої причини рідко коли буває на столі, по розумному запорядженю Хани, що все добре видається тим ліпшим, чим рідше являється. В порі черниць такою надзвичайною стравою бувають власне пироги з черницями, які Куна на своє лихо так само пристрасно любить, як і його малий Лейбуньо.

Дуже жаль, що Хане така тверда і невмолима жінка, що так рідко, раз на тиждень варить пироги з черницями. Собі ж на лихо, бо Куна і Лейбуньо не мало вже по тихеньку набажались їй за те і „шлягів“ і „холер“ і всякої иншої рівно пожаданої благодати божої. Але ще дужчий жаль, що Хане навіть у суботу не може занехаяти своєї вдачі і варить тих пожаданих пирогів з черницями тільки певне, раз на все незрушимо означене число: вісім для Куни, чотири для Лейбуня і чотири для себе; вона тих пирогів не любить і в загалі нічого не любить крім грошей..

## II.

Нині понеділок, початок вересня, — а проте в кухні Гольдбавмів на стільниці насипана купа черниць, свіжо закуплених на торзі; служниця перебирає їх, а сама пані відміривши докладно, кілько потрібно найкрасшої муки і вибивши до неї три цілі яйця, місить тісто. Пироги з черницями покажуть ся сьогодні на столі. Який щасливий Лейбуньо! Він бігає по покоях, плече в долоні, зазирає крізь шпари в кождей закамарок, де й так нічого цікавого не побачить, тупцює по сїнях, пару разів вибігав уже на подвіре і в загалі снує ся всюди, немов би який гедзь напав його і не давав йому посидіти на місці. Так і видно, що властивою причиною Лейбунегового снованя була на-пів нетерплива ожиданка обіду, а на-пів величезна охота—піти до кухні і там власними очима дивити ся, як ліплять ся, варять ся, вибирають ся, укладають ся в полумисок, обливають ся маслом і посипають ся цукром його улюблені пироги з черницями. Куна сьогодні

виїмковим способом також припинив ся аж до обіду дома, сидів у своїй світлиці над рахунками, а в хвилях відпочинку мучив ся не меншою від Лейбу-ня нетерплячкою в ожиданю пирогів з черницями. А зайти до кухні без поклику Хани не смів ані Куна ані Лейбуньо, доки вона була в кухні. А як на те сьогодні підчас цілого вареня обіду вона й не виходила з неї так, що син і батько, кождий окремо, без ніякої відради мусіли мучити ся аж до самої першої години, коли у Гольдбавмів завсїди починав ся обід.

Але якаж то незвичайна справа була причиною, що Хане Гольдбавм відступила сьогодні від свого звичайного, раз на все усталеного порядку, варить у понеділок пироги з черницями і дозволила свому мужеві аж до полудня лишити ся дома? Справа дійсно незвичайна: сьогодні їх синкови Лейбунєви кінчить ся шість лїт і завтра рано він іде перший раз до публичної школи!

Богу дякувати, ось уже вибила пожадана година! Служниця з білим обрусом на руці пішла до ідальні застелювати стіл. Лейбуньо стоїть коло батька, який точно з ударом години кинув перо з рук і влїпив очи в двері. Ось відхиляють ся двері і в них показуєть ся почервонїле від кухонного огню лице Хани Гольдбавм.

— Ходїть до обіду! — каже вона різко і щезає.

Куна і Лейбуньо вїйшли до покою і посїдали мовчки на своїх місцях. Хане наливала всїм на тарелі росіл. Мовчки висербали його, зїли мясо з яриною. Настала павза.

— Лейбуню, — сказала Хане встаючи.

Лейбуньо завис очима на її устах, розняв рот, але не говорив нічого.

— Нині кінчить ся тобі шість лїт, а завтра підеш до школи. Памятай, се важна хвиля, і для тебе те роблю, що сьогодні замісто налисників з сиром будете на третю страву їсти пироги з черницями.

Хоч Лейбуньо вже від учора знав те все, то

про те й тепер очи його заблищали радістю, — певно не тому, що йому шість літ і що завтра піде до школи, але тому що отсе зараз покажуть ся на столі пожадані пироги з черницями

— Памятай, Лейбуню, — тягла далі Хане своє навчане, — від завтра ти вступаєш у жите, між чужі діти. Вчи ся добре! Тепер треба мати добру голову, аби доробити ся маєтку. Як вивчиш усі школи, то тоді знайдеш для себе таку жінку, що буде мати не десять, але сто тисяч посагу. А гроші, то велика річ!

Лейбуньо хоч і не розумів добре всего, що казала мати, але те, що гроші велика, майже свята річ, він так часто чув від батька й матери, що й сам свято вірив і навіть подумати инакше не міг.

— У школі зійдеш ся з ріжними дітьми, а найбільше там буде „гоїв“. Держи ся тих, що красше вбрані, паничків, не попускай ся їх, хоч би тебе й ногами копали. У них така натура, — але від них найбільше можна скористати. Не забувай що ти Жид, а Жид мусить бути „Geschäftsmann“, а ні, то пропав. Чуєш, Лейбуню, — будь від завтра, — ні, від сьогодні не тільки студентом, але й гешефтсманом! Се тобі наказую!

І за тим словом пані Хане Гольдбавм гордо повернувши ся пішла до кухні, аби внести до їдальні полумисок, на яким у живописну купку накладені були благодатні пироги з черницями.

Куна Гольдбавм слухав дуже побожно тої бесіди, кілька разів навіть потакуючи кивнув головою в напрямі до Лейбуня, — але думав він зовсім що инше. А що думав, се цікавий читач зараз дізнаєть ся.

### III.

Заледво Хане вийшла до кухні, коли в тім Куна прихилив ся до вуха Лейбуня і шептом сказав до нього :

— Лейбуню!

— Га? — відповів також шептом Лейбуньо.

— Ти любиш гроші?

— Люблю.

— А пироги з черницями?

— І пироги люблю.

— А що дужше любиш, гроші чи пироги?

Лейбуньо надумав ся хвилю.

— Волю багато грошей, ніж трохи пирогів.

Куна засміяв ся на таку мудру рацію.

— Ну, то продай мені свої нинішні пироги.

Лейбуньо скривив ся.

— Дам тобі за чотири шістку, — ади, яку красну, срібну, новеньку! Будеш мати три.

Лейбуньо затряс ся на вид понадної, срібної покуси, але йому жаль було пирогів.

— А з пирогів що тобі прийде? Зіси, тай нічого не лишить ся, — а шістка лишить ся.

Сей доказ переважив.

— Давай! — сказав Лейбуньо.

— Але памятай, не їж пирогів!

— Не буду!

В тій хвилі ввійшла Хане з пирогами. Яким бажанєм, але разом і жалем засвітили ся очи Лейбуня на вид тих пирогів, котрих він від учора так надіяв ся, а котрі тепер так несподівано мусіли обминуту його. Але одно потішало його: в його руці була срібна, блискуча шістка — великий скарб! Лейбуньо сидів на-пів у огні, а на-пів у леду.

Але гов! Радість блиснула на Лейбуневім лиці. Мати роздала їм обом по їх звичайній порції, а свою порцію понесла до кухні. Може вона не буде їсти? А в таким разі може йому буде можна дістати ту порцію для себе? Лейбуньо почав мимоволі чогось дрожати на кріслі. Він майже остовпілим оком глядів на батька, котрий, скоро йно Хане за двері, мов вовк кинув ся на сам перед на Лейбунів таріль і хапаючи на вилки по два пироги на раз, за двома цмоками проковтнув їх усі, а потім спокійно, мов нічого й не бувало, почав уплітати свої власні пироги. Аж коли обидва тарелі стали зовсім порожні і батько обтерши собі серветою вуси, цмокнув ще остатній раз, смакуючи саму споминку по

так добрій учті. Лейбуньо ні з сього ні з того розплакав ся голосно.

— А ти чого? — визвірив ся на нього батько.

— А я пирогів не їв! — хлипав Лейбуньо.

— Цить дурню, не говори нічого!

Але Лейбуньо заревів на весь голос. На його плач вбігла Хане з тарелем у руках, на котрім таки нетикана ще лежала її порція пирогів з черницями.

— Ти чого Лейбуню? — остро спитала вона.

— Я пирогів не їв, — хлипав Лейбуньо, милосердно глядячи на ті пироги, що були в тарелі в її руках.

— А хто ж з перед тебе зїв?

— Тато.

Хане громовим поглядом глянула на Куна.

— А то яким способом? — гримнула вона.

— Та він мені продав, цілу шістку дістав, — толкував ся Куна.

— Правда то, Лейбуню? — спитала Хане.

— Та правда.

— Ну, і чого ж ти плачеш?

— Та пирогів хочу.

Хане стала немов остовпіла з гніву й обурення. А потім бачучи, що Лейбуньо не перестає пасти очима її порцію, кликнула з кухні пса і поставила перед нього свій таріль, а сама, мов блискавка, прискочила до нетямного Лейбуна і з розмахом вліпила йому відси і відти в лице.

— А ти драбе, і продав, і ще плачеш? — скрикнула вона. — Отсе маєш! Знай, як бути гешефтсманом! Коли продав, то не жалуй!

І за тим словом вона підняла з перед пса порожній таріль і пішла до кухні. Лейбуньо сидів, мов камінь, і обома руками держав себе за лице, по котрім бігали терпкі мурашки від ударів. А Куна бачучи таку досадну лекцію, зареготав ся і сказав:

— А видиш! Тепер чей будеш знати, що значить гешефтсман!

## За для празника.

### I.

Було се в серпні 1880 р., в часі подорожі цїсаря по Галичині.

В великій фабриці парафіни та церазіни (земного воску) біля Дрогобича шум як в улю. Тільки що продзвонили „фаерант“ \*), і робітники висипали з ріжних павільонів на просторе фабричне подвірє, на яким у живописім безладі валили ся тут розбита бочка нафтової ропи, уживаної до випалювання, там заржавілий відломок зелізної машини, тут бляшані киблі зі смердючим нафтовим фузлем, там якісь над усякий вираз брудні, вонючі шмати, знаряди. подорожній візок зі зломаним дишлем і інші подібні прикраси. Лиця та вбраня робітників, що виходили з робітень, як найповнійше підходили до того окруженя, якому тлом служили брудні, з тинку пообдирані стїни фабричних будинків, далі високий дощаний паркан, що окружав усю фабрику, а ще далі прегарна підгірська околиця, сугорби покриті стернями та золотистими пасмугами достиглого збіжа. На захід від фабрики за мілкою, хоч досить широкою річкою Тисьменицею, та розложеним над нею невеличким селом Млинки підіймав ся на не дуже високім узгірїю могутній дубовий ліс Тептюж, до якого з Дрогобича попри фабрику, через річку без моста, та через Млинки тягла

---

\*) З нїм. Feierabend, вечірня година, коли кінчаєть ся робота.

ся проста, мов за шнуром викроєна мурована цісарська дорога. Долина Тисьмениці закручує ся біля фабрики вужакою на південь, а далі на схід поміж дрогобицькими узгір'ями, а ще далі на захід понад сею долиною як фантастична, темно-синя, легко схвильована стіна стоїть поважний, часто млою мов мріями покритий Діл, у якого стіп курить ся množеством фабрик та їжить ся množеством острих веж над нафтовими криницями Борислав, головне гніздо галицького нафтового та парафінового промислу зі своїми 10.000 криниць і 10.000 Жидів.

Достроювали ся обличя та вбранє фабричних робітників, але тільки до свого найблизшого брудного та вонючого окруженя. Ті, що йшли від кїтла, були майже голі, в подертих сорочках, і многі з них дусили ся від кашлю наслідком їдовитих випарів, які мусїли вдихати при дестильовано та чищеню земного воску. Ті, що йшли від „гайцу“ (огнищ), були також тільки в сорочках і виглядали як виняті з окропу, з набіглими кровю очима і осмаленими та червоними лицями від горючого вугля. Інші йшли від „сирівця“, який носили до кїтла, і виглядали немов облиті смердючою смолою. Інші йшли з боднарні, з магазину і від інших помічних занять, а всі обшарпані, збїдовані, втомлені, всі очевидно бажали тільки одного — перекусити щось як найшвидше і як найшвидше впасти десь у куті на соломі, на тріски або на голу землю, аби тільки заснути і проспати мертвецьким сном аж до найблизшого дзвінка.

— Чекаї, чекаї! Не розходити ся! — кликав директор фабрики, що саме тоді в супроводі двох дозорців вийшов зі своєї канцелярії і зупинив ся в брамі загороджуючи вихід.

— А там що таке? Що стало ся?—питали найблизші робітники.

— Пускайте! Чого стовпили ся? Нам їсти хоче ся! — кричали дальші не знаючи, яка перешкода в брамі.

— Чекайте! Чекайте! — закричали громовими голосами дозорці. — Спокій! Спокій!

— Що там за чорт? Чого нам чекати? — кричали робітники.

— Пан принципал приїхав. Має вам щось сказати, — гукнув директор до юрби.

— Пан принципал! Пан принципал! — загомонила юрба, яка пана принципала, відомого дрогобицького капіталіста, видала тільки в днях виплати. Але сьогодні не був день виплати. Чогож може хотіти від них пан принципал?

Юрба по малу почала відсувати ся від брами і товпити ся перед фабричною канцелярією, з якої звичайно показував ся принципал. І справді по кількох мінутах, коли гамір утих, показало ся в дверях канцелярії повне, в чорнім зарості зі стриженою бородою лице пана Гаммершляга, з невідступним, на пів чемним а на пів згірдным усміхом на устах і з хитро прижмуреними очима. Рухом руки він привитав юрбу робітників, що стояли густою лавою вдивляючи ся в нього з виразом пасівної ожиданки, і зовсім не відповів на їх привитане.

— Ни, як ся маєте? — запитав принципал.

— Т-та, як ся маємо, — мов від нехочу відповів один робітник, що стояв найблизше принципала. — Кепсько ся маємо. Кривдять нас дозорці, дають нам паскудну страву, а сьогодні одному з кітла цілу руку озолито.

— Най би був ліпше вважав! Я йому тому не винен! — гукнув з боку один дозорець.

— Мовчати! Мовчати! — загукали згідно директор і інші дозорці. — Не про се тепер мова. Будете мати час при виплаті.

— Як то мовчати? — огризнув ся робітник, — коли пан принципал питає, як ся маємо.

— Але не тебе питає, дурню один! — відрубав йому дозорець.

— Не будеш ти тихо, ти жидівський Іванку!

Мовчи, мудю! — закричали обурені робітники під адресом услужного дозорця.

Пан принципал з божественним супокоем прислухався тим окрикам із підвисшеного рундука перед канцелярією, на якому стояв мовчки, поки окрики не втихли.

— Ни, бачите, які то ви, — промовив нарешті з легким насміхом. — Усе вам кривда, все вам недогода, все мусите на щось нарікати. А я знаю добре, що придивившися ближше всім вашим наріканям, то ні одно не оправдане. І одного ви не тямите, мое панство, панове робітники, одної дуже вже важної річи. Як-би не фабрика і не я, що держу її своїми грішми, то що було би з вас? Ни, скажіть, що було-би з вас тоді?

Робітники збули мовчанєм се несподіване для них питанє.

— А бачите, позатикало вам роти, — говорив уже ласкавійше пан принципал. — Коли ви мовчите, то я скажу вам сам. Ви здихали би з голоду один з другим. Дякували-б Богу, як би мали раз на день бульбу в лупині і крихту соли. А тут маєте і хліб і сир і мясо що неділі і горілку, і переднівку не знаєте, і все те вам недогода, все вам кривда, на все нарікаєте. Обдирають вас — говорите. Ну, ну, — додав з іронічним усміхом водячи очима по їх обшарпаних постатях, — не багато з вас можна здерти.

— Кров нашу пете! Шкіру з нас дерете! Шпіком нашим тучите ся! — озвав ся окрик одного з юрби.

Пан принципал стрілив громовим поглядом у той бік, відки почув ся голос, але не міг віднайти в натовпі того, хто викрикнув ті слова, тільки в пам'яті замаркував собі де кілька підозрених постатей для пізнішого слідства, а на разі зробив вид, що не чув нічого, і спокійно говорив далі.

— Ни, бачите, ви все так! Замість бути вдячними, ви нарікаєте і вигадуете всячину. Замість думати про

те, що чим ліпше буде мені, тим ліпше буде й вам, ви мене й фабрику вважаєте своїм ворогом.

Робітники стояли мовчки, а деякі може навіть засоромили ся, не можучи оцінити, скільки правди в словах пана приципала.

— Ни, слухайте, моє панство, панове робітники. — говорив далі ще лагіднійшим, уже майже сердечним голосом пан принципал. — За два тижні будемо мати у фабриці великий празник. Мусимо поставити ся порядно, чуєте? Наш найяснійший монарха, наш цїсар, буде переїздити через наше місто. Я доложив усяких старань на те, аби він переїздом вступив також до нашої фабрики і оглянув її. Розумієте певно, яка то велика честь не тільки для мене, але також для вас усіх, яка велика ласка нашого монархи.

Робітники мовчали, неначе їх затверділі серця не відчували ані чести ані ласки нашого найяснійшого монархи.

— Ни, але знаєте, на прийняте такого гостя треба приготувити ся дуже добре. Адже ж не покажемойому ані фабрики ані вас самих у такій паскудній подобі, як отсе тепер бачу. Треба тут зробити порядок.

— Се пана принципала річ, а не наша, — промовив один робітник.

— Як то моя? Як то не ваша? — живо підхопив пан принципал. — Не бійте ся, я добре знаю, що моя річ. За мене будьте спокійні. За себе я не постидаю ся. Але ви також повинні подбати кожний за себе. Розумієть ся, я не маю права силувати вас, але ви повинні зробити се не для мене, а для найяснійшого монархи. Бачите, тут на подвірю треба зробити порядок, повикидати те сміть, повигортати болото, повиносити що непотрібне. Адже всього того свинства не наробив я, тільки ви. Треба ціле подвіре висипати шутром — се не велика робота — ріка з шутром ось тут під носом, часу маємо ще досить. Ни, стїни дам обтинкувати і ви-

білити, а в ваших шопах, де ночуєте, треба також зробити порядок, бо нуж найяснійший пан захоче заглянути й туди. Знаєте, який він добрий монарха, як дбає про добро своїх підданих, ліпше як не один отець про своїх дітей, і цікавиться всім. Ни, вважаєте, все те треба буде зробити вам, бож окремих робітників не буду наймати. Що дня по фаєранті покрутите ся годину, дві, — і все буде чисте як люстро. Добре, хлопці?

Глибока мовчанка була відповідю на сю промову.

— Ни, не думайте, що я жадаю всього того від вас за дармо. Знаєте, гляньте лише на себе самих, як ви виглядаєте. Аджеж так жаден з вас не схоже показати ся своєму цісареві. Треба вас усіх поодягати якось прилично. Одже слухайте, так буде. Завтра пришлю сюди кількох кравців, покрають вам мундури, щоб ви мали в що прилично повбирати ся. А за те ви зробите тут усе те, що буде треба.

— Т-та, як так, то инша річ,—відізвав ся дехто з робітників.

Пан принципал приняв сей нерішучий відзив за знак згоди і промовив уже зовсім спокійно:

— Ну, то добре. Пан директор зарядить усе, що буде треба. Прийде ся прикрасити фабрику. Ліс не далеко, зелених гияк там багато, можна наробити дубових вінців та фестонів. Браму треба буде обвішати флягами. З рештою то вже пан директор обдумає все докладно. Тільки жваво, хлопці, і охотно до праці, а я даю вам своє чесне слово, що всі будемо задоволені, все буде добре.

„Хлопці“, між якими було не мало дорослих, бородатих та вусатих мужів, а кількох навіть посивілих старців, вислухавши сю промову свого принципала, не виявили особливої радости, де-які зітхали якось тужливо, а инші почали мовчки розходити ся. Тільки між молодшим поколінням слова принципала викликали веселий настрій. Їм усміхала ся надія парадувати перед цісарем у нових мундурах:

Тож коли пан принципал разом із директором відвернули ся від робітників і подали ся в двері фабричної канцелярії, деякі з тих молодиків, може не без впливу дозорців, підкинули шапки в гору і закричали :

— Віват! Най жие наш найяснійший монарха!

## II.

— Віват! Най жие наш найяснійший монарха!  
Віват! Віват!

Так кричали незлічені юрби святочно повбраних людей, а переважно Жидів що товпили ся і залягали весь гостинець перед великою фабрикою парафіни та церазини в хвилі, коли цісар у супроводі намісника і численної свити надіхав із Дрогобича. Довгий ряд блискучих повозів тягнув ся звільна тісним шпалером розентузіязмованої юрби і зупинив ся перед брамою фабрики. Сьогодні одначе се не була та брама, що ще перед двома тижнями скрипіла тут на заржавілих залізних завісах, збита зі старих дощок, в низу оббризькана болотом, а в горі окрашена неморальними малюнками та написами, скресленими *al fresco* нафтовою ропою. Сьогодні з тої брами лишив ся тільки широкий отвір у паркані, а в тім отворі підіймала ся аж до високости другого поверха оригінальна, майже артистично в стилу рококо виконана тріумфальна брама з брил різнобарвного земного воску.

На підвалині з зеленковатого, жовто-жилкованого сирівця і з чорних як смола брил перетопленого воску підіймали ся в гору масівні колюмни з білої як сніг парафіни з оздобними наголовниками, які піддержували гарно вигнуті і тисячними есами фльоресами з того ж самого матеріялу оздоблений лук. Був се помисл директора фабрики, Бельгійця Ван Гехта, виконаний очевидно не ким иным, як тільки фабричними робітниками при помочи одного дрогобицького інженера.

В брамі стояв сам принципал у фракку із шапокляком під пахою, з золотим ланцюхом від годин-

ника на животі, і привитав цїсаря короткою німецькою промовою, яку закінчив викричаним усею силою свого горла окликом:

— Seine Majestät der Herr Kaiser lebe hoch!

— Lebe hoch! Niech żyje! Многая літа! — підхопила юрба з надвору і в нутрі фабрики. А в нутрі на подвірю, чистім як нутро коробочки, висипанім шутром і умаєнім зеленю, стояли випростувані робітники довгими рядами. Обмиті, обголені, в нових мундурах, виглядами зовсім прилично, тим більше, що в першім ряді, ближше від брами поставлено молодих, сильнійших і здоровійших, а старші, слабovitі, скулені в двоє або ледво вилічені з ран мусіли стояти з заду одалік від входу.

— Се мої робітники! — радісно із гордощами промовив пан Гаммершляґ, обіймаючи ролю господаря, який мав опровадити достойного гостя по всіх відділах фабрики.

Цїсар приступив до ряду робітників, із якого знов почули ся окрики на його здоровле. Монарха подякував махнувши рукою, потім запитав першого з ряду робітника, як називає ся, другого, як довго працює у фабриці, третього, чи женатий і кілька має дітей. На сьому скінчив ся перегляд робітників. Обертаючи ся до принципала, що протягом тої міноти стояв мов на шпильках мучений нестерпною непевністю, то блід то червонів, боячи ся, аби хто з робітників не ляпнув якого нечемного або бунтівничого слова, монарха промовив добродушно:

— Sie haben tüchtige, gesunde und ordentliche Leute. Sind sie mit ihnen zufrieden?

— Vollkommen, Majestät! Wir sind wie eine Familie.

— Es freut mich sehr, — відповів цїсар і повторюючи звільна: „Sehr gut, sehr gut“, пішов далі, щоб оглянути варстаті, апарати та інші фабричні будівлі.

Тут усе пішло дуже добре. Всі машини і прилади блищали як зеркало, в поміщенях та кімнатах пахло живицею та ялівцем, а в шопах, де спали

робітники, було чисто, ясно та опрятно, бо для сього празника умисно прорубано кілька вікон і спроваджено з Дрогобича кільканацять ліжок; аранжери сеї комедії зробили так, немов би для кожного робітника було тут окреме ошальоване поміщення з ліжком, сінником і подушкою напханою гіблівками, та з грубим коцом для накриття.

— Primitiv, primitiv, aber hygienisch, — сказав цісар оглянувши одну таку спальню.

— Ach, Eure Majestät, — скрикнув з глибоким зворушенєм пан принципал, — dies ist ein Paradies im Vergleich mit dem, was diese Leute einst in ihren Bauernhütten hatten. Sie sagen es selbst.

— Freut mich sehr! Freut mich sehr! — мовив цісар обертаючи ся до виходу.

— Віват! Віват! Най жие наш найяснійший монарха! — загреміли з подвійною силою радісні окрики юрби, коли цісар і його супровід сїдали до повозів, аби проїхати ще кілька сот кроків до найближшої залізничої будки, де дожидав уже цісаря двірський поїзд, аби завезти його до Борислава. Блискучі повози рушили помалу серед ненастанних окриків юрби, а коли віддалили ся від фабричної брами, всі в її обрубі почули, що гарні хвилі празничного дня минули безповоротно.

### III.

Минуло кілька тижнів. Фабрика швидко втратила свою опрятну і празничну подобу. Воскова брама, на яку ще кілька день ходила дивити ся цікава публіка з Дрогобича та довколишніх осель, була розібрана і перефабрикована на свічки. Шутер, яким висипане було подвіде, після першого дощу сотками робітницьких ніг та важких коліс був утопаний у старе болото і щез майже безслідно. Із шопи, де ночували робітники, давно вже повиношено перегородки, дверці, ліжка та постіль. Усе те було або сфабриковане на час, або позичене, і тепер робітники знов ночували на голій соломі та гіблівках, на дошках або на голій землі, де хто

впав. Вони так уже привикли до того, що зміна зовсім не дивувала їх. Адже ж вони знали що не що день великдень, а для цїсаря треба було зробити парад. Одно тільки тішило їх і лишило ся їм як памятка празничного дня, а власне нові мундури, котрих їм не повідбирав заряд фабрики, і тому вони благословили память цїсарського приїзду.

В тім одного вечера по фаеранті знов покликано їх перед канцелярію з тою увагою, що пан принципал хоче їм щось сказати. Весело гуторячи та жартуючи робітники зібрали ся перед канцелярією. Мусїли жлати досить довго, бо пан принципал не виходив тай не виходив.

— Ов, щось там мусїло попсувати ся, коли помпа не фукає, — жартували робітники, що між собою називали принципала помпою.

Але в помпі не попсувало ся нічого. Пан принципал вийшов веселий, майже промінястий, а в руках держав якийсь папір з величезною печаткою.

— Ни, хлопці! — промовив показуючи на папір і не привитавши навіть робітників—бачите?

— Та бачимо,—відповіли зачудувані робітники.

— А знаєте, що се таке?

— Відки маємо знати? Може се тестамент пана принципала?

— Тьфу, тьфу, тьфу! Щоб тебе занїмало! Що ти плетеш? — крикнув пан принципал, який страх не любив думати про „остатні річи“. — Чи ти сказив ся? Придиви ся ближше, дурню! Тут стоїть підпис, а тобі привижає ся тестамент! Тьфу, тьфу, тьфу!

Вифукавши свій гнів пан принципал знов розпогодив і прояснив своє обличє.

— Се декрет, хлопці! Декрет найяснїйшого пана, який за заслуги для добра краю іменує мене бароном. Розумієте, що се значить? Тепер я для вас не просто вже пан принципал, а пан барон. Розумієте? Так маєте мене кликати.

— Най жиє пан барон Гаммершляг! -- заверещав один дозорець, що стояв між робітниками, а

разом із ним також деякі робітники, що стояли ближше новоспеченого барона.

Ледво одначе затихли окрики і пан барон гладячи бороду набирал концепту до дальшої промови, коли в тім виступив на перед один робітник і кланяючи ся низенько випалив як з фузії своїм мазурським діалектом:

— *A moze by ta pan barun psy takij urocystosci gasyli nam troche podwyssyc podzienne?*

Пан барон вухам своїм віри не няв, почувши такі слова.

— Що, що, що? Прокляті Мазури! Чи зісти мене хочете з кістками, замордувати живцем? Чи не знаєте, що ся фабрика не приносить мені майже ніякого зиску, що я тримаю її тільки для гонору, тільки для вас, щоб ви дармоїди не поздыхали з голоду? І відки я приходжу до того підвисшувати вам поденне? З яких капіталів? Чи хочете, щоб я ще докладав до вас? Ах, се нечувана річ! Се, се... *af mane Munes* — світ кінчить ся з тими людьми!

Робітники мовчали засоромлені. Пан барон як ошалілий бігав по ганку, махав руками, робив різні гримаси і виливав цілі потоки окликів, щоб вилляти все своє обуренє на нечувані претенсії робітників.

— Я не те ще хотїв сказати вам, — озвав ся нарешті рішучим і грізним голосом. — Знаєте, дурні, скільки коштує мене сей папір, — сей титул? Але відки вам се знати? Більше як 10.000 бухнув я в нього, а ви ще хочете щось від мене? Ни, відки я вам візьму? Дрїть із мене поли, тягніть жили, але гроший із мене не видрете. А тут ще й ваші мундури. Ни, що мені з того, що я вас убрав, як порядних людей, до чого властиво не був обовязаний? Чи ви почуваете ся за се до вдячності? Де там, анї крихти! Але чекайте! Коли ви не почуваете ся до вдячності для мене, то й я з вами не буду робити церемоній. Пане касієр! Кошти справленя мундурів записати кождому на його рахунок, розложити на пів року і стягати що тижня при виплаті!

Робітники стояли мов ошоломлені.

— Маєте, чого вам хотіло ся! — кричав грізно пан барон, хоч опору не чути було жадного. — А тепер ідіть собі! А памятайте собі ще одно! Від тепер я вже не простий Ляйб Гаммершляг, але пан барон Leo von Гаммершляг. Сам найяснійший пан нагородив мене за мої заслуги. Пан староста і жандарми мусять тепер більше оглядати ся на те, що я скажу, ніж доси. Розумієте мене? Держіть ся спокійно, щоб я не мусів яснійше толкувати вам се. Ано, марш!

І пан барон махнув рукою. Та робітники все ще стояли, немов остовпіли. Отже ті нужденні мундури, справлені для них ніби то в відплату за їх кроваву, надобовязкову працю коло пристроєня фабрики, тепер будуть їм почислені для вменшеня поденної платні! Отже та нужденна їх плата, яку побирають доси, за сей дар, якого вони не просили, має на цілий квартал бути ущерблена! А в додатку що ж показує ся? А те, що самі вони своєю працею допомогли тільки до вивисшеня пана барона, до скріпленя його поваги, яка тепер у першій лінії звертати меть ся проти них самих. Усі ті думки, які в одній хвилі зрозумів кождий, навіть найтупійший і найбільше пригноблений робітник, дихнули на них якоюсь важкою, душною атмосферою. Якийсь неясний льогічний процес звернув їх думки на недавнє празничне привитанє цісаря в отсій фабриці. Тодішній блиск, тодішня радість, тодішні ентузіястичні окрики, все те видало ся їм тепер чимось так далеким, так фантастичним і неможливим у дійсности, що контраст ніби роззявлена пащека пропасти, потягнув їх до себе. І на раз кілька шапок вилетіло в гору і з кількох десятків горл вирвав ся окрик, який зараз же підхопили всі робітники сеї фабрики: — Віват! Нэй жие наш найяснійший монарха! Віват!

У перве друковано по польськи в книжці „Kalendarz robotniczy na rok 1892. Wydawca J. Obirek Lwów. Z drukarni Z. Golloba 1891 ст. 20—26“

## З М І С Т.

	Стор.
1. Батьківщина . . . . .	7—46
2. Вугляр . . . . .	47—57
3. Вільгельм Тель . . . . .	58—66
4. Геній . . . . .	67—78
5. Гершко Гольдмахер . . . . .	79—87
6. Гава і Вовкун . . . . .	88—103
7. Пирого з черницями . . . . .	104—110
8. Задля праздника . . . . .	111—122

Либ. № 963.